

nummer 6 september 2000

TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING
VAN DOCENTEN IN GESCHIEDENIS EN
STAATSINRICHTING IN NEDERLAND (VGN)

KLEIO

**Kleio-gesprek
met Willem Post**

**Een probleem-
stelling?
Hoe kom je eraan?**

In de Gouden Kom

**Speelfilms als
praktische opdracht**

Kees Weltevrede

voorzitter (OAC, KLEIO, Euroclio, KNHG en de Inspectie)
Dubbeldamseweg Zuid 350,
3312 KT Dordrecht.
Tel. 078 - 6390 699.
Fax 078 - 6399 001
E-mail: c.weltevrede@wxs.nl

Riemke Leusink

vice-voorzitter (Commissie Vrouwen- en Gender-geschiedenis, Euroclio, stofomschrijvingen, CEVO, Platform VVVO)
Dr. J.P. Heyelaan 4,
3818 GT Amersfoort.
Tel. 033-4657 363,
Fax 033-4657 384,
E-mail: leusink@worldonline.nl

Loek Janssen

secretaris (Commissie Basisvorming/VMBO)
Ananasstraat 1,
6543 ZH Nijmegen.
Tel. 024 - 373 4800.
E-mail: janssen.scholten@freeler.nl

Herry Groothuis

(Commissie PA-BO, Werkgroep Staatsinrichting, contacten met Cito en SLO, veldraadplegingen)
Groen van Prinstererweg 11,
3731 HA De Bilt.
Tel. 030 - 2713 204.
E-mail: h.groothuis@worldonline.nl

Renée Schreuder

(Beheer VGN-website, bestuursberichten Kleiokrante, Commissie Volwassenen-educatie)
Couwenhoven 46-01,
3703 EM Zeist.
Tel. 030 - 6959 506.
E-mail: srd@wxs.nl

Ineke Veldhuis-Meester

(Commissie Havo/Vwo, Intercommissie, Commissie Lerarenopleidingen)
Quintuslaan 4,
9722 RV Groningen.
Tel. 050-5270 099.
E-mail: c.e.m.veldhuis-meester@uclo.rug.nl

Johan Raven

penningmeester (Didactiek- en activiteitencommissie, contacten met de archieven)
Kinkhoorn 8, 9051 MJ Stiens.
Tel. 058-2574 050.
johanraven@hetnet.nl

Administratie VGN:

**Juliana van Stolberglaan 41,
2595 CA Den Haag.
Tel/fax 070-385 3669.
E-mail: danielle@euroclio.nl**

**VGN-site: <http://home.wxs.nl/~srd/vgn.htm>
Hier is ook een brievenbus.**

**VGN-giro: 128701 t.n.v.
Penningmeester VGN,
Den Haag.**

Kleio is het blad van de Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (VGN). Leden ontvangen het gratis. Wilt u lid worden? Vul het strookje achter in dit nummer in en stuur het naar de administratie.

Aanmelding is ook mogelijk via de VGN-site.

Contributies voor 2000:

- Bij bezoldiging t/m f100,- HOS-schaal 10.6:
- Bij bezoldiging vanaf f125,- HOS-schaal 10.7:
- VMBO-docent f 70,- met drie of meer vakken:
- Baan van minder f 85,- dan 16 uur:
- Kennismakingslidmaatschap (alleen voor studenten): f 50,-
- Buitengewone leden, f 90,- pensioen, VUT:
- Partnerlidmaatschap: f150,-

Abonnement voor instellingen:

- Binnenland f125,-
- Buitenland, f135,- binnen Europa
- Buitenland, f145,- buiten Europa
- Losse nummers f 15,- incl. verzendkosten

Jos Trippenzee, secretaris,

Beltmolen 30,
3833 KM Leusden.
Tel./fax 033 - 494 18 24

Tineke Bogaerts,

eindredactie,
Omloop-West 9,
3402 XM IJsselstein.
Tel. 030 - 688 35 76
Fax 030 - 688 84 59
E-mail: c.bogaerts@hccnet.nl

ISSN 0165 6449

Wilt u artikelen voor Kleio toesturen aan de secretaris van de redactie.

Berichten voor de Kleiokrante, aktualiteiten, mededelingen van commissies, aankondigingen en dergelijke kunnen naar de eindredacteur. Neem voor informatie over adverteren in Kleio contact op met de eindredacteur.

Van de redactie

Er waart een spook door Nederland: het spook van het historische analfabetisme bij politici. Zo heb je Kamerleden die zeker menen te weten dat Willem van Oranje in de zeventiende eeuw bij Dokkum werd vermoord. Thans (september 2000) is er een staatssecretaris van Cultuur, Rick van der Ploeg, die meent dat Museum Huis Doorn geen relatie heeft met de geschiedenis van ons land. De laatste woonplaats van Wilhelm II, onze meest prominente asielzoeker, wordt nu met sluiting bedreigd en de unieke collectie wacht wellicht nog slechts de diaspora over Europa's veilinghuizen. 'Heeft u het al gehoord, meneer, dat ze Huis Doorn gaan sluiten?', vroeg mijn leerling Ramon (5 havo) me al in de eerste schoolweek. In de zomervakantie had hij Doorn bezocht en dat bezoek had indruk gemaakt. Kennelijk komen er niet slechts bejaarde Duitsers, maar ook jonge Nederlanders met interesse in geschiedenis! Die opmerking van Ramon is voor mij aanleiding iedere rechtgeaarde geschiedenisdocent op te roepen: a) bezoek Huis Doorn (met uw klas) en doe het snel; sluiting dreigt per 1 januari; b) stuur protestbrieven naar Van der Ploeg, Postbus 25000, 2700 LZ Zoetermeer (e-mail: m.m.vanwissen@minocw.nl). Hopelijk is bij het uitkomen van dit Kleio-nummer de staatssecretaris al bij zinnen gekomen, onder indruk van alle acties van geschiedkundig geïnteresseerde landgenoten.

Deze Kleio is de moeite waard: lees over Amerikaanse presidentskandidaten, probleemstellingen, praktische opdrachten, PTA's, archeologie, gladiatoren, atlanten ... wat is geschiedenis toch een heerlijk veelzijdig schoolvak!

Jan van Oudheusden

Redactie

Jan van Oudheusden,
voorzitter, Massenetstraat 21,
5144 WP Waalwijk.
Tel. 0416 - 33 74 30.
E-mail: jan.oudheusden@wxs.nl

Carla van Boxtel,
Langemeijerstraat 13,
5473 GS Heeswijk-Dinther.
Tel. 0413 - 29 29 96.
E-mail: c.vanboxtel@fss.uu.nl

Marijke Meuwissen,
Simplonbaan 17,
3524 BG Utrecht.
Tel. 030 - 273 1670.
E-mail: marijke.meuwissen@hccnet.nl

Hans Pols,
Van Aerssenstraat 140,
2582 JT Den Haag.
Tel. 070 - 3501 380.
E-mail: j.pols@penta.nl

Huub Oattes,
Roerdomp 80,

3641 TK Mijdrecht.
Tel. 0297 - 28 11 97.
E-mail: hfoattes@wxs.nl

Stefan Boom,
Albrechtlaan 28,
1404 AL Bussum.
Tel. 035 - 694 87 42.
E-mail: stefanbo@worldonline.nl

Cees Bol,
Fazantenkamp 387,
3607 XC Maarssenbroek.
Tel. 0346 - 56 57 12
E-mail: cbol@worldonline.nl

Hans Moors,
Groenewoudseweg 50,
6524 VB Nijmegen.
Tel. 024 - 328 14 36.

Maria van Haperen,
Korte Kerkstraat 14,
5524 AX Steensel.
Tel. 0497 - 157573.
E-mail: vanHaperen@compuserve.com

VOYAGE CULTURE

Voyage & Culture biedt u korting op culturele reizen.

Voyage & Culture biedt u als lid van de VGN de mogelijkheid om kennis te maken met speciaal geselecteerde culturele groepsarrangementen naar een groot aantal bestemmingen veelal in Europa. Want reizen met Voyage & Culture betekent een andere, individuele manier van reizen. De kleine groepen garanderen een prettig verloop. Wij selecteren voor u gunstig gelegen hotels en uitgekende verbindingen. U hoeft niet op zoek naar authentieke restaurants, dat hebben wij reeds voor u gedaan. Zo profiteert u volledig van iedere reisdag.

Als allroundspecialist op het gebied van culturele reizen hebben wij in 2001 ons aanbod sterk uitgebreid. In ons reisprogramma vindt u reisarrangementen naar Moskou & St. Petersburg, St. Petersburg, Gouden Ring, de Baltische Staten, Syrië, Oman, Venetië, Extremadura en Bilbao en Madrid. Uiteraard tegen de meest concurrerende reissom. Maar we organiseren ook reizen met als thema Textiel (Jordanië, Noorwegen en Portugal) en Muziek (Rusland, Duitsland en Engeland).

Voyage & Culture verzorgt ook het VGN arrangement naar Kiev en omgeving. Samen met het bestuur hebben we de afspraak gemaakt dat alle leden 5 % (met een minimum van NLG 100,-) korting krijgen op al onze meerdaagse reizen. Tevens ontvangen alle VGN boekers een van de door ons gepubliceerde reisboeken naar keuze gratis ('de Nederlandse Collectie in de Hermitage', 'Nederlandse Sporen in St. Petersburg' of 'Van Porto naar Bragança, een eigenwijze keuze in het noorden van Portugal').

Bent u geïntereiseerd, stuurt u bijgaande coupon in een enveloppe naar:
Voyage & Culture, Antwoordnummer 11545, 1000 RA Amsterdam.
Of stuurt u ons een e-mail : info@voyageculture.nl

Naam :lid VGN : ja/nee
Adres :
Postcode en woonplaats :
Telefoonnummer :

In dit nummer

- 2 *Gesprek met Amerikadeskundige Willem Post*
'We hadden het in eigen hand moeten houden'
Hans Pols
Journalist en leraar Willem Post (Segbroekcollege, Den Haag) vertelt over de combinatie 'school en Hilversum', en geeft achtergronden van de komende presidentsverkiezingen.
- 8 *Het formuleren van goede hoofd- en deelvragen voor een profielwerkstuk*
'Een probleemstelling? Hoe kom je eraan?'
Janneke Riksen
'Concept-mapping' kan een goede werkwijze zijn om leerlingen aan een hoofdvraag en deelvragen te helpen voor een profielwerkstuk. En met het lijstje kwaliteitscriteria in het artikel kunnen ze nagaan of die goed genoeg zijn.
- 13 *In de Gouden Kom*
De papieren werkelijkheid: het PTA
Genio Ruesen
Ook docent in de tweede fase? In deze serie artikelen van de Commissie Havo/Vwo kunt u praktische ideeën opdoen. Opmerkingen over deze bijdrage en suggesties voor volgende onderwerpen kun je kwijt op de website van de VGN.
- 20 *Ideetje misschien?*
Speelfilm en praktische opdrachten
Jan van Oudheusden
- 26 *25 jaar archeologie op de Philips van Horne SG in Weert*
Onderwijs op de schop
Jan Walravens
De Philips van Horne SG heeft een eigen archeologische werkgroep, waardoor leerlingen al vele jaren les krijgen over archeologie en praktische ervaring kunnen opdoen in het veld.

En verder

- 17 *Kleioskoop: 'Gladiator' doet oude tijden herleven (Anton van Hooff)*
- 24 *Boek van de maand: de Dorling Kindersley Atlas of World History (Jan van Oudheusden)*
- 28 *Boeken*
- 36 *Kleiokrant*

'We hadden het in eigen hand moeten houden'

Willem Post (1955) is een van die collega's die hun baan in het onderwijs combineren met heel ander werk. Hij geeft voor een groot aantal kranten, tijdschriften en radio- en televisieomroepen zijn visie op de Verenigde Staten. Daarnaast schreef hij een aantal boeken over Amerika. Zijn laatste boek, 'Dollars, macht en idealen', speciaal geschreven voor de presidentverkiezingen van 2000, kreeg gunstige recensies en een tweede druk. En toch is Post ook een leraar, vooral een vertellende leraar, met een visie op het geschiedenisonderwijs.

Willem Post is net terug uit de Verenigde Staten, waar hij de conventie van de Republikeinse Partij bezocht heeft. De volgende week begint het schooljaar weer. Omdat hij thuis een wat moeilijk te bedaren hond heeft, hebben we afgesproken op een terras op de meest Haagse winkelstraat. Zijn laatste boek is op mijn tafeltje het herkenningspunt.

Als hij zit, vraagt hij waar ik het over wil hebben, want hij wil het óók hebben over de recente ontwikkelingen in het onderwijs. Al geeft hij dan niet veel les meer, het onderwijs gaat hem wel aan het hart. Onder de bomen op het volle terras is het een gaan en komen van mensen. Opeens herkent Post iemand. Joviaal

steekt hij zijn hand op. Het is een oud-leerlinge. Post maakt een praatje. Haar zus blijkt een oud-studente van mij. De wereld is klein in Den Haag.

'Ik ben ergens midden jaren tachtig afgestudeerd in Leiden, met als specialisatie Nieuwe Geschiedenis, bij professor Lammers, Amerikanistiek. Een man waar ik nog heel veel contact mee heb. Ik ben, zoals veel mensen in die tijd, al tijdens mijn studie les gaan geven in het middelbaar onderwijs. En omdat ik met hart en ziel leraar ben, iemand die het leuk vindt om met kinderen om te gaan, ben ik ook blijven hangen in het onderwijs. Ik werk nu op het Segbroek-college in Den Haag. Al heel snel na het afstuderen is de journalistiek erbij gekomen en zo langzamerhand gaat die wel een hele grote plaats innemen.

Toen ik ging studeren had ik het idee: ik ga het onderwijs in of ik ga iets in de

journalistiek doen. Mijn doctoraalscriptie ging over het McCarthyisme in de jaren vijftig. Ik heb daarover een artikelje opgestuurd naar *Het Parool* en dat is gelijk geplaatst. Ze waren nogal enthousiast, dus ik ben bij *Het Parool* blijven hangen. Ik doe alle boekbesprekingen over Amerika en veel voor de opiniepagina. Dat was een paar jaar mijn journalistieke freelance basis.

Op een zeker moment werd ik voor actualiteitenprogramma's op de radio en de televisie gevraagd, Dinsdagochtend Magazine van Felix Meurders en de voorlopers van Netwerk, Hier en Nu en Brandpunt, om wat commentaar te geven. Dat was meestal naar aanleiding van krantenartikelen die ik had geschreven. *Het Parool* is een krant die in de journalistieke wereld veel gelezen wordt. Zo kwam ik dus een jaar of twaalf gele-

Willem Post, Amerika-deskundige en docent.

wonen, nee, Den Haag is toch een beetje Washington aan Zee...'

Journalist voor de klas

Gaat er een knop om als jij weer voor de klas moet?

'Amerika is zo'n fascinerend land. En daar kun je iets mee doen, omdat er raakvlakken zijn tussen geschiedenis, onderwijs en journalistiek. Ze hebben alle drie iets verhalends, nou ja, dat had het geschiedenisonderwijs vroeger. In mijn boek heb ik het bijvoorbeeld over een zwarte dominee, Billy Kyles, die naast Martin Luther King stond toen die werd vermoord. Dat je in een sloppenwijk in Memphis praat met die baptistische dominee, dat is heel bijzonder. Dat die man, die de gave van het woord heeft, mij meeneemt naar de plaats waar Martin Luther King vermoord is en dat die man z'n ogen dicht doet en weer helemaal terug gaat in de tijd. Een uniek moment. Ik heb ook gesproken met de gouverneur van Arkansas die in 1957 negen zwarte schoolkinderen in Little Rock de toegang tot de school weigerde. Dat zijn mijn onderwerpen, dat is geschiedenis, dan ervaar je ook geschiedenis. Dat is ook de andere invalshoek die ik heb, als correspondent.

Voor zulke zaken interesseren leerlingen zich niet vanzelf, het is veertig jaar geleden. Maar met het soort verhalen als van die zwarte dominee kan ik ontzettend veel in de klas. Ik moet natuurlijk oppassen dat ik mijn Amerika-activiteiten niet te veel voortzet in de klas, maar kinderen zijn enorm geïnteresseerd in Amerika.

Ik ben deze zomer ook in Huntsville, Texas geweest, waar de doodstraf onlangs nog werd uitgevoerd. Daar ga ik zeker wat op school mee doen. Ik vertel daar verhalen over. Ik voel me bevoorrecht, want als je in klas bent opgesloten, heb je deze ervaringen niet.'

Onderwijskundigen zitten helemaal niet te wachten op jouw verhalen.

'Soms denk ik wel eens, als ik in het moderne onderwijs m'n verhalen niet meer kwijt kan, dan doe ik het maar in de journalistiek. Ik ben in 1978 begonnen met lesgeven, ik sta al tweeëntwintig jaar voor de klas. Ik heb dus meege-

den een enkele keer op de televisie en op de radio. En als je het in hun ogen dan redelijk goed doet, blijf je hangen. Ik heb nu een vast commentatorschap voor Netwerk en verder breidt het journalistieke werk zich de laatste vier, vijf jaar steeds meer uit, want ik doe nu ook veel voor 2Vandaag en KRO's Ontbijttelevisie. En ik doe ook wel eens dingen voor Nova.

Het werd gewoon te veel. Dus heb ik de omvang van mijn onderwijsbaan teruggebracht.'

Is er, als de verkiezingen voorbij zijn, wel genoeg nieuws voor je?

'De Verenigde Staten zijn zo dominant aanwezig in het nieuws, dat, als je zoals ik op radio, televisie en in kranten bezig ben, het aanbod van werkzaamheden vrij groot blijft. Natuurlijk is een verkiezingsjaar wel bijzonder. Toen ik

die min of meer vaste verbinding met Netwerk nog niet had, was het tijdens zo'n verkiezingsjaar echt krankzinnig. Vier jaar geleden deed ik 's morgens vroeg Ontbijttelevisie, dan ging ik door naar het Radio 1-journaal, dan kwam de Wereldomroep, dan nog even een paar uur lesgeven, dan 's avonds naar 2Vandaag of Netwerk en ondertussen op de achterbank stukjes schrijven voor *Het Parool* en de *Haagsche Courant*. Dat was gekkenwerk. Daar moest ik dus een keuze in maken en vandaar dat ik zo blij ben met die verbinding met Netwerk. Want ik doe ook nog steeds radio, de Tros Nieuwsshow, Radio West.

Het is wel allemaal op freelance basis. Ik ben zo'n drie, vier keer in de week in Hilversum. Het wordt allemaal keurig verzorgd, je wordt met de taxi gehaald en gebracht. Maar in Hilversum gaan

Jimmy Carter (midden) samen Helmut Schmidt (links) en Anwar Sadat in 1978.

maakt dat je vijftig minuten frontaal les gaf. Nu zijn we tweeëntwintig jaar verder en de docent geeft vijf minuten instructie en daarna gaan de leerlingen opdrachten maken.

Kijk, in Amerika heb ik ook heel wat scholen bezocht, maar op de goede scholen, daar zie je juist hoe belangrijk interactie is tussen leerling en docent. Kinderen van veertien, vijftien jaar kun je niet aan hun lot overlaten. Er is echt sprake van een crisis in het Nederlandse onderwijs. Er moet nu iets gebeuren. Natuurlijk die vijftig minuten vertellen dat kan niet meer, dat houdt geen mens vol. Maar de docent mag zich niet terugtrekken uit de klas, hij moet dominant aanwezig zijn met een variatie van werkvormen.

We hadden laatst een reünie en oudere collega's spreken dan met leerlingen van dertig, veertig jaar geleden en wat zeggen die mensen dan? 'U kon toch zo ontzettend goed vertellen.'

Ik denk niet dat er over veertig, vijftig jaar een sterveling is die zegt: 'wat heb ik toch ontzettend genoten van al die lessen waarin we bronnenopdrachten moesten doen en vragen moesten nakijken'.

Leerlingen zeggen: 'Werkstukken maken vond ik vroeger hartstikke leuk, maar nu vind ik er niets meer aan. Voor alle vakken dossiers en werkstukken. Ik haal het wel van Internet'.

De beleidsmakers hebben voor heel veel onrust op de scholen gezorgd. Onzekere en chaotische kinderen staan onder grote druk. Heel veel docenten wisten niet waar ze aan toe waren en dan kwam je op een nascholingscursus: en daar wisten ze het ook niet! Maar ik moet zeggen, er zijn wel lichten in de duisternis. Zo'n Bregje Pel van het KPC, zulke mensen daar moet de staatssecretaris naar luisteren. Dat zijn de mensen die het voortouw moeten nemen in Nederland. Ze is kindvriendelijk, ze gaat niet van het 'product-kind' uit. En dat spreekt me aan. Want je moet toch vooral een hart voor kinderen

hebben in het onderwijs. Kijk als je je dagelijks met Nixon en Kissinger en al die andere machts politici bezig houdt, dan is de omgang met kinderen een heerlijk tegengif.

Ondertussen wacht ik de ontwikkelingen in het onderwijs af, want wat heb ik nou te zoeken in het onderwijs als ik alleen maar instructeur mag zijn?

Niemand maakt mij wijs dat je veertig interessante lessen in het jaar kan maken waarvan de basis is: bronnen, bronnen, bronnen. Als het zo door gaat, kan straks een wiskundeleraar ons vak geven, als er maar een boek is met vragen. Dat is dodelijk; de kinderen moeten soms wel tweehonderd vragen per dag maken.

En dan die onderwerpen: vier maanden over hekserij! Prachtig om er vier lessen mee te vullen, maar als het zo'n tijd duurt komt het de kinderen de strot uit.

Ik vind dat de VGN, om het maar eens met een mooie Amerikaanse term te zeggen, voor de 'silent majority' moet opkomen. Niet alleen voor de leden, maar voor alle geschiedenisleraren. Want juist wij hadden zo'n prachtig compromis, een variatie van werkvormen; je vertelde wat, je liet de leerlingen wat doen. We hadden het in eigen hand moeten houden en het niet over moeten geven aan die mannen in geblokte jasjes; die lui van, hoe heet het ook al weer, het procesmanagement. Alleen die term al.

De kinderen worden helemaal gek getoetst, het lijkt de Tour de France wel; allemaal een rugnummer. Je haren gaan toch recht overeind staan.'

Leraar in de journalistiek

Valt je journalistieke werk eigenlijk wel te combineren met school?

'Die media-activiteiten van mij zijn óf heel vroeg, óf 's avonds óf op zaterdag. Op school begin ik 's morgens om een uur of tien. Het gebeurt dus vrijwel nooit dat ik vrij moet vragen. Zo flexibel kan een school zijn; er wordt rekening gehouden met al mijn rooster-

wensen. Bovendien, ik ben geen correspondent, dus als er wat gebeurt, hoef ik niet op stel en sprong weg. Ik wil wel drie, vier keer per jaar naar Amerika, maar dat doe ik dan in de vakantie.

Mijn terrein is eigenlijk de studio. Ik ben geen verslaggever, ik monteer niet. Wat ik doe is commentaar geven op alles wat er in de Verenigde Staten gebeurt. Op 7 november, de dag van de verkiezingen, krijg ik wel een dagje vrij van mijn rector. Maar ik probeer daar zo min mogelijk gebruik van te maken. Zo ben ik eigenlijk zelden te laat gekomen als ik 's morgens naar de studio moest. En als het dan eens gebeurde dat ik tien minuten te laat kwam, dan was ik degene die daar het meest mee zat. Want ik wilde ten koste van alles voorkomen dat men zei: 'dat is allemaal wel leuk die radio en tv, maar waarom moet de school daaronder lijden?'.

Ondanks het feit dat ik maar twaalf uur les geef en alleen in 4, 5, en 6 ateneum, voel ik me heel betrokken bij de school. Ik ben niet iemand die z'n lesjes draait en vervolgens naar Hilversum snelt. Ik wil weten wat er in de school speelt.

Dus in het onderwijs, mits je zoals in mijn geval minder kunt werken, kun je je werk heel goed combineren met andere zaken.

Ik denk dat het voor aardig wat collega's heel gezond zou zijn. Want onderwijs is, zeker zoals in mijn geval, als je al meer dan twintig jaar voor de klas staat, in zekere zin een sleur. De journalistiek biedt spanning, want iedere dag kun je een telefoontje verwachten: er is een crisis uitgebroken.

Ik krijg de raarste onderwerpen. Nu zijn het de presidentsverkiezingen, maar straks is er weer een schietpartij op een school, of moet ik commentaar geven op de doodstraf of de claimcultuur.'

Meningen en achtergronden

In Nederland heeft iedereen zijn eigen mening over Amerika. Het lijkt wel of ze er allemaal zijn geweest. Willen ze in Hilversum van jou geen verhalen die bepaalde meningen bevestigen?

'Amerika is het land van de tegenstellingen. Hier in Nederland zijn we geneigd om naar de inktzwarte kant van de Amerikaanse samenleving te kijken. Daar probeer ik nuanceren in aan te brengen. En wat dat betreft, ik heb nog nooit meegemaakt dat van

tevorens tegen mij gezegd werd: 'we zouden het erg op prijs stellen als je dit of dat zei'.

Er is natuurlijk overleg, maar het blijft altijd mijn verhaal. Ik heb nu bij zoveel programma's gezeten, dat ik kan zeggen dat journalistieke vrijheid hier een heilig goed is. Ik krijg alle vrijheid om te zeggen wat ik wil.

Toen ik begon, wilde ik analyseren wat er in Amerika gebeurde en was ik er van overtuigd dat het Nederlandse volk niet zat te wachten op mijn persoonlijke mening. Als je dat met Maarten van Rossem vergelijkt, een man waar ik grote bewondering voor heb, heb ik dus een andere insteek. Hij is iemand is die heel snel zijn mening geeft. Wel ben ik de laatste jaren meer mijn eigen opinie gaan geven.'

In je vakanties zit je dus in Amerika. Dat legt dus beslag op het geld en de tijd van je gezin. Wat vinden je vrouw en kinderen daarvan?

'Toen ik begon, jaren geleden, had ik als ik naar Amerika vertrok vier of vijf onderwerpen voor de krant, een weekblad en voor de radio. Die had ik bij wijze van spreken al verkocht voor ik vertrok. Nu ga ik voor Netwerk, maar ik probeer de tijd die ik weg ben, wel te beperken. Ik ben deze zomer een week in Amerika geweest. Met Internet ben je hier in Nederland soms sneller op de hoogte van zaken in Washington dan de mensen die er middenin zitten. Maar je mist wel iets als je niet af en toe de sfeer daar proeft. Huntsville, Texas is daarvan een prachtig voorbeeld: daar heb ik het al jarenlang over, op de televisie, in de krant, maar ik was er dus nog nooit geweest. Op Internet staat een heleboel, maar als je daar dan een hele dag rondwandelt en de sfeer proeft en je ziet dat het gewone leven z'n gang gaat, de terrassen van de cafeetjes zitten gewoon vol en iedereen praat over wat anders dan de doodstraf en je ziet de familieleden de gevangenis ingaan, dan besef je dat het absoluut noodzakelijk is om een aantal keren per jaar voor korte bezoeken in Amerika te zijn.

Soms ga ik langer, dan ga ik met m'n gezin en combineren we het werk met de vakantie. Dan doe ik tijdens onze vakantie wat journalistieke dingen. Dat kan, omdat ik andere dingen doe dan het nieuws. Kijk, Charles Groenhuizen komt in het Journaal met het laatste nieuws. Daarna, na de reclame, komt Netwerk. Het heeft geen enkele zin mij

in drie, vier minuten hetzelfde te laten vertellen als Groenhuizen tien minuten daarvoor al verteld heeft. Dus ik heb als Amerika-historicus een hele andere invalshoek, ik kan veel meer de achtergronden belichten.

Zo langzamerhand ben ik een constante factor geworden in het Nederlandse Amerika-wereldje. En dat wereldje is niet zo groot: het bestaat uit een aantal mensen dat hier op de universiteiten bezig is met Amerika, een aantal redacteuren van kranten, de Amerikaanse ambassade en alles wat daar bij hoort en de mensen in Washington. Als je in Washington bent ontmoet je die mensen en hier in Nederland kom je ook weer dezelfde mensen tegen. Zo heb ik al heel wat correspondenten zien komen en gaan.'

Presidenten

Je hebt met Carter gesproken. Hoe krijg je zo'n man te pakken?

'Het is een lelijk woord, maar je bouwt natuurlijk wel je netwerk op. In de Verenigde Staten ken ik de mensen die mij snel van informatie kunnen voorzien. In Nederland heb ik dat ook. Zo kwam ik te weten dat Carter op de Amerikaanse ambassade zou zijn. Toen hebben we snel iets voor Netwerk geregeld. Dat is wel een hoogtepunt, als je met een Amerikaanse president kunt spreken. Ik heb hele grote bewondering voor wat Carter in Afrika en voor de armen in Amerika doet. Maar als president is hij niet zo heel gelukkig geweest, al had hij de economie dan tegen.

Als president moet je vooral een manager kunnen zijn. Dat ging bij hem helemaal de mist in omdat hij zich met allerlei details ging bemoeien. Het is echt een heel zwaar ambt. Vandaar dat ik iemand als Bush daar te licht voor vind. Er moeten echt hele zware eisen gesteld worden aan iemand die dit hoogste politieke ambt op aarde wil vervullen.

In de functie van wijzere, oudere staatsman doet Carter het overigens wel goed. Op diplomatiek terrein, in Haïti bijvoorbeeld, wordt hij ingezet. Hij laat zich daarvoor gebruiken. Carter is een hele idealistische man.

Vier jaar geleden was hij niet aanwezig op de Democratische conventie. Het botert niet tussen Clinton en Carter. Clinton is veel meer een machtspoliticus. In Detroit was Carter er deze zomer wel, misschien omdat er zoveel

De bespreking staat op bladzijde 33 van dit nummer.

op het spel staat; er komen nieuwe benoemingen in het Hooggerechtshof. Nu was hij er dus wel en werd hij geëerd. De verhouding tussen Gore en Carter is heel anders; Gore is een 'family-man', straalt 'family'-waarden uit, iets waar het bij Clinton aan ontbrak en Carter ergerde zich daaraan. Eigenlijk vind ik dat president Carter, je blijft zoals je weet in Amerika altijd president, het nu beter doet dan tijdens zijn ambtsperiode. En verder is het natuurlijk hartstikke leuk dat zo'n man hier naar Nederland komt. Hij blijft dus president, dus er is heel veel veiligheid omheen. En dan staat hij opeens naast je ...'

In je boek ben je bent nogal lovend over Kennedy. Ik vind dat opmerkelijk, want zo geweldig komt Kennedy er tegenwoordig bij historici niet vanaf.

'Ik denk dat verbeelding, visionair denken, heel belangrijk is. Kennedy kon mensen raken door de wijze waarop hij zaken verpakte. En hij was ook een man van een bepaald intellect. Daarin zie ik ook talloze overeenkomsten tussen hem en Clinton.

Ik denk dat je Kennedy wel moet nageven dat hij op het gebied van de burgerrechten heel realistisch was. Hij is op een hele slimme manier met deze materie omgegaan. Johnson krijgt in Amerika dan wel alle credits voor de burgerrechtenwetten uit 1964, maar hoe je het wendt of keert, die Civil Rights Act is toch uit de koker van Kennedy gekomen. Mensen onderschatten wel eens wat hij heeft bereikt in dat land dat zo groot is en waar de

machten zo geconcentreerd zijn en de tegenstellingen zo diep. Natuurlijk kun je zeggen dat Johnson die wet door het Congres gelooft heeft. Al moet je niet vergeten welke invloed de dood van Kennedy op het een en ander heeft gehad. Maar toch: het was een wetsontwerp van Kennedy.

Ik ben de eerste om te zeggen dat Kennedy een pragmaticus was, maar hij was wel iemand die in een land als Amerika, waar de belangen zo verdeeld zijn en waar zo gelobbyd wordt, toch een bepaalde koers hield. Ik geloof dat Kennedy echt dacht dat de raciale verhoudingen, al was het maar om pragmatische redenen, niet zo konden blijven. Het zou lang duren, maar hij probeerde toch de koers te verleggen. Dat het allemaal heel moeizaam is gegaan, dat beschrijf ik natuurlijk ook in mijn boek. De mars op Washington, die door de Kennedy's toch een beetje is verlegd, dus ga nou niet naar het Capitool, maar naar het Lincoln-monument ...

Daar herken ik heel sterk de wil om compromissen te sluiten. In zo'n groot land, met zoveel verschillende regio's, staten en bevolkingsgroepen, moet je natuurlijk per definitie veel compromissen sluiten. Maar die compromissen van hem gingen wel een bepaalde richting uit. En dat inspireerde met name jonge mensen.

Vergelijk het met het presidentschap van Bush; in zijn presidentschap zat zo weinig inspiratie. Hij heeft alleen maar op de winkel gepast. Ja, tijdens de Golf-oorlog was hij enorm populair, maar hij miste iedere vorm van charisma. En al is dat de buitenkant, het is toch nodig.

Clinton heeft dat wel. Zijn toespraak op de conventie van de Democratische partij was geweldig. Je ziet dat mensen daardoor geraakt worden en ik geloof dat het belangrijk is dat de politiek de mensen raakt.'

De verkiezingen van 2000

'Natuurlijk is politiek pure business geworden. Zeker in de Amerikaanse maatschappij. Ik ben daar behoorlijk cynisch over. Het is in zekere zin het aan de man brengen van een marketingproduct. Er gaan ongelofelijke bedragen in om. Als je de campagne van Bush ziet, de gelden meerekent die de partij eraan besteedt, dan heb je het over tweehonderd miljoen dollar. Ik sprak in Texas mensen die zeiden:

'het is onmogelijk van Bush te winnen, want je hebt geen naamsbekendheid.' Eén minuut televisie kost daar al dertig, veertigduizend dollar. Dat legde Bush tijdens de campagne voor het gouverneurschap zo op tafel. Een minder bekende Texaan legt het daarom alleen al af tegen hem.

Bush is in belangrijke mate iemand die naar voren is geschoven door het zakenleven in Texas. Als je kijkt naar

“De verkiezingen van 2000: zal de verpakking (Bush) het winnen van de inhoud (Gore)?”

wat hij tot zijn veertigste jaar heeft gepresteerd, dan vind ik dat niet veel. Hij was toch vooral een playboy, een mislukte zakenman, die z'n zaken op heeft kunnen zetten met geleend geld van de vrienden van zijn vader. Die ook door vrienden van zijn vader mede-eigenaar werd van een honkbalteam. Voor zeshonderdduizend dollar. Een belang dat hij later voor vijftien miljoen heeft verkocht. Dat was financieel gezien een aardige basis om een politieke carrière te beginnen.

Hij was een vrij zwakke student, die van feesten hield en niet opviel door een bepaald intellect.

Hij is sinds 1995 gouverneur van Texas en beroemt zich er nu heel erg op dat hij zo geweldig heeft samengewerkt met de Democraten. Maar in Texas zijn dat conservatieve Democraten. Het is meer het sociale offensief geweest, iedere maand grote diners, waarop speciaal zwarte en Spaans sprekende

Democraten werden uitgenodigd, dat succesvol was. Maar als je kijkt naar de beleidsinitiatieven, bijvoorbeeld de salarisverhogingen van leraren, dan komen die uit de koker van de Democraten in het Congres van Texas. Bush heeft daar op een gegeven moment zijn fiat aangegeven, nadat hij trouwens die salarisverhoging eerst afgezwakt had, en loopt daar nu mee weg en zegt: 'kijk eens wat ik bereikt heb'. Maar hij vertelt er niet bij dat Texas nog steeds een van de staten is waar het minst aan onderwijs, milieu en sociale zorg aan kinderen wordt uitgegeven.

En zelfs dat kan je hem niet helemaal verwijten, want juist het gouverneurambt van Texas is een protocollaire functie. Het enige wat je daar als gouverneur te doen hebt, is een aantal benoemingen, bijvoorbeeld in de doodstrafberoepscommissies. En voor de rest heb je weinig met de dagelijkse gang van zaken te maken. Dus als Amerika voor hem kiest, krijgen we een politicus die nauwelijks ervaring heeft en tot zijn veertigste een nietsnut is geweest.

De Gore-campagne zal natuurlijk proberen de 'Texas-record' bloot te leggen. Het is wel een beetje zwart-wit, want achter Gore staat natuurlijk ook een hoop kapitaal. Maar Gore is veel meer een intellectueel. Hij heeft een prachtig boek geschreven over het milieu. Hij heeft veel meer inhoud en politieke ervaring.

We hebben destijds Reagan gehad in de jaren tachtig. Iedereen doet daar tegenwoordig heel sentimenteel over en ik vind het vreselijk dat die man de ziekte van Alzheimer heeft en ik geloof ook dat het een hele aardige opa is, maar als je kijkt naar zijn economisch beleid, dan was dat natuurlijk rampzalig. Als je een enorme belastingverlaging geeft én je gaat het defensie budget verdubbelen, dan krijg je natuurlijk een enorm gat in de dijk. De regeringen na Reagan hebben daar jaren en jaren mee te maken gehad. Ik denk dat Amerika zich niet een tweede keer zo'n onervaren en wat intellectuele vermogens betreft zwakke president kan permitteren. De wereld is bovendien veel ingewikkelder geworden. Nu zie je overal regionale crises, internationaal terrorisme en hele grote milieuproblemen. Ik denk dat iemand als Gore beter in staat is die belangrijke job te doen.

Amerikaanse websites voor de verkiezingen

<http://www.nytimes.com/learning/general/specials/elections/index.html>
De *New York Times* beschikt over een mooie faciliteit, een Learning Netwerk waar docenten en leerlingen (en zelfs ouders) complete lessen kunnen ophalen over alle mogelijke zaken en waar ook andere diensten worden aangeboden, bijvoorbeeld een goed beredeneerde en overzichtelijke verzameling links. De bovenstaande URL is een goed vertrekpunt.

De Amerikaanse verkiezingen geven gewoonlijk aanleiding tot drie vormen van informatie: propaganda, desinformatie en echte informatie. Het is een onaangenaam gegeven dat de eerste twee typen aanzienlijk frequenter voorkomen dan de laatste. Het Web is in deze geen uitzondering.

Eerst maar even de propaganda:

<http://www.algore2000.com/> en <http://www.georgewbush.com>
De officiële sites. Veel meer is er niet over te zeggen, althans ik vind ze weinig opzienbarend of verrassend. Misschien, maar dat is een kwestie van smaak, oogt de site van Bush wat chiquer.

Desinformatie, of soms regelrechte laster is natuurlijk altijd leuker:

<http://www.georgebush2000.com/> oogt bedrieglijk echt, maar is zeer anti-Bush. Van het type 'Wat George Bush voor Texas heeft betekend', waarna een uitputtend overzicht van des mans veronderstelde wanprestaties volgt. Ik ben er niet zeker van dat iedere leerling dit zal doorzien, dus zeg het er maar bij.

Ook Al Gore heeft zijn tegenstanders.

<http://www.gargaro.com/algore.html> oogt niet bij benadering echt, maar komt dichterbij de buurt van een zogenaamde 'hate-site'. De site wordt onderhouden door een particulier die de vice-president dermate haat dat zij de moeite neemt een stroom van quotes voorzien van giftig commentaar.

Subtiel is het allemaal niet, maar het kan nog veel erger.

Wie bovenpartijdige informatie zoekt, kan misschien wel het allerbest terecht bij <http://www.vote-smart.org/>

Dit is een bijzonder aan te bevelen site voor wie serieus wil worden geïnformeerd over de presidentsverkiezingen. Vote-smart.org is een particulier initiatief. Men stelt zich uitdrukkelijk ten doel de desinformatiestroom die de verkiezingen de laatste decennia gewoonlijk oproepen tegen te gaan en daarmee het hart van de democratie, vrije en betrouwbare informatie, te beschermen.

Een stoet van hoogwaardigheidsbekleders uit heden en verleden beveelt de site aan en dat is zelden een goed teken, maar hier wel. *'Praised by the New York Times, CNN, PBS en virtually every other major media outlet as the most trusted and comprehensive source for information on candidates and issues.'*

Wie ben ik dan wel?

Cees Bol

Ook op Gore is natuurlijk wel wat aan te merken. Als je zijn geschiedenis bekijkt dan zie je het gedrag van een kameleon: hij is eerst een 'liberal' geweest en nu is hij weer een stuk conservatiever. Maar in de 'final analysis', zoals Kennedy dat zo mooi kon zeggen, denk ik dat je voor zo'n ambt toch wel een behoorlijk aantal eisen mag stellen. En Gore heeft dan meer in huis dan Bush.

Wat deze verkiezingen zo interessant maakt is de vraag: wint de verpakking het van de inhoud? Gore als saaie persoonlijkheid, maar met ervaring en dus op de hoogte van de issues, die steeds allerlei thema's centraal stelt en die wel twee keer in de week wil debatteren met Bush, die dat dus helemaal niet wil – tegenover de vorm en het geld van Bush.

De debatten die er nu komen, zijn van die geregisseerde debatten onder leiding van een voorzitter, anders had Bush het nooit gedaan. Toch denk ik nog steeds dat Gore het gaat winnen; het gezonde verstand van de Amerikanen zal de doorslag geven.'

Wat moet een nuchtere Hollander op een conventie met een joelende menigte in hoerastemming?

'De media focussen op de kermisachtige taferelen van zo'n partijconventie. Overdag zijn die mensen bloedserieus aan het vergaderen over allerlei verschillende issues. Maar 's avonds is het party-time met veel ballonnen en zingen. De delegaties van de vijftig staten zijn verdeeld over hotels in de stad, ze zijn de hele dag bezig met vergaderen en ingewikkeld doen over de gezondheidszorg, het milieu en noem maar op en wij pikken alleen op wat zij 's avonds doen.'

Amerikaanse toestanden

Amerika heeft je te pakken. Maar zou je er ook willen wonen?

In de VS hangt de energie in de lucht en dat is fascinerend. Maar het gaat wel alleen over dollars. Er is geen solidariteit. De tegenstellingen zijn daar dus ook veel groter. Goed, er is liefdadigheid, maar die is vrijblijvend. Ze nemen bijvoorbeeld kinderen uit de achterbuurten mee naar de McDonalds en naar een honkbalwedstrijd en dan heb je het weer gehad. Het is vrijblijvende en ook beredeneerde liefdadigheid die de schenker om wat voor reden dan ook goed uitkomt. De tegenstellingen zijn zo immens

groot. Daar begrijp je vanuit Nederlands perspectief niets van. De problemen die we hier in de Schilderswijk of in Spoorwijk hebben zijn daar 'peanuts' bij. Honderdduizend jongens in Los Angeles zijn lid van een gang. Honderdduizend! En niet alleen in de binnensteden, want het zijn soms ook buitenwijken waar de armoede en misdaad heerst.

Of wij die kant in Nederland op gaan, dat weet ik niet. Kijk, in de tweede fase leren leerlingen dat het vooral om het rendement gaat. Maar of dit nu de bedoeling van de beleidsmakers is? Mijn buurmeisje komt aan mij vragen

of ze even op Internet mag kijken, want ze heeft een werkstuk nodig. Ze zoekt bij 'slavernij' en bekijkt het lijstje en zegt: 'Nee, die scriptie uit Enschede heeft mijn woordgebruik niet. Maar die van dat meisje uit Hoensbroek, dat zijn mijn woorden'. Ze verandert een paar zinnen, schrijft een eigen inleiding en hup een werkstuk is klaar. Die gerichtheid op het resultaat en het eigenbelang, als dat de norm wordt, dan krijgen wij ook Amerikaanse toestanden. Dan zal ook hier de solidariteit verdwijnen. En dat zou ik heel jammer vinden.'

'Een probleem- stelling? Hoe kom je eraan?'

8

De deur van de bezoekerskamer ging open. Gert kwam de kamer in. 'Mag ik nog iets vragen?' vroeg hij? Hij keek zijdelings naar Ad, omdat hij in hun gesprek inbrak.

'Ja natuurlijk,' zei Maarten.

'Wat is eigenlijk de probleemstelling?'

Hij kwam aarzelend dichterbij.

'Probleemstelling?' vroeg Maarten verbaasd.

'Als ik onderzoek ga doen, moet ik toch een probleemstelling hebben?'

'Ik gebruik nooit een probleemstelling.'

Gert keek hem ongelovig aan.

'Ik verdiep me in een onderwerp en als ik er wat van afweet dan schrijf ik er een stuk over.'

'Maar je hebt toch een probleemstelling nodig om richting aan je onderzoek te geven?'

'Als ik iets onderzoek, verander ik voortdurend van richting. Dat kan toch niet anders?'

'Dan geloof ik dat ik de opdracht maar weer terug geef,' zei Gert verslagen.

Wellicht herkennen velen in bovenstaand citaat de hoofdfiguur Maarten Koning uit de zevendelige roman van J.J. Voskuil, *Het Bureau*.¹ Met dit citaat opent Heinze Oost zijn proefschrift over probleemstellingen in dissertaties.² Deze Utrechtse filosoof en didacticus analyseerde driehonderd dissertaties en kwam tot de conclusie dat de meeste universitaire proefschriften een gammele probleemstelling hebben. Nu betekent dat niet dat het onderzoek zelf daardoor ook altijd slecht is, maar een onderzoek zonder scherpe vraagstelling loopt meer kans vertraging op te lopen of te mislukken. Oosts conclusie geeft te denken. Als het voor promovendi al moeilijk is om een goede vraagstelling te formuleren, wat mogen we dan nog van onze havo- en vwo-leerlingen verwachten?

In het tweede-fase-nummer van *Kleio* van april vorig jaar meldde ik al, dat uit onderzoek is gebleken dat ruim tweederde van de leerlingen uit het profiel Economie en Maatschappij het bedenken van een goede vakoverstijgende vraagstelling moeilijk vond.³ Om een vlotte start te kunnen maken met een profielwerkstuk moeten leerlingen kunnen beschikken over een werkwijze om te komen tot het formuleren van een eerste versie van de hoofdvraag en de deelvragen. Om deze werkwijze succesvol toe te passen, moet voor leerlingen ook duidelijk zijn wat hoofd- en deelvragen precies zijn, hoe ze ermee aan de slag kunnen gaan en als laatste, maar misschien wel belangrijkste, wanneer een probleemstelling goed is.

Met behulp van vijftien 4-havo leerlingen uit het profiel Economie en Maatschappij van de Katholieke Scholengemeenschap Hoofddorp (KSH) is er gewerkt aan de methodiek van 'concept mapping' en aan een lijstje met kwaliteitscriteria voor een profielwerkstuk geschiedenis en/of aardrijkskunde. Het resultaat wil ik hierna bespreken, mede aan de hand van voorbeelden van deze leerlingen.

'Concept-mapping'

Uit verschillende onderzoeksactiviteiten van de afgelopen twee jaar bleek, dat leerlingen gebaat zijn bij een heldere hoofdvraag en dat er een duidelijke relatie moet bestaan tussen die hoofdvraag en de deelvragen. Om dit te bereiken is het van belang dat leerlingen denken vanuit een

begrippenstructuur rond het door hen gekozen thema. Vervolgens maken ze een keuze voor centrale begrippen, en trachten ze een relatie te leggen tussen de begrippen.

Dat is gemakkelijker gezegd dan gedaan.

Novak, een Engelse bioloog, ontwierp voor het vak biologie het idee van de 'concept-map'. De werkwijze van 'concept-mapping' sluit aan bij het denken vanuit een conceptuele structuur en lijkt *'a good way to help a teacher organize knowledge for instruction, and a good way for a student to find key-concepts and principles in lectures, readings or other instruction material.'*⁴

Novak onderscheidt in zijn model van 'concept-mapping' zeven stappen:

1. *Identify a focus question you wish to map;*
2. *Rank order in the concepts, most broadest at the top;*
3. *Work down the list and add more concepts as needed;*
4. *Place the most inclusive, most general concepts at the top;*
5. *Select the subconcepts;*
6. *Connect the concepts by lines;*
7. *Reword the structure of your map.*

De werkwijze van concept-mapping is dus niet nieuw, maar wordt, voor zover ik het tegenkom, niet veel in het voortgezet onderwijs toegepast, zeker niet bij de vakken geschiedenis en aardrijkskunde. Hoe kun je nu met Novaks model in de klas aan het werk?

Leerlingen die een werkstuk gaan maken, komen vaak met 'grote' thema's. De leerlingen van de KSH kwamen met onderwerpen zoals de Tweede Wereldoorlog, Maleisië, racisme, Amerika, Grieks-Romeinse oudheid. Wat ze dan precies willen gaan bestuderen staat nog lang niet vast. Dat hoeft ook niet meteen. Wanneer ze als eerste stap het onderwerp proberen af te bakenen en een eerste versie van hoofd- en deelvragen gaan formuleren, kunnen ze via deze werkwijze belangrijke begrippen selecteren, met elkaar in verband brengen en ordenen.

Novaks concept richt zich vooral op het bouwen van een 'map' rond een vakgebonden thema. Leerlingen die deze werkwijze toepassen bij het maken van een vakoverstijgend profielwerkstuk, staan voor de taak om een concept-map te maken waarin de twee vakken ieder hun aandeel leveren en

Veranderde regelgeving profielwerkstuk

Zoals bekend, kwam staatssecretaris Adelmund in december 1999 met een aantal wijzigingen, die ook gevolgen hadden voor de invulling van het profielwerkstuk. Voor de komende drie jaar is het niet meer verplicht dat leerlingen bij een profielwerkstuk twee (deel)vakken integreren. Het werkstuk mag nu betrekking hebben op één (deel)vak van het profiel. De keuze is aan de school, afhankelijk van de mogelijkheden, wensen en doelstellingen. In de praktijk mag de keuze aan de leerling worden overgelaten.

Volgens de staatssecretaris wordt door deze opzet de mogelijkheid geboden toe te groeien naar het uiteindelijke model waarin het profielwerkstuk voor alle leerlingen betrekking heeft op twee (deel)vakken.

De regeling dat het profielwerkstuk afzonderlijk wordt beoordeeld met de kwalificaties 'voldoende', dan wel 'goed', blijft gehandhaafd, evenals de studielast en de eis dat het werkproces door de leerling (in een logboek) wordt gedocumenteerd en meetelt in de beoordeling.

De in het examenprogramma opgenomen eisen betreffende inhoud, procedure en/of vorm vervallen.

ook herkenbaar zijn. Het model is in dit artikel uitgewerkt voor de vakken geschiedenis en aardrijkskunde. De werkwijze kan natuurlijk ook toegepast worden op een profielwerkstuk voor één vak of andere vakken dan aardrijkskunde en geschiedenis.

Wat heeft hij gedaan in de nieuwe wereld? (Amerika)

vertrouwen.

hoe is het begonnen? en wanneer?

schepen

handel

COLUMBUS

varen en waaraan?

voedsel

gevaar

vreemde mensen

weer

ziekten

landen

Stap 1 en 2

10

aanpak/lijstje

varen en waaraan
gevaar
weer
ziekten
handel
schepen
vertrouwen

COLUMBUS

geschiedenis

ontdekken van landen

hoe is het begonnen?
en wanneer?

aanpak/lijstje

Wat heeft hij gedaan in de nieuwe wereld (Amerika)
vreemde mensen
vreemde taal

Stap 3

deelvraag

hoe verliep zijn reis

COLUMBUS

hoofdvraag

Wanneer is Columbus begonnen met ontdekkingen en waar ging hij naartoe?

deelvraag

Wat heeft hij gedaan in de nieuwe wereld, en hoe kwam hij terug.

Stap 4 en 5

Aanpassing van de 'concept map' van Novak leidde tot de volgende vijf stappen:

1. Zet het onderwerp/de vraag op een blaadje.
2. Zet er begrippen omheen die met de geschiedenis en de aardrijkskunde van het onderwerp te maken hebben.
3. Zet de begrippen die met elkaar te maken hebben in een groepje. Zet er een cirkel omheen. Geef met behulp van een kleur aan welke groepjes hoofdzakelijk betrekking hebben op aardrijkskunde en welke op geschiedenis en welke op beide vakken (een begrip mag in meerdere groepjes voorkomen).
4. Formuleer bij elk groepje een vraag.
5. Breng in de groepjes een ordening aan. Zet de meest algemene vraag bovenaan en zet daaronder de meer specifieke vragen. Probeer in de hoofdvraag zowel aardrijkskundige als geschiedkundige zaken naar voren te laten komen. Geef dat aan door middel van een kleur. Nu kan blijken dat een groepje van begrippen, met bijbehorende vraag, afvalt.

N.b. bij elke stap kunnen telkens begrippen toegevoegd of weggelaten worden

De invulling van de vijf stappen.

Werkstuk gelukt! Blijde gezichten bij (v.l.n.r.) Julie, Froukje en Nienke.

De praktijk

Deze werkwijze leverde onder andere de hier afgedrukte resultaten op. In dit voorbeeld over Columbus is er nog geen sprake van een uiteindelijk bruikbare versie, maar wel is er het begin: een eerste inventarisatie van begrippen die met elkaar in verband worden gebracht. Door deze ordening wordt een eerste richting van het onderzoek aangegeven.

Een ander voorbeeld.

Een leerling koos voor het onderwerp racisme en zette daar als begrippen bij: mishandeling, slavernij, gruwelijk, onmenselijk, armoede, Martin Luther King, Hitler, slechte tijden, volkenhaat en mishandeling.

Bij stap 3 maakte hij een onderscheid tussen begrippen die volgens hem betrekking hadden op de oorzaken van racisme: slechte tijden, armoede, en begrippen die te maken hadden met de gevolgen van racisme: mishandeling, volkenhaat, Hitler, andere behandeling, mensen worden heel bang. De vragen bij stap vier richtten zich op het ontstaan van racisme (geschiedenisvraag), de verspreiding ervan (aardrijkskundevraag) en de gevolgen van racisme (geschiedenis- en aardrijkskundevraag).

Bij zowel het voorbeeld van Columbus als dat van racisme geldt, dat het om een eerste, voorlopige aanzet van

hoofdvraag en deelvragen gaat. Voor leerlingen is het van belang om nu de volgende stap te zetten: 'Is de vraagstelling goed?'

Kwaliteitscriteria: wanneer is een vraagstelling goed?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden keer ik terug naar het proefschrift van Oost. Hij noemt de vraag 'wanneer is een probleemstelling goed?' de normatieve bepaling van een probleemstelling. Hoewel hij zijn onderzoek richt op de kwaliteit van probleemstellingen in dissertaties, levert zijn werk toch ook voor leerlingen in het voortgezet onderwijs nuttige aanwijzingen op.

Om de proefschriften te beoordelen stelde hij op basis van standaardwerken over onderzoeksmethoden zes criteria op⁵:

1. Inhoudelijke verankering: de kwaliteit neemt toe als de plaats van de probleemstelling in de disciplinaire context duidelijker is (relatie vraag – discipline).
2. Relevantie: de kwaliteit neemt toe als het theoretische en eventueel ook het maatschappelijk belang van een antwoord op de gestelde vraag groter is (relatie vraag – reden).
3. Methodische herkenbaarheid: de kwaliteit neemt toe als de formulering van de probleemstelling beter op een onderzoeksfunctie aansluit (relatie vraag – strategie).

4. Precisie: de kwaliteit neemt toe als de elementen van de uitspraak nauwkeuriger zijn uitgewerkt (relatie vraag – antwoord).

5. Consistentie: de kwaliteit neemt toe als vraag, context, reden, strategie en antwoord beter op elkaar zijn afgestemd (totaal onderlinge relaties).

6. Expositie: de kwaliteit neemt toe als de vraag, context, reden, strategie en antwoord toegankelijker voor de lezer en dus beter te beoordelen zijn (totaal onderlinge relaties).

Deze kwaliteitscriteria lijken ver weg te staan van het werk dat leerlingen moeten leveren. Toch zijn ze ook voor leerlingen van toepassing. Ook bij het formuleren van hoofdvraag en deelvragen voor een profielwerkstuk neemt de kwaliteit toe als uit de vraagstelling duidelijk blijkt welke relatie deze heeft met de vakinhoud, het nut, de strategie en het antwoord.

De in het onderzoek opgedane ervaringen en een vertaalslag naar de leerlingen van het werk van Oost hebben geleid tot een eerste aanzet voor een toetsinstrument van kwaliteitscriteria voor het beoordelen van vragen:

1. Is de hoofdvraag niet te breed?
2. Is de hoofdvraag en zijn de deelvragen concreet?
3. Is de hoofdvraag en zijn de deelvragen eenduidig?
4. Is de hoofdvraag en zijn de deelvragen zinvol?
5. Sluiten de hoofdvraag en deelvragen goed op elkaar aan?
6. Is de hoofdvraag realistisch, gezien de beschikbare tijd en informatie?
7. Is het duidelijk op welk vak of vakken de hoofdvraag en de deelvragen betrekking hebben?

Een voorbeeld.

De leerling die bezig was met het onderwerp racisme, zag aan de hand van het eerste criterium dat de hoofdvraag te breed was. Na het advies van de docent dat hij het onderwerp in tijd en ruimte moest beperken, maakte hij een keuze voor de Duitsland in de twintigste eeuw. De hele problematiek rond slavernij en Martin Luther King viel daardoor af.

De hoofdvraag: 'Hoe is Ierland gekomen tot wat het nu is?' en de deelvragen: 'Hoe ging de geografische ontwikkeling?' en 'Hoe ging de historische ontwikkeling?' zijn overduidelijk veel te breed en niet concreet geformuleerd.

Ook hier geldt: beperk het onderwerp in tijd en deelonderwerpen. Zo biedt de relatie tussen welvaart en emigratie in de republiek Ierland sinds de onafhankelijkheid in 1937 al genoeg stof voor een profielwerkstuk. De vraag is ook een stuk concreter en eenduidiger; immers gericht op de twee aspecten van welvaart en emigratie.

Hoe concreter de hoofdvraag en hoe duidelijker de gehanteerde begrippen en de relatie tussen de gehanteerde begrippen omschreven zijn, des te groter is de kans op een goed profielwerkstuk.

Het vierde criterium, dat van de zinvolheid van de vraag, vinden leerlingen moeilijker te hanteren. Vaak kijken zij vreemd aan tegen vragen als: wat wil ik werkelijk weten; wat is het probleem in het profielwerkstuk; wat levert het op om daar een antwoord op te vinden? Met het geven van concrete voorbeelden wordt veel verduidelijkt. Het helpt als ze het idee krijgen, dat zij de experts zijn die de juiste vragen stellen en als detectives naar een oplossing moeten speuren. Het is niet zinvol je af te vragen 'hoe de ontwikkeling van Ierland verliep', omdat je er misschien met vakantie bent geweest. Maar wel: wat is het probleem met Ierland? Wat wil je weten van Ierland?

Een voorbeeld dat de hoogleraar J. van der Dussen ooit gebruikte, werkt bij leerlingen erg goed. Hij nam als metafoor de wegwacht van de ANWB. Een man staat met autopech langs de weg. De vraag: 'Wat is er aan de hand?' is dan te breed. De expert van de ANWB stelt vragen die wel zinvol zijn door het geheel te problematiseren. Is de benzine op? Is de bougie vuil?

De werkwijze van 'concept-mapping' zorgt ervoor dat er al een eerste schifting plaats vindt in de aansluiting tussen hoofdvraag en deelvragen.

Het vijfde criterium vestigt hier nog eens de aandacht op. Een leerling met de hoofdvraag: 'Waarom is marihuana vrij normaal in Nederland?' en de deelvragen: 'Hoe heeft het zich verspreid?' en 'Waar komt het vandaan?' zal dan ook al snel inzien dat de hoofdvraag betreffende de geschiedenis weinig te maken had met de rest van het onderwerp.

De criteria 6 en 7 gelden als een laatste controlemiddel om vervolgens met de eerste versie van de vragen aan de slag te gaan.

Het werken met een 'concept map' en het nalopen van het lijstje met kwaliteitscriteria neemt een lesuur in beslag. Leerlingen van de KSH leverden na één lesuur hun eerste versie van hoofdvraag en deelvragen bij de docent in.

Stand van zaken

De werkwijze van concept-mapping en het hanteren van een lijstje met kwaliteitscriteria lijkt voor bepaalde groepen leerlingen houvast te bieden om van een zeer algemene vraag naar een eerste versie van hoofdvraag en deelvragen te komen.

Uit de analyse van vragenlijsten en interviews van leerlingen en docenten blijkt dat veel leerlingen nog geen goede onderzoeksvragen kunnen maken.

Verklaringen hiervoor zijn onder andere:

- Niet alle leerlingen besteden voldoende aandacht aan de start van het profielwerkstuk. Tweederde van de ondervraagde leerlingen zegt niet nagedacht te hebben over mogelijke antwoorden op de vragen.
- De communicatie tussen docenten en leerlingen laat soms te wensen over. Leerlingen volgen de adviezen van de docenten niet op en docenten controleren leerlingen soms te weinig.
- Docenten zijn niet gewend leerlingen te begeleiden bij het formuleren van vragen en zij vinden het moeilijk om het enthousiasme van leerlingen te temperen.
- Docenten hebben zelf moeite met het formuleren van goede vragen en daarin staan zij niet alleen, getuige het proefschrift van Oost.
- Het kost veel tijd om een grote groep leerlingen te begeleiden in zelfstandig onderzoek doen. Hoe meer leerlingen per docent, des te minder tijd is er voor individuele begeleiding en des te minder kritisch kijken ook leerlingen naar vragen.

Het bovenstaande leidde tot de wens om tot een trainingsinstrument te komen voor het leren formuleren van goede vragen.

In de volgende fase van het onderzoeksproject zal nagegaan worden in hoeverre het mogelijk is een kwaliteitsverbetering van profielwerkstukken te bereiken via systematisch gebruik van het trainingsinstrument.

Tot slot nog even terug naar *Het Bureau*.

Gert zou vast blij geweest zijn met deze werkwijze en kwaliteitscriteria en met plezier aan zijn probleemstelling zijn gaan werken.

Eindelijk houvast.

Maar wat zou Maarten Koning er van gevonden hebben???

Dat laat zich raden!!

Gelukkig was Maarten geen docent.

Noten

1. Uit: *Het Bureau* dl.4 *Het A.P. Beerta-Instituut* van J.J. Voskuil, 783-784. Geciteerd in H. Oost, *De kwaliteit van probleemstellingen in dissertaties. Een evaluatie van de wijze waarop vormtechnische aspecten van probleemstellingen worden uitgewerkt* (Utrecht 1999).
2. H. Oost, op. cit.
3. Janneke Riksen en Joop van der Schee, 'Het profielwerkstuk: een inhoudelijke uitdaging voor docenten en leerlingen', in: *KLEIO* nr.3, 1999, 20-25.
4. J.D. Novak, *Learning, creating and using knowledge. Concept Maps as facilitative Tools in Schools and Corporations* (London 1998) 27.
5. H. Oost, op. cit., 93.

DE GOUDEN KOM

食為先

De papieren werkelijkheid: het PTA

Tienmaal per jaar komt de Commissie Havo/Vwo van de VGN bij elkaar in restaurant 'De Gouden Kom'. Vandaaruit bericht zij over wederwaardigheden en wetenswaardigheden van geschiedenis en staatsinrichting in de tweede fase. Dit is het tweede artikel in de serie.

In de serie 'Docent in de Tweede Fase' willen de leden van de Commissie Havo/Vwo verslag doen van hun ervaringen in het voorbije schooljaar. 'Vluchten kan niet meer' in het mei-nummer van Kleio was onze eerste bijdrage.

Net als voor de meeste andere collega's was het afgelopen schooljaar voor ons het eerste onder het nieuwe onderwijsregime. Wij zijn tegen een aantal problemen aangelopen. Die willen we bespreken in Kleio. Collega's kunnen er hun voordeel mee doen. Op de website van de VGN openen we een discussieforum naar aanleiding van deze artikelen. Suggesties voor een volgende bijdrage en discussie over bijdragen zijn daar welkom. Tevens kondigen we daar aan wat het volgende artikel zal zijn.

We hopen dat collega's met deze serie artikelen hun voordeel kunnen doen. Misschien een beetje tot lering en anders wel tot vermaak. Ook al gaat het om onze persoonlijke problemen en oplossingen; iedere school kent andere situaties, eisen en verlangens.

Website VGN: <http://home.wxs.nl/~srd/vgn.htm>

'Als de smalle weegbree bloeit', zo noemde Van Kemenade ooit een bundel over onderwijs, met verwijzing naar de examentijd. Waar de bloei van de smalle weegbree destijds, eind jaren zeventig, vooral de bode was van examenstress bij leerlingen, zijn deze kriebels rond die tijd ook waarneembaar bij menig docent die worstelt met het programma van toetsing en afsluiting (PTA).

Genio Ruesen van het Carmelcollege Salland maakte een jaar geleden een PTA voor zijn 4 havo. Hij laat zien wat zijn overwegingen zijn om een jaar later een en ander te wijzigen.

Bij het opstellen van het eerste PTA was de hamvraag hoe alles te berekenen in de 240 of 360 slu voor havo of vwo. Lessen, 'huiswerk', toetsen en praktische opdrachten hoorden allemaal thuis in de normlestaak voor het vak geschiedenis. In het onderstaande ga ik steeds uit van een lestaak voor 4 en 5 havo. Mutatis mutandis gelden de opmerkingen ook voor vwo.

Waarmee moet je rekening te houden?

- Er zijn acht (sub)domeinen voor 240 slu.
- Deze slu's bevatten contact- en 'huiswerk'-tijd, uitgaande van de 'gemiddelde leerling' en omvatten ook de toetstijd (globaal te stellen op tien procent).
- De contacttijd op mijn school belooft formeel veertig weken met steeds twee lessen van vijftig minuten; in de praktijk haal je niet meer dan twee (jaar) x vijfendertig (weken) x twee (lessen) x vijftig (minuten). Dat komt neer op een kleine 117 uur. Met de tien procent toetstijd (24 uur) blijft er dus ongeveer 100 slu over voor zelfstudie. Dat komt omgerekend per werkelijke les op ongeveer drie kwartier zelfstudie en per week dus op anderhalf uur.
- Er moet een schoolexamen komen over zes (sub)domeinen, het CE neemt er twee voor zijn rekening.
- Het schoolexamen wordt afgenomen in twee leerjaren.

Gewapend met je kennis van het vak en je leerlingenpopulatie uit de oude situatie ga je aan de slag. Het meest opvallend is wel dat er in de tweede fase van je leerlingen wordt verwacht dat ze ongeveer dezelfde hoeveelheid stof als in de oude situatie tot zich nemen en verwerken, maar in veel minder contacttijd. Omdat onze school

net als de meeste scholen tegelijk met de tweede fase ook met het studiehuis startte, betekende het dat ook mijn leerlingen geacht werden veel meer zelf uit te zoeken en zelfstandig kennis en vaardigheden te verwerven. Of, anders geformuleerd, dat wij leerlingen ertoe moesten brengen veel meer zelf uit te zoeken en te verwerven.

Het was een forse opgave om vanuit die overwegingen een lesplan en een PTA te schrijven. Gelukkig was er op de havo al een methode ingevoerd waarmee ik in de tweede fase moest kunnen werken (*Sporen bovenbouw*). Dat gaf moed, want nog in de oude situatie met het urenaantal van 4+3 lessen per week had ik al kunnen experimenteren met werkvormen en aanpak van de tweede fase. (Wat in de praktijk betekende dat ik voor de tweede fase gewend was aan $7 \times 35 \times (50+20) = 17150 \text{ min} = 286 \text{ klokuren}$.)

Zelfs bij beperking van de actief ingevulde lestijd tot twee uur in de week, leek de stof te doen. Optimistisch zette ik een programma in elkaar waarin éérs de vakvaardigheden uit de onderbouw op bovenbouwniveau getild moesten worden, waarin leerlingen ook konden leren om te gaan met de methode en waarin ik hoopte studiemethodiek in te slijpen. Dat kon gebeuren aan de hand van basishoofdstukken uit het handboek dat bij *Sporen* hoorde.

Na zes weken training wilde ik rond de herfstvakantie beginnen met het in gelijke parten behandelen van de subdomeinen met behulp van de katernen bij de methode. Met een handige planning zou ik daarmee vanzelf ook nog een Historisch Overzicht creëren en had ik twee vliegen in één klap. Na het doorploegen van een tweetal subdo-

meinen zou het uitvoeren van een onderzoekje, zoals dat ook in de oude situatie al gebeurde, bewijzen dat de tweede fase een succes was.

Hoe ons eerste PTA in elkaar zat, ziet u in het schema op bladzijde 13.

Wat bleek in de loop van dit jaar?

Ondanks de tamelijk goede organisatie op school, bleek dat leerlingen en docenten te veel te doen kregen. Tamelijk veel praktische zaken (cijferverwerking, de registratie van de voortgang, verantwoordelijkheden met betrekking tot werkzaamheden enzovoorts) moesten nog ad hoc worden ingevuld. Het was onvermijdelijk dat je soms achter de feiten aanholde.

Lesuitval, zowel aangekondigd als onverwacht, bleek in de tweede fase niet verdwenen. Dat pakte met name voor de lesgroep die op donderdag en vrijdag les had tamelijk ongunstig uit. Leerlingen zagen vooral hun belangen op korte termijn goed. De speciaal ingeroosterde studie-uren waar begeleiding voor geschiedenis kon worden gevraagd, werden vooral gebruikt om 'brandjes te blussen' of voor het begeleiden van opdrachten maken.

Lesgroepen bleken dit jaar (een bekostigingsverhaal in een groeischool) groot uit te vallen. Er waren in de tweede fase groepen van 31 leerlingen. Doordat leerlingen veel zelf moesten (ver)werken, was het beroep op hun taalvaardigheid groter dan in het verleden, waar de docent meer tijd had om opdrachten persoonlijk toe te lichten. Dat bracht lees- en begripsproblemen met zich mee. De taalvaardigheid van de leerlingen op mijn school is niet zo erg groot.

De veelheid aan vakken bracht leerlingen ertoe om bij voorbaat voor de

lastige (=talige) vakken te gokken op herkansingsmogelijkheden voor de SE-toetsen. Het is niet verwonderlijk dat met name de vakken economie 1 en 2, maatschappijleer en geschiedenis topers waren in de herkansingsrondes.

De druk in de tweede fase op leerlingen is groot. Maatschappelijke realiteit is dat de school slechts één van hun

bezigheden is, niet per se de belangrijkste. We praten bovendien over pubers van soms pas vijftien jaar, leeftijdeigen gedrag staat een optimale planning van hun studie in de weg. De 'Adelmond-wijzigingen' van december 1999 gaven bovendien leerlingen het gevoel dat zij met reden konden zeggen hun werk niet aan te kunnen; de staatssecretaris zelf had immers

gezegd dat het te veel was ... Dus hoefde het ook niet meer. De discussie hierover bleef het hele jaar doorzeuren.

Afspraken binnen de sectie over het programma zijn nog belangrijker dan in het verleden.

Belangrijk was ook de door mij niet-voorzien totaál andere samenstelling van de lesgroepen geschiedenis. In de

Programma van toetsing en afsluiting 4/5 havo Vak: Geschiedenis

Profiel CM en EM

Totale studielast: 240 uren

Studielast 4 havo: 120 uren

4 Havo.

Periode	Vorm/duur	Gewicht	Omschrijving	Opmerkingen
1.	T1 Schriftelijke toets 50 min.	05%	Toepassingstoets historische vaardigheden. Domein A	
2.	T2 Schriftelijke toets 50 min	10%	Thema: Volkscultuur: vormgeving van het dagelijks leven. Domein G	
	Praktische Opdracht	05%	Deelname aan een voorbereid simulatiespel over het Neurenbergproces.	Loopt door in periode 3.
3.	Schriftelijke toets 50 min	10%	Thema: Contacten tussen westerse en niet-westerse samenlevingen. Domein F	
4.	Schriftelijke toets 100 min	20%	Thema: Totalitaire systemen en staten. Domein D Internationale betrekkingen en oorlogvoering. Domein E	
	Praktische Opdracht	05%	Posterpresentatie in groep van 3 behelzend een Historisch Overzicht van de 20 ^e eeuw.	
	Praktische Opdracht	15%	Onderzoeksverslag van een zelfstandig verricht beperkt historisch onderzoek over een in overleg vast te stellen onderwerp.	Start in periode 3.

5 Havo.

Periode	Vorm/duur	Gewicht	Omschrijving	Opmerkingen
1.	Schriftelijke toets 100 min	15%	Thema: politiek systeem en politieke cultuur in Nederland. Domein D	
	Praktische Opdracht	05%	Schrijven van een artikel n.a.v. vooronderzoek en actualiteitsanalyse over de Nederlandse politieke cultuur.	
3.	Praktische Opdracht – mondeling tentamen	10%	Mondeling tentamen a.h.v. stellingen over een actueel maatschappelijk probleem of ontwikkeling en de historische wortels daarvan.	

Mythe en Misverstand

Als het niet goed gaat, dan wijzig je het PTA toch!

Nee, afhankelijk van de mate van detaillering die jouw school eist, kan dat eigenlijk niet. Een eenmaal vastgelegd programma heeft voor de leerlingen van die lichting dezelfde status als vroeger het schoolonderzoekreglement voor de examenklassen.

Hoe globaler je PTA is opgezet, hoe makkelijker je interne aanpassingen kunt maken zonder dat er erratabladen naar ouders, inspectie, enzovoort moeten. Tenzij de staatssecretaris opnieuw met decemberwijzigingen komt, geldt per cohort leerlingen datgene wat is vastgelegd.

oude situatie was het vak gekozen en behoorde het alleen tot het pakket van de positief gemotiveerde leerlingen. Nu is het vak verplicht voor alle leerlingen in de profielen CM en EM. De neiging bestaat, vooral bij zwakkere leerlingen, een CM-profiel te kiezen uit noodzaak, niet uit interesse. Dat wrekt zich.

Een nieuw PTA

Nu is er een nieuw PTA voor dit schooljaar gemaakt. Wat namen we mee in onze overwegingen?

Je mag het aantal praktisch opdrachten terugbrengen tot één. Dat is alleszins gerechtvaardigd, nu het percentage waarin praktische opdrachten meetellen in het SE van de oorspronkelijke 60% is teruggebracht naar 20%. Dat scheelt voor leerlingen veel zelf in te vullen studietijd. Daardoor lopen zij minder het risico om in de val van het verkeerd plannen te lopen. Ondanks tussencontroles, begeleiding en dergelijke laten mijn havisten af en toe grote gaten vallen.

De kunst van het plannen is voor hen duidelijk moeilijker dan voor mijn leerlingen in 4 vwo.

Je mag drie (sub)domeinen laten vallen voor een, verder voor havo en in het profieldeel vwo nondescript, Historisch Overzicht. Vanuit de algemeen vormende waarde van ons vak lijkt me dan een overzicht over de laatste eeuw van belang. (Maar dat mag niet op vwo, want het behoort al tot de stof van het algemene deel.)

De subdomeinen die je daarvoor wegstreept, zullen per jaargang veranderen afhankelijk van de CE-thema's en misschien ook je ervaringen. Al snel stuit je hier op een discussie tussen 'interesse' en 'noodzaak'.

Het geconstateerde gebrek aan leesvaardigheid blijkt een lastig item. Enerzijds moet je ervoor kiezen om zaken meer in de hand te houden, anderzijds is het nodig om, gezien de beperkte tijd die je tot je beschikking hebt, leerlingen zelf te laten ploeteren. Het evenwicht tussen begeleiding en zelfstandig leren is wat mij betreft nog niet gevonden.

Duidelijk lijkt me dat je in de onderbouw 'strenger' moet adviseren. Leesvaardigheid is een struikelblok geworden dat je door tijdgebrek niet goed meer kunt opvangen. Er zijn te weinig contactmomenten om er in volle klassen van dertig leerlingen een geduldig programma op los te laten. Voor school is het onbetaalbaar om eindeloos hulplessen in te zetten; ook andere vakken klagen over hetzelfde probleem.

Welke keuzes maak ik zelf?

Voor het nieuwe PTA lichting 2000-2001, CE in 2002 over Indonesië en Rusland, heb ik als punten in het sectieoverleg aangevoerd:

- Domein A wordt, net als vorig jaar, verweven in de andere (sub)domeinen, maar een aanvang met 'losse onderwerpjes' is wegens tijdgebrek niet meer realiseerbaar.

- Subdomein D (Totalitaire systemen en staten) en subdomein F (contacten tussen westerse en niet-westerse samenlevingen) komen in het CE en vallen daarom buiten het SE programma.

- Drie (sub)domeinen worden, met pijn in het hart, opgeofferd aan een Historisch Overzicht van de twintigste eeuw, te weten: domein C (primaire samenlevingsverbanden en opvoeding), domein G (zingeving en cultuur) en subdomein F (migratie en culturele beïnvloeding).

- Er komt voor het vak geschiedenis nog maar één praktische opdracht, voor ongeveer 25 slu, die een beperkt onderzoek omvat. In principe hebben leerlingen er vrije keus, maar ik zal ze zeker wijzen op de mogelijkheden voor eigen onderzoekjes binnen de hierboven geschrapte (sub)domeinen. In het voortraject wil ik hen deelopdrachten van een onderzoek laten doen. Het

andere alternatief: een aantal kleine opdrachten laten vervullen die samen als één praktische opdracht gelden, is nog niet echt van tafel.

- Ik heb dan: 240 slu, praktisch genomen 70 contactmomenten van 50 minuten per leerjaar met 35 hulplessen per leerjaar voor de 'zwakke leerlingen', waarin vijf (sub)domeinen, het historisch overzicht en een praktische opdracht 'gedaan' moeten worden. Globaal heb ik zo per subdomein $(240-25):6=36$ slu. Bij zeventig lessen op jaarbasis voor drie thema's, geeft dat ongeveer 23 lessen (inclusief begeleidingslessen bij de praktische opdracht).

Ten slotte

Bovenstaand artikel is een weergave van mijn persoonlijke overwegingen bij de invoering van de tweede fase op dit moment. Het nieuwe PTA is pas opgesteld in de laatste weken van het afgelopen schooljaar, nadat we ons er met de hele bovenbouwsectie over gebogen hadden.

Ik hoop dat ik de volgende lichting tweede-fase-havisten een beter programma kan voorschotelen. Gelukkig zijn er ook van mijn eerste lichting leerlingen die zeggen dat het best meevalt. Dat is van een Sallander toch een flinke pluim op je hoed.

'Gladiator' doet oude tijden herleven

Met het bazuingeschal van de moderne publiciteit wordt de film 'Gladiator' dit jaar wereldwijd vertoond. Komt het genre van de spektakelfilm weer tot leven?

Wordt de historische werkelijkheid niet opgeofferd aan het beoogde kassucces?

Anton van Hooff, klassiek historicus en oud-redacteur van Kleio, liet zich naar de bioscoop sturen om deze vragen te beantwoorden.

"Neem gerust je partner mee," zei de redactie toen zij mij vroeg met Kleiotische ogen de film *Gladiator* te gaan zien. Ook bijkomende kosten waren geen probleem. De penningmeester van de VGN zou wel hebben opgekeken als ik op grond van deze vrijbrief het vliegretour Amsterdam-Riga in rekening had gebracht. Want ik ben de film in de Letse hoofdstad samen met mijn Letse vriendin gaan zien, in feite een koopje voor de VGN, want de toegangsprijs is daar nog niet de helft van die in Nederland. Niet alleen de slogan 'samen naar de film, ja gezellig' deed mij in Riga naar *Gladiator* gaan. Ik dacht er ook zuiverder naar de film te kunnen kijken, dat wil zeggen niet afgeleid door ondertitels. De neiging om de vertaling te controleren blijkt echter zo ingeslepen dat ik het niet kon laten even in de Letse en Russische ondertitels te kijken naar de paar woorden die ik kon herkennen.

Te midden van de Letten beseftte ik dat Oost-Europa snel zijn achterstand inhaalt. Pas zeven jaar geleden beleefde de historische pornofilm *Caligula* zijn Russische première. Lange rijen stonden in de sneeuw op de Newski

Prospekt. Toen was die film, uit 1980, voor Sint-Petersburg even nieuw als *Tampax*, waarvoor in de hele stad werd geadverteerd. Maar nu wordt *Gladiator* overal ter wereld gelijktijdig uitgebracht.

Overrompend

Als Hollander onder de Letten beleefde ik dus *Gladiator* en werd net als hen gepakt door de overrompende militaire openingsscènes. We zijn in 180 n.Chr. bij de veldtocht van Marcus Aurelius tegen barbaren in het Donaugebied. Meteen wordt duidelijk hoe zeer *Gladiator* geïnspireerd is op *The Fall of the Roman Empire* uit 1964. Ook die film begint in de laatste dagen van de filosoof-keizer temidden van zijn troepen. Ook daarin is Lucilla, dochter van keizer Marcus, van het begin af aan de tegenspeelster van de verdorven opvolger Commodus. Misschien dat mijn adolescentenherinnering mij parten speelt, maar ik vond Sophia Loren indertijd als keizersdochter veel mooier dan Connie Nielsen nu.

In andere opzichten is de nieuwe film echter superieur. Het Romeinse leven – en sterven – wordt overtuigend neergezet zonder dat de film tot bewegnende schoolplaten wordt. Menige spektakelfilm mist immers vaart doordat de camera's zich vermeien in de kostbare aankleding. Door het tempo van *Gladiator* krijgt de klassiek geschoolde bioscoopbezoeker nauwelijks gelegenheid naar foutjes uit te kijken. Die zijn er wel. Zo hebben de senatoren kekke zwarte meanderbanden aan hun toga in plaats van de historisch juiste purperen zomen. Ook op de uitvoering van de gladiatorenspelen is wel

wat aan te merken, maar de neiging om te vitten valt weg tegenover het elan van de film.

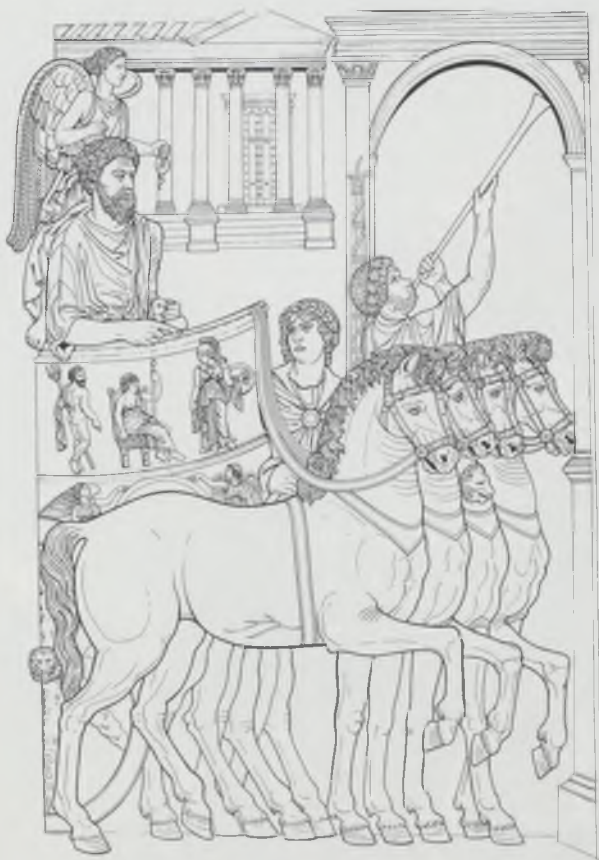
Rome wordt niet feitelijk juist gereconstrueerd, maar het wordt wel naar de geest meesterlijk geëvoceerd als een brute wereld met hoge pretenties.

Een onmogelijk verhaal

Deze verdienste van de film doet alle andere kritiek wegsmelten. Zo is het verhaal mager en ongeloofwaardig: Marcus Aurelius besluit dat na zijn dood de republiek moet worden hersteld. De restauratie van de vrijheid draagt hij op aan zijn vertrouwde generaal Maximus. De ontaarde zoon Commodus wordt daarmee door de bejaarde keizer zonder pardon aan de kant gezet.

Hiermee treedt de scenarioschrijver David Franzoni, die eerder de tekst voor *Amistad* van Steven Spielberg schreef, in het spoor van Edward Gibbon (1737-1794), die het Marcus Aurelius als enige fout aanrekende dat hij zijn onwaardige zoon liet opvolgen en daardoor een einde maakte aan het 'systeem' van het adoptiefkeizerschap. Hadden de keizers sinds Nerva (96-98) niet telkens de beste als opvolger aangewezen? Hierdoor zou het voordeel van dynastieke opvolging, continuïteit, op gelukkige wijze het risico van een incapabele kroonprins hebben opgeheven.

Er was echter geen sprake van een principe. Het domme toeval wilde eenvoudig dat vanaf Nerva een reeks keizers geen zoon had. Daardoor moesten ze uitkijken naar een kandidaat voor adoptie. Nerva koos eieren voor zijn geld door als 67-jarige een paar maanden voor zijn dood de 44-jarige generaal Traianus als zoon aan te nemen. De adopties door Traianus, Hadrianus en Antoninus Pius vonden plaats binnen een beperkte kring van families. Men kan hoogstens zeggen dat de 'goede keizers' het dynastieke principe creatief hanteerden, maar het beginsel zelf stond buiten kijf. Daarom was er geen denken van dat Marcus Aurelius zijn zoon Commodus kon passeren. Niet voor niets maakte hij hem drie jaar voor zijn dood tot mede-Augustus. Om zulke historische kleinigheden bekommert de film zich echter niet. Daarin vermoordt Commodus zijn vader en probeert vervolgens Maximus uit de weg te ruimen. Deze ontsnapt en probeert op tijd bij zijn vrouw en zoontje te komen, maar een liquidatie-

Marcus Aurelius bij zijn triomftocht in 176. Oorspronkelijk stond naast hem Commodus als medekeizer afgebeeld, maar hij werd weggekapt toen na zijn dood in 192 de 'damnatio memoriae' over hem werd uitgesproken.

commando van Commodus is hem voor.

De paria Maximus raakt vervolgens in slavernij en komt in een gladiatoren-school terecht – hier hebben we echo's van Stanley Kubrick's *Spartacus* van 1960. Door zijn optreden in het Colosseum wordt hij de lieveling van het Romeinse publiek en wekt daardoor de haat van Commodus op. Ondertussen wordt er door edele senatoren, onder anderen ene Gracchus, tegen Commodus samengezworen dat het een lieve lust is. Allerlei oneerlijke trucs van de keizer om Maximus in de arena te doden mislukken. Hij denkt zijn populariteit bij het volk te herwinnen door in het strijdperk te treden tegen Maximus, nadat hij hem op arglistige wijze zwaar heeft verwond. Maar Commodus delft het onderspit tegen Maximus, die spoedig na hem de laatste adem uitblaast onder de liefdevolle ogen van Lucilla en haar zoontje, dat kennelijk de opvolger is.

Gibbons opvatting dat met Commodus de degeneratie inzette, verwerkt in 'De geschiedenis van de mensheid in stripverhalen', Genève 1983.

Maar hoe moet het dan met de republikeinse vrijheid? De cinemabezoeker krijgt niet de kans zich dat af te vragen, want hij moet Maximus volgen op zijn weg naar het paradijs, waar hij wordt herenigd met vrouw en kind.

Herleving van de spektakelfilm?

De etherische slotscène en diverse herinnerings- en droombeelden van Maximus vormen een nieuw element in een genre dat al bijna veertig jaar niet meer is beoefend. Het was immers rond 1960 dat de film probeerde de televisie de loef af te steken door op grootbeeld 'remakes' te presenteren van gouve ouwen zoals *Ben Hur* en *Cleopatra* of door het publiek in superscope het nieuwe spektakel van *Spartacus* voor te zetten. Na deze golf leek de 'epic' een stille dood te zijn gestorven. Regisseur Ridley Scott (62) was zich ervan bewust dat het bioscooppubliek al lang geen spektakelfilms meer had gezien. Op de eigen webstek van de film (<http://gladiator-thefilm.com/standard/general.html>) zegt hij: "These movies were part of my cinema-going youth, but at the dawn of a new millennium, I thought this might be the ideal time to revisit what may have been the most important period of the last two thousand years, if not in all of recorded history: the apex and the beginning of the decline of the greatest military and political power the world has ever known."

De brug met de traditie werd geslagen door enkele rollen op het tweede plan door veteranen te laten spelen, zoals Derek Jacobi, onvergetelijk als de hoofdrolspeler uit de televisieserie *I Claudius*, die de senator Gracchus speelt.

Voor de hoofdrollen trad een nieuwe generatie aan, de Australiër Russell Crowe doet het als Maximus goed. Menigmaal komt de blanke pit van deze antieke cowboy naar boven, vooral als hij aan zijn vrouw en zoontje denkt. Dan welt er een traan, die soms zelfs over de getaande wang biggelt. Bij deze drakerige elementen glimlacht de Europese bezoeker wel. Zoals gezegd kon Connie Nielsen Sophia Loren als Lucilla niet uit mijn hart verdrijven. Maar echt weg was ik van Joaquin Phoenix die Commodus als een antieke Elvis Presley speelt ...

Het sterke acteren van Crowe en Phoenix waren er mede debet aan dat ik niet heimelijk naar het einde zat uit te kijken. Ook de speciale effecten van John Nelson, die in *Terminator 2* zijn technisch vernuft heeft uitgeleefd, zorgen ervoor dat *Gladiator* een schouwspel is dat alleszins de moeite van het bekijken waard is. Op Malta werd het Spaanse fort Ricasoli uit de zeventiende eeuw voor een gedeelte omgebouwd tot het Colosseum. Het geheel wordt door digitale machinaties gesimuleerd. Zo kon er worden volstaan met 2000 figuranten die ogen als een volle bak

van 33.000 toeschouwers. In de buurt werden ook elementen van een keizerlijk paleis, het Forum en het senaatsgebouw opgetrokken, die weer door digitale manipulatie tot grootse complexen werden opgeblazen. Met computertechnieken worden ook grote delen van de stad Rome gesuggereerd. De technische hoogstandjes blijven gelukkig ondergeschikt aan het filmverhaal, volgens de bedoeling van regisseur Scott, die op de internetstek zegt: "We were, after all, creating fiction, not practicing archeology."

Erg inspirerend waren weer eens de schilderijen van Laurens Alma Tadema, die het in Engeland bracht tot Sir Lawrence Alma-Tadema. Wat het historische tafereel voor de negentiende eeuw was, was de spektakelfilm in onze twintigste eeuw. En misschien hebben DreamWork Pictures en regisseur Scott ervoor gezorgd dat er ook in de nieuwe eeuw toekomst is voor het oude genre.

Ruim voldoende

Onder de vele dingen die Letten en Nederlanders met elkaar gemeen hebben, is het cijfersysteem. In Letland geen schaal van 1 tot 4 of de graden A, B, C en D, maar 'gewoon' punten van 1 tot en met 10. Bij het verlaten van de bioscoop waren mijn vriendin het daarom gauw eens over de waardering. *Gladiator* krijgt van ons een 7.

Speelfilm en praktische opdrachten

20

Is het mogelijk speelfilms die op video zijn uitgebracht te laten gebruiken voor praktische opdrachten in de tweede fase? Jan van Oudheusden heeft dit uitgetest in zijn klassen 4-vwo en 4-havo.

Hier volgt het verslag van zijn bevindingen.

Scene uit 'The Grapes of Wrath' (1940).

Vanaf het begin van schooljaar 1999-2000 wist ik dat één van de vele uitdagingen van de tweede fase zou zijn: hoe organiseer ik de praktische opdrachten? Het lot had mij maar liefst vier klassen 4-vwo toebedeeld voor het vak geschiedenis-1 (geschiedenis in het gemeenschappelijk deel). Dat betekende 117 leerlingen. De tachtig sluis voor dit schoolvak zijn op mijn school, het Dr. Mollercollege in Waalwijk, uitgedrukt in één lesuur per week, plus het daarvoor opgegeven 'huiswerk'. Dus drie trimesters van twintig sluis. Voor de praktische opdracht waren de overige twintig sluis gereserveerd, te besteden in het tweede trimester. Ik had daarnaast ook nog een klas 4-havo van 31 leerlingen, waarvoor ik in hetzelfde tweede trimester eveneens praktische opdrachten moest ontwerpen.

Het idee

Maandenlang loop ik te piekeren en te tobben. Hoe kun je zo'n kleine 150 leerlingen tegelijkertijd met een praktische opdracht aan het werk zetten? In vijf- of zestallen, om het aantal eindproducten binnen de perken te houden? Of individueel, om klap- en spaakloperij te voorkomen? Hoe kan ik zulke leuke, stimulerende opdrachten verzinnen, dat mijn leerlingen deze goed gemotiveerd op eigen kracht uitvoeren, zonder strakke leiding van de docent?

De tijd dringt.

De VGN in de 21ste eeuw

Op verzoek van het bestuur heeft de Onderwijs Advies Commissie (OAC) zich afgelopen jaar bezig gehouden met het uitvoeren van een sterkte/zwakte-analyse (SZA) van de VGN. Het bestuur heeft deze opdracht gegeven om een idee te krijgen van het te voeren beleid in de toekomst. "Hoe moet de VGN de eenentwintigste eeuw betreden?" was de centrale vraag.

De SZA had een driedelige opzet:

- 1. Het interviewen van een aantal zogenaamde intermediairs zoals vertegenwoordigers van SLO, KPC en Euroclio met behulp van een vragenlijst. Deze interviews zijn afgenomen door Kara von Schmid, voormalig student aan het Ivlos.*
- 2. Het interviewen van de VGN commissies eveneens met behulp van een vragenlijst*
- 3. Het houden van een mini-enquete onder alle VGN-leden.*

De mini-enquête was voornamelijk gericht op de aantrekkelijkheid van de VGN voor de leden.

De resultaten van deze enquête zijn verwerkt door Roald Paaps, student van de Hogeschool Utrecht.

Op basis van de interviews en de enquête heeft de OAC een aantal algemene conclusies, bevindingen en aanbevelingen geformuleerd. De belangrijkste conclusies zijn op de jaarvergadering van 18 maart 2000 aan de aanwezige leden voorgelegd. Aan de hand van stellingen hebben de leden gediscussieerd. Van deze discussie is een verslag gemaakt.

De analyse krijgt dit verenigingsjaar een vervolg: het bestuur van de VGN wil op de jaarvergadering 2001 met concrete voorstellen komen.

Algemene conclusies op basis van het verzamelde materiaal

1. Het bestuur

Globaal zijn de ondervraagden tevreden over het functioneren van het VGN-bestuur. Men denkt, dat het bestuur en de achterban bij belangrijke zaken op één lijn zitten en dat in het bestuur voldoende kwaliteit aanwezig is.

Gevraagd naar mogelijke zwakke kanten, dan wel mogelijkheden tot verbetering, komt een aantal uiteenlopende opmerkingen. Veel genoemd wordt: meer aandacht voor traditioneel in de VGN zwak vertegenwoordigde sectoren, zoals het VMBO en de PABO. Vervolgens specifieke groepen, met name jongere collega's en de tweede graadssector.

Een heel ander punt betreft het opereren van het bestuur naar buiten. Zo gaan er stemmen op voor een krachtiger lobby richting de politiek en een minder tot compromis geneigde houding tegenover het ministerie, maar waarschuwen anderen voor het risico door al te veel lobbyen niet serieus te worden genomen.

Wat betreft de verhouding met de wetenschap (KNHG) dringt menigeen aan op een zelfbewuste houding: de VGN staat voor het schoolvak geschiedenis en staatsinrichting! Tenslotte dringt men aan op een open communicatieve houding van het bestuur naar de vereniging, op de eerste plaats de individuele leden. Een regenteske houding moet worden vermeden. Men realiseert zich, dat een bestuur welhaast uit louter schapen met vijf poten moet bestaan. Daarom achten sommigen professionalisering, al is het maar door het vrijstellen van een of meer bestuursleden voor een of meer dagdelen per week dringend gewenst.

2. Interne communicatie

Interne communicatie gaat over communicatie tussen verschillende geledingen van de Vereniging. Het gaat dus over de communicatie tussen bestuur en leden, tussen bestuur en commissies en tussen commissies onderling.

Over de communicatie tussen bestuur en commissies zijn de meeste commissies tevreden. In een enkel geval spraken men behoefte uit aan meer geregelde informatie over lopende zaken. Een opmerkelijke suggestie was: meer com-

missies ad hoc, dus met een gerichte opdracht, voor een beperkte tijd. Men acht het mogelijk de bij leden aanwezige expertise meer, en meer gericht te gebruiken. Hierbij valt te denken aan oud-bestuursleden of leden van de Vereniging die werkzaam zijn bij bijvoorbeeld SLO of KPC.

Individuele leden worden vrijwel niet betrokken bij de besluitvorming en tasten vaak in het duister omtrent de standpunten van de Vereniging in actuele zaken. Velen zien *Kleio* en meer recent de website als het visitekaartje van de Vereniging. Dit zijn dus bij uitstek de media om het doorsnee lid te bereiken.

Hier past de opmerking bij, dat de bijdragen van het bestuur in *Kleio* opvallender en aantrekkelijker kunnen worden gepresenteerd. De commissies hebben onderling vrijwel geen contact. Mogelijk komt hierin verbetering door intensiever gebruik van de website.

De individuele leden zijn positief over de VGN als belangenbehartiger, zeer te spreken over *Kleio* en over de voorlichting die de leden krijgen in algemene zin. Er is vraag naar meer aandacht voor didactiek, en vooral meer aandacht voor het vmbo.

3. Externe communicatie

De contacten tussen de VGN en de politiek, de ambtelijke wereld en de pers beschouwen we als externe communicatie. Ook de collega's die geen lid zijn van de Vereniging vormen een doelgroep van de externe communicatie.

Eerder vermeldden we al de verdeelde meningen over hoe de VGN moet opereren in haar contact met politiek en ministerie. De tendens is toch wel: stevig blijven lobbyen, want een voorzichtig aanpak leidt tot geringe inbreng. Op dit punt hebben de meeste individuele leden overigens geen mening.

Algemeener zijn de opvattingen over de groepen die de VGN onvoldoende aanspreekt: jongeren, vrouwen en niet-eerstegraders. Terecht of ten onrechte heeft de VGN "een grijze mannenclub imago".

Voor wat betreft de contacten met de pers: aan de publiciteit rond de Com-

missie-De Wit zien velen in ieder geval het voordeel dat het vak geschiedenis weer onder ieders aandacht werd gebracht.

Een veel gedane suggestie: richt de ledenwerving intensiever op de opleidingen en de tweede graadssector. Hier past misschien ook een opmerking over de wervingskracht van de VGN. Die komt blijkens de binnengekomen reacties van *Kleio*, belangenbehartiging, didactiek en didactische activiteiten, zoals conferenties en cursussen.

4. Het functioneren van commissies

Als sterke punten noemen vrijwel alle commissies: hun goede samenwerking en de brede samenstelling. Belangenbehartiging ziet men als voornaamste doel, steeds op het eigen deelterrein. De doorstroming in de commissies vindt men onvoldoende, nieuwe commissieleden worden nogal eens gecoopteerd.

Als suggesties komen naar voren: stel meer commissies in van jonge collega's, mensen die twee of drie jaar in het vak zitten. Enkel denken dat een regionale organisatievorm zal aanslaan, werkgroepen waarin ook ruimte is voor jonge docenten.

Bespreking jaarvergadering

Tijdens de jaarvergadering op 18 maart 2000 zijn bovenstaande conclusies besproken. De gemaakte opmerkingen zijn gerubriceerd in drie categorieën.

1. De interne organisatie

Het bestuur doet veel en de commissies ondersteunen dat. Samen vormen de bestuurders en de commissieleden de actieve groep binnen de VGN. Wat kan hier nog aan verbeterd worden? Suggesties waren er voldoende.

Van het bestuur wordt een nog actievere politiek verwacht: meer voorlichting over beleidszaken, meer inhoudelijk contact met de (voorzitters van) de commissies en die meer betrekken bij de formulering van de beleidsplannen, en een duidelijke formulering van opdrachten en wensen ten aanzien van de commissies. Ook wordt opgemerkt, dat verschillen van inzichten wel mogen bestaan.

Je mag van de commissies (welke willen we in stand houden?) verwachten, dat ze minimaal één keer per jaar met concrete, voor de leden bedoelde acties komen. De commissies moeten zich duidelijker presenteren in *Kleio* en op de website. Ook moeten de commissies hun eigen terrein en hun taken heel duidelijk afbakenen. In een aantal gevallen zou een klus moeten worden uitgevoerd door een (tijdelijke) werkgroep.

In de huidige maatschappij hangt zo ongeveer overal een prijskaartje aan. We kunnen al onze diensten (zie ook onder 1.) niet gratis aanbieden. We moeten proberen aan te sluiten bij organisaties, die wel over geld beschikken of we moeten geld vragen voor bepaalde diensten. En dan komt de vraag: moeten bestuursleden betaald worden?

2. Betrokkenheid en werving van leden

De betrokkenheid van de leden lijkt dramatisch af te nemen: de jaarvergadering werd slecht bezocht en zeer weinig leden reageerden op de enquête van de OAC in *Kleio*.

Daarnaast maken we ons zorgen over de werving van nieuwe leden: bereiken we de jonge (vaak tweedegraads docent) nog wel?

Er kwam een aantal suggesties.

Er moet voor de leden meer te doen zijn, al dan niet in regionaal verband. Te denken valt aan het organiseren van activiteiten, of beter nog: aan te sluiten bij activiteiten van (bijvoorbeeld) musea, met een speciaal VGN-kaartje.

Het moet voor de leden aantrekkelijk zijn een VGN-bijeenkomst bij te wonen. Ons sterke punt is, dat leden elkaar graag spreken. Maar ze komen eerder wanneer er iets te halen valt. Je kunt dan denken aan de bestaande didactiekconferentie, maar ook aan andere zaken: een programma rondom de jaarvergadering, een docentendag (verenigingsraad?) in samenwerking met KPC, SLO, Cito, KNHG, Lerarenopleidingen (terugkomdagen) of uitgevers.

Als service naar de leden zou je regelmatig een activiteitenkalender kunnen samenstellen, ook van activiteiten in de naaste omgeving. In veel gevallen kan dan wel iets geregeld worden, speciaal voor leden van de VGN!

Er is een aantal suggesties gedaan voor ledenwerving. Behalve *Kleio* (speciaal invulstrookje en de wervende specials) zou ook wervingskracht kunnen uitgaan van de lerarenopleidingen (studenten worden lid). En leden van de VGN zouden collega's aan kunnen sporen lid te worden. De conferenties zouden gebruikt moeten worden om leden te werven en we kunnen waarschijnlijk veel meer doen met onze administratieve gegevens.

Onze website heeft duidelijk een wervende kracht, maar die kan zeker nog verbeterd worden. Toch moeten we onze ogen niet sluiten voor de realiteit: geld (de kosten van het lidmaatschap) en tijd (keuzes dus) spelen een grote rol.

3. Publiciteit en externe contacten

Het lijkt erop, dat we het niet slecht doen (het kan altijd beter), maar je zou toch kunnen denken aan een PR-functionaris of een cursus onderhandelings-techniek. Ook zouden we kunnen 'infiltreren' in andere organisaties.

Samenvatting

Het hiervoor aangevoerde heel kort samenvattend zou je kunnen stellen, dat de VGN nog veel meer goed werk voor de leden en het vak kan verrichten. Maar het is natuurlijk absoluut onmogelijk dit allemaal te verwachten van (op dit moment) zeven bestuurders met genoeg werk naast de VGN.

Een idee is de kernactiviteiten nog duidelijker te formuleren en te koppelen aan commissies (wellicht een beperkter aantal) waarin ook een bestuurslid normaal zitting heeft. Die commissies worden meer nog dan nu adviseurs van het bestuur, ze bepalen het beleid mede en hebben een taak (op hun terrein) naar de leden toe, via *Kleio* en de website in eerste instantie. Deze commissies ontvangen daarvoor voldoende faciliteiten.

Daarnaast stelt het bestuur in bepaalde gevallen tijdelijke werkgroepen in, met een duidelijk omschreven opdracht en tijdsplanning. Leden van de werkgroepen krijgen een vergoeding.

Minimaal één lid van het bestuur moet gefaciliteerd worden, namelijk degene die de coördinatie op zich neemt van alle activiteiten die wij (moeten?) gaan organiseren. Je zou je kunnen voorstellen, dat deze bestuurder zijn eigen geld terugverdient, maar op dit moment kun je daar niet van uitgaan. Een investering dus!

Mirjam Beekmans
Maria Boersen
Diana Jansen
Paul van Leeuwen
Wiel Lenders
Hanneke Tuithof

Ik spreek en mail met collega's in den lande, ik win informatie in bij het Cito, ik neem de map praktische opdrachten door van het SLO, ik bezoek een studieconferentie van het KPC in Utrecht. Veel fraai uitgewerkte plannen, uitgekende toetschema's, goede raad ... maar een antwoord op mijn probleem vind ik niet. Totdat vakcollega Kees me suggereert: *'Jij houdt toch zo van speelfilms, kun je daar dan niet je praktische opdrachten op afstemmen?'* Het idee rijpt. Waarom niet een van mijn eigen oude liefhebberijen (de goede, artistiek verantwoorde speelfilm) schaamteloos aanwenden om uit de problemen te komen? Film is een van mijn passies.

De schoolbibliotheek bezit een groot aantal speelfilms voor uitleen. Daarnaast heeft de openbare bibliotheek in mijn woonplaats een imposante hoeveelheid films ter beschikking. Zonder die omstandigheid zou het project niet kunnen slagen. Begin januari heb ik alles op papier staan. Ik laat de leerlingen tweetallen vormen. Dat verloopt vlot. Er komen 75 groepjes. Het kost weinig moeite een onderwijskundige motivatie te verzinnen bij de opdracht.

De opzet

In het kader op bladzijde 23 vindt u de opzet, die de leerlingen in januari 2000 onder ogen kregen, 4-vwo, geschiedenis gemeenschappelijk deel, waar de twintigste eeuw centraal staat. De tekst is zo kort en zakelijk mogelijk gehouden. Wel wilde ik de opdracht laten aansluiten op de 'Benaderingswijzer', een van de toeters en bellen van de methode *Pharos*. Tenslotte worden wij docenten geacht onze leerlingen niet alleen kennis, maar ook benaderingswijzen en vaardigheden bij te brengen, en daarvoor biedt de Benaderingswijzer een instrument. Aangezien ik met mijn ene uurtje in de week absoluut geen tijd heb daarmee in de les te oefenen, heb ik de leerlingen opgedragen de Benaderingswijzer door te lezen en de richtlijnen daaruit toe te passen in de praktische opdracht. Cursief staan enkele opmerkingen die ik achteraf maakte.

De gebruikte speelfilms

Ik moet opbiechten dat ik bij dit project een verborgen agenda gehanteerd heb. Mijn persoonlijke hoofddoelstelling was namelijk leerlingen interesse voor de betere historische speelfilm bijbrengen. Hopelijk is dat gelukt, en

Beoordelingscriteria:	maximaal te behalen punten
goede recensie van de film gemaakt (stap 1)*	10
goede vraagstelling opgesteld n.a.v. de film (stap 2)	10
inhoudelijk correct verslag gemaakt over het onderwerp (stappen 4-5)	40
(dit criterium deed ik in in: waarheidsgetrouw:	14
volledig:	13
relevant:	13)
aanwijzingen benaderingswijzer Pharos aantoonbaar nagevolgd	10
vraagstelling goed beantwoord in de conclusies	10
evenwichtig en coöperatief samengewerkt	10
afwerking werkstuk goed verzorgd	10

maximaal 100 punten; delen door 10

* Stap 1 etcetera verwijst naar het schema op bladzijde 23.

hebben ze zich gerealiseerd dat het filmaanbod oneindig veel groter is dan *James Bond* en *Star Wars*, en dat de cinema er niet alleen is voor amusement, maar ook om de blik op de wereld te verbreden en te verdiepen. Ik heb films genomen waar ik indertijd zelf op enige manier door getroffen was, en waarvan de beelden op mijn netvlies zijn blijven staan.

Ik noem enkele titels. Een aantal van die titels is nog steeds verkrijgbaar, soms voor een luttel bedrag van f10,- tot f20,- bij de witte boekhandels, of in de bak uitverkoopjes van de platenzaken en videotheken. Andere films heb ik van tv geplukt.

Een totale opsomming is niet mogelijk. Ik noem een aantal titels, onderverdeeld in thema's. Voor details verwijs ik naar de filmencyclopedie.

WO I: All quiet on the western front;
 Lawrence of Arabia
Fascisme: Novecento I en II; II
 Conformista
India: Gandhi;
 WO II *militair*: Battle of Britain; The
 Longest Day; Saving private Ryan; A
 Bridge too far; Die weisse Rose
 WO II *jodenvervolgung en kampen*: La
 vita è bella; Schindler's List; Les uns et
 les autres; Escape from Sobibor; Diary
 of Anne Frank; Sophie's Choice
 WO II *in Azië*: Paradise Road; Empire of
 the Sun; The Bridge on the River Kwai
 WO II *in Nederland*: In de schaduw van
 de overwinning; Soldaat van Oranje;
 Het meisje met het rode haar;
Zuid-Afrika: Cry freedom; A dry white
 season; A World Apart
Vietnam/Cambodja: Platoon; Born on
 the fourth of July; Gardens of Stone;
 The Killing Fields

Indië/Indonesië: Oeroeg; The year of living dangerously
 Latijns Amerika: The house of the spirits; Missing; Evita; Death and the Maiden
 Amerika: Mississippi Burning; A time to kill; JFK; Ruby; Malcolm X
 Engeland/Ierland: In the name of the Father; Michael Collins
 Rusland: Dr. Zhivago; Nicholas and Alexandra; The Inner Circle
 China: The Last Emperor

Meting van de eindresultaten

Het project liep negen weken. Elke tweetal leerlingen kreeg een formulier waarop ik de titel van een speelfilm had genoteerd, en een strak tijdschema met de werkzaamheden van week tot week, voorzien van de opmerking *'Het is mogelijk sneller te werken dan in dit schema staat aangegeven. Langzamer kan NIET.'*

Evaluatie

De beoordelingscriteria stelde ik intuïtief op, maar ze bleken redelijk aan te sluiten bij de prestaties van de leerlingen. In het algemeen was ik over de resultaten van mijn 4-vwo-leerlingen redelijk tevreden, en over die van de havo-kandidaten beduidend minder. Deze laatste groep heeft blijkbaar meer sturing nodig, meer tussentijdse controle en meer peptalk van de docent.

Kritische noten:

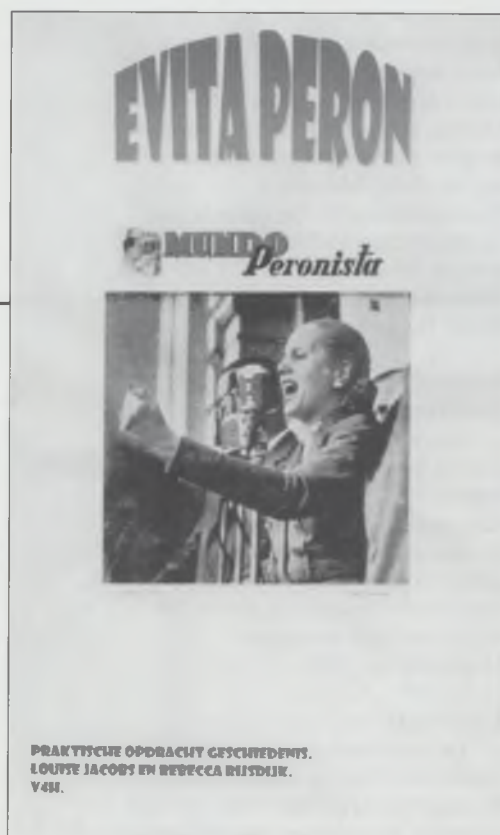
- Het belangrijkste struikelblok bleek de vraagstelling. Een goede vraagstelling formuleren vereist een bepaald abstractieniveau en afstandelijk denken, dat men van een vijftienjarige blijkbaar niet zonder meer mag verwachten. Hieraan dient dus toch meer leestijd

Ingrid en Julie zijn trots.

Een klein deel van de werkstukken...

... een juweeltje.

gespendeerd te worden. Alleen door in fase 3 (zie boven) rigoreus in te grijpen en de ingeleverde vragenlijstjes te voorzien van fikse aanvullingen en doorhalingen, kon ik mij min of meer verzekerd weten van de voortgang der werkzaamheden van de 75 groepjes.

– De beschikbaarheid van diverse kant-en-klare internetsites, dan wel informatie uit Encarta maakte het diverse groepjes wel heel gemakkelijk om aan het vereiste aantal woorden te komen door die teksten eenvoudig te kopiëren. Soms was de afgetapte tekst dermate weinig bewerkt, dat ik bepaalde flarden herkende van andere werkstukken. Van eigen taalgebruik, creativiteit en kritisch denken was in die gevallen geen sprake meer. De docent heeft in zo'n geval het nakijken, want hij heeft natuurlijk niet de tijd al die sites zelf te gaan zitten lezen.

Positieve aspecten:

– Positief was dat de meeste van de 4-vwo-leerlingen zich met succes hebben verdiept in een onbekend onderwerp. Ik kreeg een bredere variëteit aan thema's dan bij volkomen vrije onderwerpkeuze. Er waren juweeltjes van werkstukken bij, zoals over de speelfilm 'Evita', of over 'Het meisje met het rode haar.' Mijn leerlingen Anne-Charlotte en Sandra hadden gekozen voor de historische achtergrond van de musical 'Miss Saigon' en leverden een bewonderenswaardig exposé over het lot van de kinderen van Amerikaanse soldaten en Vietnamese vrouwen.

– Veel groepjes staken hun docent ongevraagd een hart onder de riem door aan te geven dat ze zich met plezier in een onderwerp verdiept hadden. 'Het was heel interessant om te doen ... Door de film werd onze belangstelling opgewekt voor de achtergrond van dit alles ... Dit was een leuke manier van werkstuk maken', vertellen Maartje en Claudia, die de film 'In the name of the Father' hebben gezien. En Ursula schreef; 'De film die we moesten bekijken, A Dry White Season, vond ik minder leuk toen ik hem voor het eerst zag. Toen ik hem de tweede keer zag na alle informatie te hebben gelezen vond ik hem veel leuker .. Ik ben blij dat we voor deze praktische opdracht een onderwerp hebben gekregen wat me wel aanspreekt, anders was het denk ik veel moeilijker geweest er helemaal voor te gaan.'

Op dergelijke complimentjes kan de docent weer even teren. Wel zie ik een probleempje voor komende schooljaren: moet de docent tientallen praktische opdrachten thuis in kopievorm bewaren, om toekomstige producten op plagiaat te kunnen controleren?

PRAKTISCHE OPDRACHT 4 VWO GESCHIEDENIS-1

Overkoepelend thema: geschiedenis van de twintigste eeuw

Aantal studielasturen: 20 uur per persoon

Centrale probleemstelling: speelfilm en werkelijkheid.

Voor een belangrijk deel wordt ons historisch besef gevormd door het kijken naar speelfilms. In hoeverre geven speelfilms een goed beeld van hoe het er in de geschiedenis werkelijk aan toe is gegaan? En hoe kun je meer over het onderwerp van zo'n film te weten komen?

De meeste films voor deze opdracht staan in de schoolbibliotheek.

Opdracht

1. Bekijk gezamenlijk de opgegeven speelfilm. Ga er echt voor zitten en laat je niet afleiden. Let tijdens het kijken goed op de manier waarop de makers van de film de HISTORISCHE REALITEIT hebben uitgebeeld. Let dus op: hoofdpersoon, bijpersonen, bepaalde gebeurtenissen, de manier waarop het historische decor is vormgegeven, de stellingname van de regisseur, etcetera.

Zet jullie oordeel over de film op papier in de vorm van een korte RECENSIE (in maximaal 150 woorden, getypt) (*Dit aantal bleek veel te beperkt, en de meeste groepjes hebben dan ook drie tot viermaal zoveel woorden nodig gehad. Ook was het beter geweest de stellingname van de regisseur expliciet te laten onderzoeken.*)

2. Stel naar aanleiding van de film een vraagstelling op voor verder onderzoek: één HOOFDVRAAG en minstens vier DEELVRAGEN, die logisch uit het onderwerp van de film voortvloeien.

(*Het aantal van vier deelvragen is volkomen willekeurig gekozen, maar bleek adequaat.*)

3. Laat de filmrecensie én de vraagstelling (samen één a-viertje) door de docent controleren.

(*Deze stap was voor de docent; binnen een week had elk groepje de nagekeken recensie en vraagstelling terug, voorzien van een cijfer, en commentaar.*)

4. Zoek informatie, om antwoorden te vinden op de door jullie geformuleerde vragen. Denk aan: artikelen in de *Grote Winkler Prins*-encyclopedie of het tijdschrift *Spiegel Historiael* (schoolbieb), algemene geschiedensissen van de twintigste eeuw, monografieën (= boeken over een speciaal onderwerp), artikelen van Internet. Verdeel de leestaken en noteer uit deze boeken alle gegevens die je van belang vindt om je vraagstelling te beantwoorden. Noteer het aantal studielasturen per onderdeel!

N.B. in dit stadium kan blijken dat je je deelvragen moet bijstellen! Doe dat dan ook.

5. Schrijf op grond van die gegevens een WERKSTUK van ongeveer vijf kantjes (2500 woorden). Hierin moeten staan:

- de bespreking van de film
- een beschrijving van de realiteit achter de film, in de vorm van de beantwoording van de deelvragen en de hoofdvraag.
- een logisch hieruit voortvloeiende conclusie: in hoeverre geeft de bekeken film wel/niet een goed beeld van de realiteit erachter? *Als apart aandachtspunt had hierbij kunnen staan: er moet ingegaan worden op de bedoeling van de regisseur.*
- een kort verslag van jullie werkzaamheden aan deze praktische opdracht, met vermelding aantal studielasturen per onderdeel en per persoon, en hoe je hebt samengewerkt (wie deed wat?)

Het geheel moet op de computer gemaakt worden. De vormgeving moet zo netjes mogelijk zijn.

LET OP: Bij de stappen 2 en 4 moet je per se de BENDERINGSWIJZER van PHAROS doornemen, omdat die een handreiking geeft hoe je een historisch onderzoek aanpakt.

Pas dus de volgende VAARDIGHEDEN die in de benaderingswijzer worden uitgewerkt, toe op je eigen onderzoekje:

- Hoe formuleer ik een goede *vraagstelling*? (zie blz. 3-8)
- Hoe kom ik erachter hoe *betrouwbaar* mijn informatiebron is? (zie blz. 8-9)
- Hoe breng ik *orde* aan in alle gevonden gegevens? (zie blz. 10-13)
- Kan ik erachter komen of er sprake is van een *breuk* of juist van *continuïteit*? (zie blz. 13-15)
- Kan ik verschillende soorten *oorzaken en gevolgen* onderscheiden? (zie blz. 16-19)
- Krijg ik oog voor de *motieven* (=beweegredenen) van hoofdpersonen, dus het waarom van hun handelen? (zie blz. 19-21)
- Kan ik verschillende *interpretaties* naast elkaar zetten? (zie blz. 22-26)
- Kan ik de *historische realiteit* ten slotte wel helemaal achterhalen? (zie blz. 26-28)

N.B. Andere methoden dan Pharos hebben veelal vergelijkbare *exposés* over historische vaardigheden.

Dit eerste opdrachtblad voor leerlingen is nu verbeterd. U kunt het binnenhalen van de website van de VGN, <http://home.wxs.nl/~srd/vgn.htm>

Plaats en tijd in het platte vlak

Bespreking van:

Jeremy Black (general editor),

'Atlas of World History'.

Uitgeverij

Dorling Kindersley,

Londen/New York/Sydney

1999,

352 blz., prijs f149,-

+ 6%, + f10,-

verzendkosten.

Importeur: TTE bv,

Gorterplaats 16,

6531 HZ Nijmegen.

Tel. 024-355 3777,

fax 024-355 3180,

E-mail: tte@euronet.nl

Een historische atlas volgens een nieuw, onorthodox concept, dat is doorgaans smullen geblazen voor de gemiddelde geschiedenisdocent en iedere andere belangstellende in geschiedenis. Is dat met de DK-atlas ook zo?

De makers van de Dorling Kindersley (DK) *Atlas of World History* wilden een totaal nieuwe formule uitproberen. Een team van experts uit de hele wereld werkte, onder leiding van Jeremy Black (universiteit van Exeter) aan een product dat het Europa-centrische gezichtsveld zou vermijden en verder een integrale cartografische benadering van de wereldgeschiedenis zou bieden, met aanwending van moderne digitale technieken. De kijker moet de geschiedenis niet slechts chronologisch, maar ook thematisch weergegeven zien. Een groot aantal kaarten uit de historie van de cartografie moet de lezer bovendien inprenten hoezeer het wereldbeeld van onze voorouders verschilde van dat van de hedendaagse wereldburgers.

De DK-atlas valt uiteen in twee delen: deel 1 behandelt de tijdperken van de wereldgeschiedenis als geheel; deel 2 besteedt aandacht aan de geschiedenis van de regio's, van Noord-Amerika tot en met Australië en Oceanië.

Tijdperken

In deel 1 zien we een wereldkaart op steeds dezelfde schaal, maar met telkens andere invulling. Al bij het eerste wereldkaartje, 'From prehistory tot 10.000 BCE' (waarop we de mensheid zich vanuit Oost-Afrika tot in alle uit-

hoeken van de aarde zien verspreiden) valt de strakke opzet in het oog: van elk werelddeel wordt in een korte tekst een typering gegeven van de belangrijkste nieuwigheden gedurende die periode, voorzien van kleine illustraties. Bovendien starten er twee rubrieken, die tot en met het laatste wereldkaartje, 'The Modern Age', stug worden volgehouden: de eerste geeft de belangrijkste uitvindingen weer; de tweede handelt over de manier waarop de mens zich met behulp van kaarten en stadsplattegronden op zijn omgeving oriënteerde. Om het de lezer gemakkelijk te maken hebben deze rubrieken beide een eigen steunkleur: lichtgroen voor de uitvindingen, blauwgrijs voor de kaartjes.

Het is boeiend te zien welke selectie van uitvindingen de samenstellers hebben toegepast: pottenbakken, metaalgebruik, en het wiel voor de vroegste periode; de stoomlocomotief, de telefoon, de radio, antibiotica, de microchip en de computer voor de laatste twee eeuwen. In de vroege geschiedenis der cartografie vallen onder meer in het oog: een stadsplattegrond van Çatal Hüyük en Stonehenge als astronomisch oriëntatiepunt; later de middeleeuwse TO-kaart, de Catalaanse atlas, de globe van Behaim, de atlas van Blaeu; uiteindelijk een kaartje van de Londense ondergrondse, en foto's van de aarde vanuit de ruimte.

Behalve de genoemde ingrediënten treffen we op elk van deze mondiale kaarten een algemene inleiding op het tijdvak aan, tijdbalkjes per werelddeel, foto's van belangwekkende producten en in de rechterbovenhoek verwijzingen

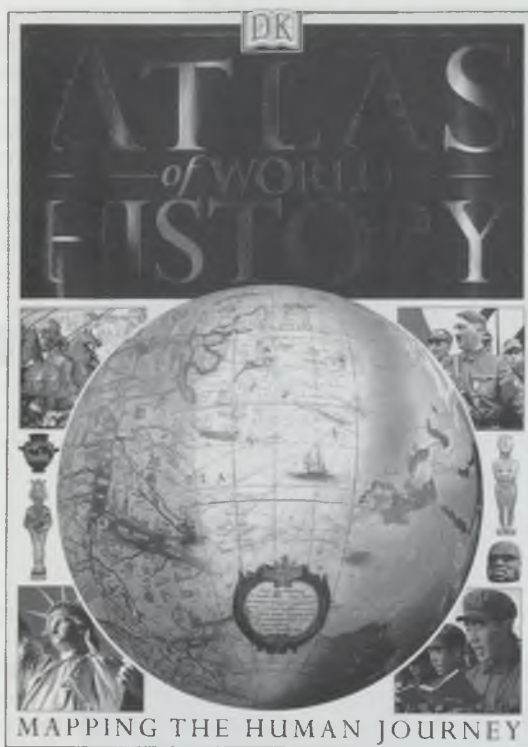
gen naar het tweede, regionale deel van de atlas, met gekleurde pijlen; een groen pijltje wijst bijvoorbeeld naar de relevante pagina's over Amerika in het tweede gedeelte, waarvan de zijkant ook groen is, dus dat zoekt gemakkelijk op.

Naarmate de tijd voortschrijdt, worden de periodes van de wereldkaarten uiteraard steeds korter: aanvankelijk worden enkele millennia samengevat, vanaf de Oudheid tot het jaar 1000 n.C. periodes van 250 jaar, dan volgt het tijdvak 1000-1200, vervolgens tot het jaar 1800 telkens een eeuw; de negentiende eeuw is in twee helften verdeeld en de twintigste in vier periodes van 25 jaar. De beschreven chronologische wereldkaarten worden consequent afgewisseld door uitgebreide thematische kaarten. Voor de Middeleeuwen handelen die bijvoorbeeld over migratie en invasies in de vijfde eeuw, de invloed van de islam, onderzoekers van de oceanen (Noormannen, Polynesiërs en Arabische handelaren), de kruistochten, de Mongolen, en de pestepidemie. Enkele voorbeelden van thema's uit de Nieuwe Tijd zijn: Europese expansie, slavenhandel, industriële revolutie, westerse imperialisme. Elk thema wordt duidelijk in beeld gebracht en geïllustreerd.

Het bijzondere zit hem ook in de projectie. De kaarten vertonen vaak een onorthodoxe weergave, waarbij noord lang niet altijd bovenin de kaart zit, en we de bolling van de aarde ervaren zoals gezien vanuit de ruimte, met vreemde perspectieven en verkortingen. Die vondst maakt het kaarten-kijken nog wat spannender. Een ander opvallend aspect is de vergelijking tussen de Atlantische wereld en die van de landen rond de Indische en de Grote Oceaan. Om maar wat te noemen: slavenhandel speelde zich niet alleen af tussen Afrika en Amerika, maar ook tussen Afrika en Azië. Zo wordt de westerse geschiedenis wat gerelativeerd.

Regio's

Deel 2 van de Atlas, geschiedenis van de regio's van de wereld, is het omvangrijkst. Het beslaat bijna tweederde van het boekwerk en bestaat uit

acht hoofdstukken, waarvan twee over Amerika en drie over Azië (respectievelijk West-Azië; Zuid- en Zuidoost-Azië; Noord- en Oost-Azië).

Elk van deze hoofdstukken toont eerst een kaart 'The historic landscape', met weergave van hoe het werelddeel er 18.000 jaar geleden uitgezien moet hebben (met telkens een drietal foto's van typerende landschappen). Over half Europa lag toen bijvoorbeeld een enorme ijskap. De zeespiegel was tientallen meters lager.

Dan volgt steeds een kaart 'Exploration and mapping', met uitvoerige aandacht voor cartografie en ontdekkingsreizigers uit vroeger eeuwen. De daaropvolgende pagina's tonen dan de relevante periodes, almaar korter naarmate we het heden naderen. Zij geven een mix van de chronologische en de thematische werkwijze. Ook hier een rijke schakering aan tijdbalken, detailkaartjes (dikwijls alweer met perspectivische vertekening), illustraties en verwijzingen. Een voorbeeld: de Amerikaanse Burgeroorlog is over twee bladzijden uitgespreid, met vier kaartjes van de compromissen tussen Noord en Zuid vanaf 1820, een kaartje met economische hulpbronnen en twee grote kaarten, een voor en een na 1863, met de belangrijkste krijgshandelingen met zeeblokkades, forten, troepenbewegingen, verwoeste steden enzovoort;

dit alles gelardeerd met een tijdbalk, een zestal foto's (onder meer één met zwarte soldaten in het leger van de Unie) en enkele zeer korte, heldere exposés.

Zo kan de lezer zich in een mum van tijd een redelijk beeld vormen van oorzaken en verloop van deze bloedigste aller oorlogen op het westelijk halfrond.

Telt Noord-Amerika 'slechts' 24 bladzijden, Europa is vertegenwoordigd met 46 bladzijden, logisch gezien de leeftijd van de Oude Wereld. Het begint natuurlijk – net als elke andere regionale kaart – met de prehistorie en eindigt praktisch in het heden. De laatste kaart van Europa vertoont onder meer de Europese Unie, nationalisme in Oost-Europa, de oorlogen in voormalig Joegoslavië tot en met het begin van het Kosovo-conflict in maart 1999; helaas

kon de afloop van dit conflict (juni 1999) kennelijk net niet meer worden meegenomen.

In de zeer uitgebreide personen- en zakenindex van de DK-Atlas vindt de lezer met behulp van icoontjes verwijzingen naar de teksten, de tijdbalken, de kaarten en de illustraties. Daarna volgen nog een compleet plaatsnamenregister en een bibliografie.

Ten slotte

De accuratesse en professionaliteit waarmee de atlas is vervaardigd, lijken mij boven elke kritiek verheven. Ik ontdekte maar één onnauwkeurigheid, namelijk waar het de kustlijn van Nederland betreft. Het is een beetje flauw om op te merken, maar de makers hebben de Noordoostpolder al in de dertiende eeuw laten droogvallen; de Deltawerken zijn al in de zeventiende eeuw voltooid.

Nou ja. Het is te hopen dat er van de DK-atlas te zijner tijd een nederlandstalige uitgave verschijnt. Tot zo lang kunnen we het best met deze engelstalige atlas doen. Je raakt er niet gauw in uitgekeken. Voor de schoolbibliotheek lijkt me deze atlas een goede aanwinst.

25 jaar archeologie op de Philips van Horne SG in Weert

Jan Walravens

Onderwijs op de schop

Niemand had nog van de termen 'basisvorming' en 'studiehuis' gehoord toen in 1976 de jonge leraar geschiedenis Gerrit Hasendonckx en vijftien van zijn leerlingen voor het eerst een groot deel van hun zomervakantie doorbrachten op een archeologische opgraving in België. Inmiddels heeft de archeologische werkgroep van de Philips van Horne Scholengemeenschap uit Weert het vijftiengste opgravingskamp van drie weken achter de rug. Ruim honderd bovenbouwleerlingen en oud-leerlingen van de school zijn erin actief.

26

Tongerren, België, juli 1993. Opgraven is ook passen en meten!

De archeologische werkgroep van de Philips van Horne Scholengemeenschap is langzaam uitgegroeid tot wat zij nu is: een grote en ervaren groep amateur-archeologen, die op elke wetenschappelijk opgraving direct inzetbaar is. De continuïteit en het succes van deze bijzondere onderwijs-activiteit worden bepaald door een aantal elementen.

Allereerst moeten de basisvoorwaarden op school aanwezig zijn. Dat betekent: de inzet van een of twee enthousiaste en deskundige docenten, een degelijke lessenreeks ter voorbereiding, de organisatie van studiebijeenkomsten door het jaar heen en financiële en organisatorische ondersteuning door de schoolleiding. De ervaring leert dat minimaal honderd taakuren nodig zijn om een opgravingscampagne met leerlingen degelijk voor te bereiden.

Verder is het belangrijk dat een archeologische werkgroep van een middelbare school aansluiting zoekt bij

beroepsarcheologen. Zo worden de expedities van de Weertse werkgroep vanaf het begin begeleid door het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium in Vlaanderen, vergelijkbaar met de Nederlandse Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB).

Naarmate de werkgroep langer bestond en snel groeide, bleek hoe belangrijk het is om oud-leerlingen bij de jaarlijkse opgravingscampagnes en de andere activiteiten betrokken te houden. Vervoer voor honderd personen, organiseren van eten en drinken, zoeken van een kampeerterrein, de financiële, leden- en deelnemersadministratie, de contacten met de opgravingsleiding, de zorg voor opgravings- en kampeermateriaal; dat kan één docent alleen niet doen, hoe enthousiast en bevoegen ook. In Weert zijn deze taken inmiddels grotendeels overgenomen door leden van de werkgroep zelf, van wie sommigen al sinds 1976 actief zijn.

De historicus Jan Walravens, werkzaam bij een communicatiebureau, is lid van de archeologische werkgroep van het Philips van Horne.

De foto's bij dit artikel zijn van Jac. Biemans.

Antieke cultuur

In het schooljaar 1994-1995 startte, Gerrit Hasendonckx, samen met enkele collega's met het vak Antieke Cultuur, speciaal bedoeld voor 2 vwo-leerlingen. Leerlingen die het vak volgen, krijgen gedurende een jaar één uur per week les in Nederlandse archeologie (eerste trimester), Griekse cultuur (tweede trimester) en Romeinse cultuur (derde trimester).

Met de invoering van dit vak werden een aantal doelen tegelijkertijd nagestreefd: een verbreding van de basisvorming, een stimulerende aanvulling voor de vakken Grieks en Latijn en versterking van het 'archeologieprofiel' van de school die in 1995 de Limburgse onderwijsprijs won met een door de archeologische werkgroep ingerichte tentoonstelling voor het primair onderwijs.

Onderwijsmateriaal dat aansloot bij de eisen van de basisvorming en de belevingswereld van de leerlingen bleek niet voorhanden. Elke betrokken docent ontwikkelde dus een eigen reeks van twaalf lessen.

Als basis voor het archeologische deel van de lessen koos Hasendonckx voor leesteksten uit *De onderkant van Nederland: het avontuur van de archeologie*. Dit boek van Evert van Ginkel uit 1983 is speciaal geschreven voor leerlingen uit de doelgroep en werd aangevuld met teksten uit andere publicaties. Bij de ontwikkeling en keuze van het materiaal kreeg Hasendonckx ondersteuning van de ROB. De praktijkopdrachten ontwikkelde hij zelf. In de eerste vier lessen staat centraal wat er allemaal moet gebeuren voor een archeoloog de schop in de grond steekt en hoe het graven in zijn werk gaat. In de lessen vijf tot en met twaalf komen de verschillende soorten archeologische resten (been, steen, metaal, sporen, enzovoort) aan de orde met als belangrijkste vraag: wat kan een archeoloog daaruit aflezen?

Elke les uit het vak Antieke Cultuur bestaat voor de helft uit leerwerk en voor de andere helft uit doe-opdrachten. Het praktijkdeel is uitstekend geschikt om aandacht aan omgevingsgeschiedenis te schenken. Om een voorbeeld te geven: de leerlingen gaan op zoek naar topografische en kadastrale gegevens van hun eigen omgeving en huis. Ze krijgen de opdracht om oude streek- en plaatsnamen in kaart te brengen. En uiteindelijk gaan

Foto boven: Fetternear, Schotland, juli 2000. De (jubileum)opgraving van een bisschoppelijk paleis

Foto onder: Ieper, België juli 1998. Educatie op het terrein: de 'keek op de archeo-week'. De leerlingen vertellen aan elkaar wat er gedaan en gevonden is.

ze, volgens een bepaald model, op een omgeploegde akker in de buurt op zoek naar archeologische resten. De voorwerpen worden thuis gewassen en genummerd en op school gepresenteerd.

Onderwijs op de schop

Om het maar eens zwak uit te drukken: de Philips van Horne Scholengemeenschap uit Weert heeft dus wat met archeologie. De archeologische werkgroep van de school grijpt haar vijftienvigjarig jubileum aan om op 14 november 2000 een congres te

organiseren waarop duidelijk wordt wat je allemaal met archeologie in de klas kunt doen. Onder de toepasselijke titel *Onderwijs op de schop* zullen op die dag docenten, museummedewerkers, onderwijsontwikkelaars en archeologen met elkaar in gesprek gaan over archeologie in het voortgezet onderwijs. Het programma bestaat niet alleen uit lezingen, maar ook uit workshops en een informatiemarkt. Een informatiefolder is meegestuurd met dit nummer van *Kleio*.

Boeken

ZOJUIST VERSCHENEN

28

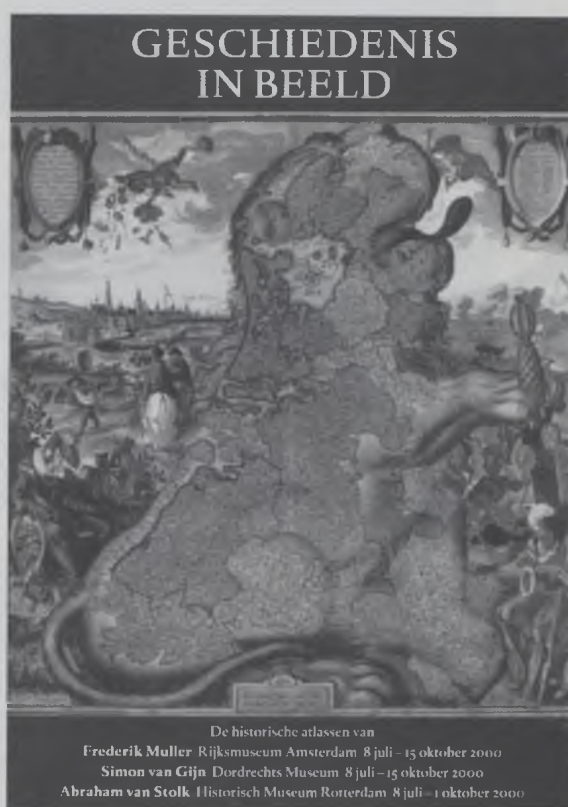
Bij Het Spectrum kwamen drie standaardwerken uit: nieuwe herziene drukken van *Geschiedenis van de filosofie* door Hans Joachim Störing, 855 blz., f52,75; en, geheel bijgewerkt, *Kalendrium, wereldgeschiedenis in jaartallen*, dat nu tot en met 1999 alle belangrijke gebeurtenissen vermeldt, 372 blz., f31,95.

Nieuw is *De wereld, de goden, de mensen*, een hervertelling van de Griekse mythen door de Franse classicus Jean-Pierre Vernant, die heeft geprobeerd om de stem weer te laten klinken die zich in vroegere tijden rechtstreeks tot de Griekse toehoorders richtte, 240 blz., f39,50.

In de vorige *Kleio* werd al melding gemaakt van de tentoonstellingen 'Geschiedenis in beeld', een keuze uit de Atlas van Stolk (Rotterdam), de atlassen van Simon van Gijn (Dordrecht) en de verzameling prenten van Frederik Muller (Amsterdam). Bij uitgeverij Waanders verscheen het bijbehorende boek *Geschiedenis in beeld 1550-2000*, vier eeuwen geschiedenis op prenten met deskundig commentaar. Een schitterend boek, dat eigenlijk in geen enkele historische verzameling mag ontbreken; 296 blz., f59,50.

Ook Balans gaf een aantal standaardwerken uit: *Nederland 1780-1914, Staat, instituties en economische ontwikkelingen* door Jan Luiten van Zanden en Arthur van Riel. Deze studie over de economische geschiedenis van Nederland in de negentiende eeuw kan beschouwd worden als een vervolg op het prachtige *Nederland 1500-1815* van De Vries en Van der Woude en is zeker even prikkelend geschreven; 480 blz., gebonden, f79,50.

Dr. Ad van der Woude, zoeven genoemd, heeft afscheid genomen als hoogleraar in Wageningen en ter gelegenheid daarvan verscheen een mooie keuze uit zijn

historisch werk. Veel over de zeventiende eeuw en uiteraard agrarische en economische essays. *Leven met geschiedenis, theorie, praktijk en toepassing van historische kennis* telt 474 blz. en kost f65,-.

Niet direct een standaardwerk, maar zeker het vermelden waard, ook in verband met het nieuwe examenonderwerp Indië/Indonesië, is de studie van Leonard Blussé *Retour Amoy, Anny Tan - een vrouwenleven in Indonesië, Nederland en China*. Samen met zijn hoofdpersoon beschrijft Blussé haar kleurrijk leven dat begon in het koloniale Indië van 1900, waar Anny Tan deel uitmaakte van een grote Chinese familie. Na het koloniaal onderwijs kreeg zij een beurs om in Nederland wiskunde te gaan studeren. Zij brak haar studie voortijdig af

en ging terug naar Java waar zij de Japanse bezetting meemaakte en de periode van de onafhankelijkheidsstrijd. Eind jaren vijftig vertrok Tan met haar gezin naar China, waar zij al snel te maken kreeg met de terreur van de Culturele Revolutie. Anny Tan woont tot op de dag van vandaag in China, waar Blussé haar vele malen heeft bezocht. Balans, 368 blz., f39,50.

Ten slotte twee hele leuke publicaties. Van uitgeverij SUN *De slag bij Nieuwpoort*, het journaal van Anthonis Duyk over de veldtocht van prins Maurits naar Vlaanderen, die hij als advocaat-fiscaal van de Raad van State meemaakte; 103 blz., f24,50.

De tweede komt van uitgeverij Verloren: *David Baute, Kort relaas sedert den jare 1609*. De avonturen van een Zeeuwse koopman in Spanje tijdens de tachtigjarige oorlog; 96 blz., circa f25,-.

Jos Trippenree

REACTIONAIRE KRITIEK

Herman Pleij, *Tegen de barbarij. Tien stukken over vaderlandse beschaving* (Prometheus, Amsterdam 1999) 158 blz.

Het klinkt allemaal veelbelovend. Op de omslag: 'Tegendraadse stukken over de Nederlandse beschaving'. In Ten geleide: 'Achter deze titel schuilt heel wat bravoure. Een tirade tegen geschreeuw, oorlog en luidkeels telefoneren met onwillige loodgieters in een volle treincoupe'. Het boek is echter ook te beschrijven als een tamelijk reactionaire kritiek op al het nieuwe in de samenleving, zoals in het onderwijs. Pleij is zeer scherp in het leggen van verbanden, maar vaak ontstijgt zijn visie het niveau van de borreltafel niet. Dankzij zijn gevoel voor humor, zijn heerlijke gezeur en zijn treffende schets van allerhande situaties is het wel een vermakelijke bundel geworden.

In 'Zinvol geweld' geeft Pleij een interessante analyse van de groeiende zorg om het zinloos geweld, een ogenschijnlijk nieuwe vorm van geweld. Hij stelt dat het vooral de aandacht in de media is, die is toegenomen, en dat dit type geweld in een lange traditie staat. Maar Nederlanders zijn niet meer gewend aan dit soort geweld, omdat we ons denken te kunnen koesteren in een geweldloze traditie. Uiteindelijk verklaart hij het jongerengeweld van tegenwoordig uit het wegvallen van de traditionele kaders van kerk en partij. De overgevoelige jongeren kunnen geen erkenning vinden en bevinde zich in een moreel vacuüm. En wie moet dat morele vacuüm gaan vullen en nieuwe kaders gaan aanbrengen? Juist, het onderwijs. Daar moet zingeving van het leven onderwezen en gedemonstreerd worden. Met 'veel meer geld' en 'nieuwe didactische strategieën' acht Pleij dit zeer wel mogelijk.

Laat de kinderen op school toch weer gewoon domweg uit het hoofd leren, daar is nooit iemand slechter van geworden, betoogt Pleij vervolgens in 'Voorbeeldig onderwijs?'. De 'verpaupering van het geheugen' ziet hij als tol van de digitalisering van alle kennis. De beste vragen die je aan iemand anders en jezelf kunt stellen worden geboren uit parate kennis. Die beste vragen zijn onmogelijk zonder een geheugen vol feiten en inzichten. Weg dus met het Internet en zelfstandig werken; verhalen aanhoren en feitjes stampen, dat is beschaafd onderwijs. Pleij gaat kort door de bocht: jongeren kunnen prima groepsgewijs feitjes scanderen, rappen is niet voor niets zo populair. En het klassikaal opdreunen ondersteunt de kennisverwerving en bevordert de onderlinge verbondenheid. De ondergewaardeerde baan van docent kan zo bovendien de oude status heroveren. Pleij: 'De docent kan het gemankeerde respect terugkrijgen door zijn positie te herstellen als kennisbron, waaraan het heerlijk laven is.' Kom eens op een middelbare school anno 2000!

Dit artikel over onderwijs is exemplarisch voor de overige stukken in de bundel. Pleij is goed in het leggen van snelle verbanden tussen uiteenlopende zaken, het duiden van al wat mis is en het voorspellen van geweldige doemscenario's. Zo betoogt hij in 'Geld stinkt' dat door de groeiende afstand tot de natuur het onderlinge vertrouwen tussen mensen afneemt. Maar het dagelijkse geldverkeer is gebaseerd op vertrouwen. 'Op het moment dat iemand met gezag gaat twijfelen aan de koopkracht van een bankbiljet, kan de lawine van een totale geldontwaarding gaan rollen.' Het goud raakt op, het eten is uitverkocht, de boeren vermoord. 'En de enorme berg bankbil-

jetten kan niet eens meer het uitgemergelde lijf van de laatste overlevenden verwarmen.'

Verder pleit Pleij voor Sinterklaasgedichten om elkaar eens per jaar de waarheid te kunnen zeggen. Niet gespeend van humor beschrijft hij hoe Sinterklaas een aantrekkelijke plaatsvervanger van God wordt. Niet pas zeer ver weg en nogal vaag op de drempel van een onzeker hierna-maals, maar een jaarlijkse vertoning van het straf- en beloningstheater. Hij suggereert onderzoek naar alles wat Nederlanders niet bevalt door de Sinterklaasgedichten van één jaar te analyseren.

Artikelen uit deze bundel kunnen in de klas gebruikt worden om een discussie op gang te brengen of door leerlingen te laten voeren. Het boek is geschikt voor zowel geschiedenis als maatschappijleer. Het zal (wat oudere) leerlingen inspireren om een eigen mening te vormen.

Marijke Meuwissen

'LAND IN ZICHT'

Hans Bonke, *De zeven reizen van de Jonge Lieve. De biografie van een VOC-schip, 1760-1781* (SUN, Nijmegen 1999), 217 blz., f 39,50.

De SUN zet haar maritieme reeks voort. Afgelopen jaren verschenen achtereenvolgens *Om de Noord* (zie *Kleio* 1996/7, 33) en *Om de Zuid* (zie *Kleio* 1997/7, 37), fraaie heruitgaven van respectievelijk het journaal van Nova Zembla en dat van de eerste schipvaart van De Houtman naar Indië. Nu is er de studie van Hans Bonke, archeoloog en historicus, naar de wedervaren van één van de duizenden VOC-schepen, het achttiende-eeuwse retourschip *Jonge Lieve*, dat zeven reizen naar Indië maakte.

Voordat de lezer voor de eerste reis met de *Jonge Lieve* van wal steekt, is hij al halverwege het boek. In de eerste honderd pagina's schetst Bonke op zakelijke wijze, wat iedere Nederlander zou moeten weten over de VOC. Dit deel van het boek biedt een handige, beknopte beschrijving, en dus een waardevolle aanvulling op publicaties als van Els Jacobs en Femme Gaastra. De VOC organiseerde in de twee eeuwen van haar bestaan in totaal ruim 4700 reizen naar Indië, en 3000 reizen terug naar Europa. Van de 1700 retourschepen gingen er 246 verloren door ongelukken of oorlog. De VOC had de grootste rederij ter wereld en was met afstand de grootste onderneming van ons land. Er waren jaren bij, dat er 20% dividend kon worden uitgekeerd. We lezen hoe het er in de kamer Amsterdam van de VOC aan toe ging. Elke reis begon in het Oost-Indisch Huis. Daar werd ook de kas bijgehouden, en daar waren ook het pakhuys en de equipage. Bonke neemt ons ook mee naar de scheepswerf Oostenburg, waar tussen 1660 en 1796 meer dan 500 schepen werden gebouwd. De romp van de *Jonge Lieve* werd in drie maanden gebouwd, het opkalefateren en de afbouw duurden zes maanden. Van het bewuste schip is geen constructietekening bekend (wel een schilderij), maar zorgvuldig deducerend aan de hand van gegevens van andere schepen komt de auteur tot een plausibele reconstructie.

Vervolgens beschrijft Bonke hoe de reizen in het algemeen verliepen: het wachten op een gunstige oostenwind bij Texel, de inspecties, de route via Brazilië en de Kaap, en van-

daaruit naar Ceylon of Batavia. Jammer genoeg ontbreekt hier een duidelijk kaartje van die route. Dan beschrijft hij de gang van zaken in Azië: hoe de VOC munt sloeg uit de niet onbelangrijke handel tussen de Aziatische landen onderling. Het leven aan boord van de VOC-schepen levert ook interessante verhalen op: de zielverkoopers in Amsterdam, de weesjongens, de gages, en de rangen en standen aan boord. Hoe de geestelijke verzorging was geregeld, hoe de discipline werd gehandhaafd, de medische verzorging, de voedsel- en drankvoorziening, het slapen, de kleding, het tafelgerei: van dat alles geeft de auteur accurate, zij het soms droge, beschrijvingen.

Van het schip de Jonge Lieve zijn de scheepsjournalen verloren gegaan. Om toch de biografie van zo'n schip te schrijven, was voor Hans Bonke een hele toer. Zijn relaas steunt op dagregisters, vrachtbrieven en inspectierapporten. Daardoor kunnen wij ons figuurlijk bij Texel laten inschepen en meevaren op de lange reis naar Indië. Zo'n reis duurde heen en terug zo'n anderhalf tot tweeënhalf jaar. Allerlei gebeurtenissen van onderweg worden door Bonke beschreven: het sterven van de ene matroos na de andere, de beroerde weersomstandigheden, de in-en verkoop van goederen, het varen in konvooi, de uitbetaling van de gages, de onbeschrijflijke stank van de watertonnen, diefstal en berechting, allerlei scheepsreparaties, aanvallen van zeerovers, ziekten aan boord, enzovoort. Er zijn periodes van tachtig dagen waarin de zeelui alleen maar water om zich heen zien. Groot is dan de vreugde, wanneer de verlossende kreet 'land in zicht!' klinkt.

Na zes retoureuizen werd de Jonge Lieve niet langer geschikt bevonden voor de lange reis terug van Indië naar Europa. Het was alleen nog in 'zagte vaarwateren' te gebruiken. In 1781 werd de 'blote romp' van het afgeleefde schip voor een appel en een ei verkocht om gesloopt te worden. Bonke eindigt met overzichten van de lotgevallen van de in totaal 2147 opvarenden in Batavia en andere verblijfspoten in de Oost.

Het boek is waardevol voor de schoolbibliotheek. Het biedt voldoende basisstof voor werkstukken en praktische opdrachten.

Jan van Oudheusden

JODEN EN ISLAMIETEN

De hier volgende besprekingen zijn van Marijke Meuwissen.

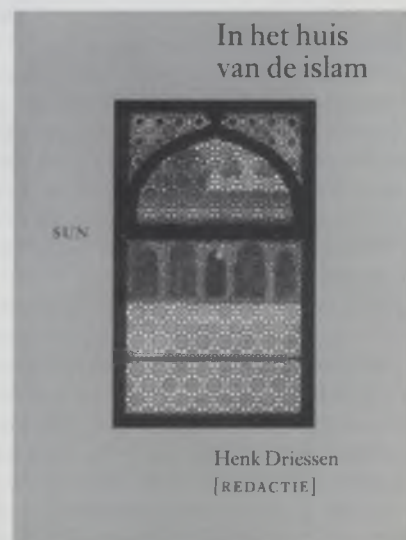
Henk Driessen (red.), *In het huis van de islam. Geografie, geschiedenis, geloofsleer, cultuur, economie, politiek* (Uitgeverij SUN, Nijmegen 1997) 447 blz., f 49,50.

Wie zich wil verdiepen in de achtergronden van de islam, zal smullen van dit mooie boek over deze godsdienst. Wie alleen even iets op wil zoeken over de achtergronden van de ramadan of de vroeg-Arabische wetenschap, moet iets meer moeite doen, maar zal veel meer vinden dan gezocht werd.

Er werkten 26 mensen mee aan deze studie en het is aan het eindredacteurschap van Henk Driessen te danken dat het één samenhangend geheel geworden is. In 17 artikelen wordt een breed scala van onderwerpen beschreven. Ook uit de gekozen typografie blijkt hoe dit boek bijna uit de voegen barst van de informatie. In 2 kolommen per bladzijde staat het eigenlijke verhaal, met daaronder in een kleine letter de noten van de pagina. Op een aantal pagina's staat op de onderste helft, over de hele bladzij-breedte, in een grote letter een nadere uitleg voor de niet-ingewijden over bijvoorbeeld de functie van de moskee of de opzet van een godsdienst-internaat.

In het huis van de islam is een wetenschappelijk boek geschreven door politicologen, islamologen, (cultureel, sociaal) antropologen, arabisten en (kunst)historici. Het bevat dus gegevens, inzichten en theorieën uit diverse disciplines en invalshoeken. Het is een soort 'basisboek islam' voor studenten, maar ook toegankelijk genoeg voor andere geïnteresseerden. Het boek is niet vanuit religieus perspectief, zoals het hierna beschreven werk over het jodendom. De islam wordt vanaf de buitenkant geobserveerd en beschreven. De verschillende bijdragen zijn ingedeeld in drie delen: geschiedenis en geografie, kosmologie, organisatie en verschijningsvorm en als laatste islam in context.

In het deel over de geografie wordt 'het huis van de islam' (de *dār al-islām*) beschreven: het gebied in handen van

moslims. De verschillende regio's worden beschreven met de eigen geschiedenis van de islam. De paragraaf over de Balkan is actueel en interessant. Zo worden de verschillende na-oorlogse standpunten van moslims in Bosnië (islamitisch reveil) en Albanië (oriëntatie op Europa) beschreven en verklaard.

Jodendom en christendom, beschreven in het laatste deel van het boek, zijn vanuit het perspectief van de islam vroege verschijningsvormen van de ware religie; Mohammed perfectioneerde de monotheïstische godsdienst. Joden en christenen worden in de Koran geprezen als 'mensen van het boek'. De heilige boeken worden gedeeld: Thora, Psalmen en Evangelie. Mohammed keerde zich tegen de joden toen zij zijn leiderschap niet accepteerden. Het belangrijkste geschilpunt met de christenen ligt in de al dan niet goddelijke natuur van Jezus. De Heilige Drieëenheid (God, Jezus, Heilige Geest) past niet bij de Enige en Ondeelbare God van de islam. God is één en kan geen zoon hebben. De overeenkomsten tussen jodendom en islam worden genoemd, zoals het ondubbelzinnige monotheïsme, een aantal voedselvoorschriften, besnijdenis, rituele wassingen en andere reinheidsvoorschriften.

In het groter gedrukte commentaar onderaan de bladzijden wordt wat luchtiger met deze problematiek omgegaan. Zo wordt de reactie op de cheeseburger van de diverse gelovigen geanalyseerd, als ware het een grap. De snack is verboden voor de orthodoxe jood (verboden combinatie van vlees en melkprodukten), de orthodoxe moslim wil alleen weten of het vlees van een ritueel geslacht rund afkomstig is en de christen vraagt zich hoogstens af of het dier hormonen toegediend heeft gekregen.

Aan de positie van vrouwen is geen apart artikel gewijd, maar in vele hoofdstukken wordt er wel aandacht aan besteed. Het meest specifiek gebeurt dit in de hoofdstukken over 'Islam en seksualiteit' van Willy Jansen en 'Centrale Geloofsvoorstellingen' van Edien Bartels. De rol van vrouwen wordt onder andere bepaald door de reinheidswetten. Reinheid is zowel voorwaarde als onderdeel van het geloof; in onreine staat bidden, een moskee bezoeken of de Koran vasthouden is een belediging van God. Iemand is onrein door verboden handelingen (zoals alcohol gebruiken), maar ook door het aanraken van menselijk en dierlijk bloed, urine of ontlasting. Door de taakverdeling binnenshuis komen vrouwen hiermee veel vaker in aanraking, bijvoorbeeld bij de babyverzorging. Ook tijdens de menstruatie en 40 dagen na een bevalling zijn vrouwen onrein. Door deze wetten bidden vrouwen veel minder vaak in de moskee dan mannen. Dit compenseren zij vaak door andere religieuze activiteiten en goede daden, zoals in de armenzorg.

Begrippen als 'suikerfeest' of 'offerfeest' zijn niet terug te vinden, terwijl ze uitgebreid behandeld worden. Voor het suikerfeest wordt de term 'id al-fitr' gebruikt en de omschrijving 'feest ter afsluiting van de ramadan': dus niet op te zoeken zonder voorkennis. Ook het offerfeest wordt beschreven zonder verwijzing daarnaar in het register. Wie zich dus – bijvoorbeeld ten behoeve van je islamitische leerlingen – in bepaalde gebruiken wil verdiepen, moet daar wat gebladerd voor over hebben. Bij de ramadan vind je wel 18 verwijzingen, maar helaas zonder dat aangegeven wordt waar het begrip geïntroduceerd of uitgelegd wordt.

Ook 'hoofddoek' telt vijf verwijzingen. In 'Islam en poli-

tiek' beschrijft Saskia Gieling de kledingvoorschriften in het Iran van Khomeini. En in 'Moslims in Nederland' meldt Ruud Strijp het (onterecht verklaarde) ontslag van een schoonmaakster met hoofddoek in 1995 en rechterlijke bemoeienis met hoofddoekjes dragende leerlingen van openbare scholen.

Het boek is geïllustreerd met zwart-wit afdrucken van foto's, munten, kaarten en dergelijke. Prachtig is het hoofdstuk van Nico van den Boogert over Kalligrafie met dezelfde tekst in dertig verschillende Arabische handschriften.

De grootste kracht van het boek is zonder twijfel de enorme rijkdom aan informatie. Het werk is helaas niet zo makkelijk toegankelijk. Er worden veel Arabische termen gebruikt, die de lezer dan zelf moet opzoeken in de woordenlijst achterin. Dat is vooral storend als je alleen een bepaalde passage wil lezen. Het voordeel is wel dat je al bladerend steeds nieuwe wetenswaardigheden tegenkomt!

Isidore Epstein, Het jodendom. Joodse godsdienst in historisch perspectief (Het Spectrum, Utrecht, 2000). Oorspronkelijke titel en uitgave: *Judaism. A historical presentation* (London 1959) vertaald door dr. Henriëtte Boas 374 blz., prijs f42,95.

De auteur van deze studie naar het jodendom is rabbijn en zijn boek kent een heel ander perspectief dan het boek over de islam. Hij wil een compleet overzicht van het jodendom bieden, 'opdat niet-joden meer begrip mogen krijgen voor de idealen van het jodendom en joden meer een-drachtig zullen samenleven – als teken van de verlossing die komen zal', schrijft de Nederlandse rabbijn Evers in het voorwoord. Hiermee wordt de sfeer van het boek goed weergegeven. Er is geen spoor van twijfel aan de waarachtigheid van het joodse geloof.

In 22 hoofdstukken wordt de joodse godsdienst beschreven. De eerste 13 hoofdstukken vertellen de joodse geschiedenis, zoals die ook uit het Oude Testament bekend is. Het boek is geschreven in 1959 en gaat niet in op theorieën van de moderne theologie, waarin de testamentische verhalen minder letterlijk opgevat worden. De christelijke jaartelling wordt gebruikt. Ook de term God wordt gehanteerd, hetgeen niet gebruikelijk is in de joodse theologie.

De geschiedenis van het joodse volk tot in de vierde eeuw wordt beschreven zoals deze in de heilige boeken is vastgelegd. Daarna concentreert de studie zich op de geschiedenis van de joodse tradities en de heilige boeken zelf, dus meer op de ideeën dan op de mensen, bijvoorbeeld in welke ideeën de Spaanse ballingen troost vonden na de verdrijving uit Spanje in 1492. De twintigste eeuw met de jodenvervolgung wordt alleen genoemd in het kader van het zionisme in het hoofdstuk 'Moderne stromingen in het jodendom'.

Wars van moderne theorieën over het numerieke, logis-

tieke en (wapen) technische overwicht van de jonge joodse staat ten opzichte van de Arabische (en Palestijnse) staten, wordt het voortbestaan van de staat 'een van de grote wonderen van deze tijd' genoemd. Epstein vervolgt aldus: 'In ethisch opzicht heeft de staat Israël al blijk gegeven van hoge opvattingen. Dit blijkt (...) ook uit de grote mate van goede wil die hij toont tegenover de Arabische burgers van Israël, ondanks de voortdurende spanningen en gevaren waaraan hij blootstaat ten gevolge van de onverzoenlijke haat van de Arabische buurstaten.' Van een objectieve, wetenschappelijke studie is geen sprake, maar dat was ook niet de opzet van dit boek.

Wat betreft het ontstaan van het christendom wordt uitgelegd hoe de Farizeeën niets te maken hebben gehad met de kruisiging van Jezus. Ook wordt beschreven hoe de eerste joden die geloofden dat Jezus de Messias was, zich in alle andere opzichten aan de joodse gebruiken hielden. Het kwam pas decennia later tot een scheuring toen onder invloed van Paulus Jezus niet meer als zuiver menselijk beschouwd werd, maar als een tweede God. Deze opvatting is in strijd met de eenheid van God volgens het jodendom.

Over de islam wordt opgemerkt hoe gunstig de groei van het aantal islamitische gebieden was voor het jodendom. Mohammed had aanvankelijk de steun van de joden gezocht en hen later – bij het achterwege blijven van die steun – verdreven van het Arabisch schiereiland. De opvolgers van Mohammed echter herkenden in de joden een etnisch en religieus verwant volk en beseften het belang van het joodse netwerk. Onder hun bewind, met name in Spanje, kregen de joden veel meer vrijheid dan onder de christelijke vorsten gebruikelijk was geweest.

Vrouwen krijgen geen specifieke aandacht in dit boek. Het meeste over hen is te vinden in de paragrafen over het huwelijk en de opvoeding van de kinderen. Bij het laatste gaat het vooral over de opvoeding van de jongens. 'De roeping van de vrouw wordt op zichzelf als van voldoende heilige aard beschouwd om alle aandacht van de vrouw in beslag te nemen.' Vrouwen moeten zich wel houden aan de verboden, maar zijn niet gebonden aan specifieke geboden, zoals bijvoorbeeld bidden op vaste tijden. Het volwassen worden van meisjes (van 12 jaar) wordt dan ook niet speciaal gevierd – de 12-jarige jongens vieren hun bar mitswa. Epstein meldt dat veel moderne joodse gemeenten toch een soort ceremonie hebben ingevoerd, maar noemt de naam (bat mitswa) niet.

Het boek is door het gekozen uitgangspunt in een aantal opzichten heel beperkt. Niets wordt zorgvuldig van alle kanten belicht, zoals in het boek over de islam. De grote kracht echter van het boek is de toegankelijkheid en daarin overtreft het *In het huis van de islam*. Het register is goed opgezet en bevat zowel de joodse als de Nederlandse termen. Door het beperkte aantal verwijzingen is een ander zonder veel geblader op te zoeken. De joodse feestdagen bijvoorbeeld zijn makkelijk op te zoeken en worden duidelijk beschreven. De toegankelijkheid van het boek wordt versterkt door het gebruik van de christelijke jaartelling en de Nederlandse namen en termen.

OVERZICHT

Georges Renoy, *Geschiedenis van de post: Universele link* (Uitgeverij Lannoo, Tielt 1999) 189 blz.

Almaar sneller gaat het. Electronische berichten floepen tegenwoordig schijnbaar moeiteloos heen en weer tussen de continenten. Wie had dat een kwarteeuw geleden gedacht toen Internet meer een intellectuele droom dan de dagdagelijkse werkelijkheid was?

Ook duizenden jaren geleden was het al mogelijk om berichten te versturen, op kleitabletten bijvoorbeeld, op boomschors, visvel, of dierenhuid en veel later op papier. De oude Perzen, Grieken en Romeinen kenden minder of meer georganiseerde koeriersdiensten. De middeleeuwse ridders en vorsten hadden hun boodschappers en langzaam maar zeker kregen in de loop van de vijftiende eeuw de postdiensten in Europa een officiële status. In meer dan vijfhonderd jaar groeide de post uit tot het (meestal) betrouwbare, internationale logistieke systeem van tegenwoordig. Toegegeven: de ontwikkeling van Internet tot massamedium verliep vlotter. Maar geen computer zonder telraam en geen email zonder perkament.

De geschiedenis van de post bestaat uit vele geschiedenissen. Die van de internationale diplomatieke verhoudingen bijvoorbeeld, de geschiedenis van technologische ontwikkelingen, maar ook die van de stadsontwikkeling. Dateren de 'moderne' internationale 'paardenpost' en 'brievenpost' van de vijftiende eeuw, de 'kleine post' – tussen particulieren, binnen de muren van een en dezelfde stad – ontstond pas halverwege de zeventiende eeuw in Parijs. Het zou echter nog een hele tijd duren voordat dit idee werkelijk aansloeg.

In de negentiende eeuw lag de bakermat van de postdienst zoals we die vandaag de dag nog kennen: de brief aan je buurvrouw wordt in wezen op dezelfde manier 'behandeld' als de brief aan je verre neef op Bali – en doet er ongeveer net zo lang over.

In zijn rijkelijk en mooi geïllustreerde boek, oorspronkelijk in het Frans uitgegeven ter gelegenheid van de honderdvijftigste verjaardag van de eerste Belgische postzegel, behandelt Renoy op lichte toon en in korte hoofdstukjes de verschillende geschiedenissen van de post. De nadruk ligt vanzelfsprekend op België, maar de ontwikkelingen in Frankrijk, Zwitserland, Spanje, Engeland, de Verenigde Staten en Nederland komen eveneens aan bod. Hier en daar zijn wat uitstapjes naar de filatelie ingeweven, maar omdat het gedenkboek prettig rommelig is opgezet stoort dat nauwelijks. En postzegels spreken tot de verbeelding. Het boek besluit met een bibliografie.

De *Geschiedenis van de post* bevat veel informatie. De historische hoofdstukken, met name die over de periode vóór 1800, zijn niet altijd even goed te volgen. Voor de meer thematisch opgezette hoofdstukken – over postiljons en de gevaren waaraan zij blootstonden, brievenbestellers, lucht-, boot- en treinpost bijvoorbeeld – geldt het tegendeel. Die bieden uit- en aanstekende mogelijkheden om lesmateriaal te maken, net als de illustraties. Eens temeer natuurlijk omdat de geschiedenissen van de post in velerlei opzicht raken aan de politieke, economische en culturele ontwikkelingen van de afgelopen twee eeuwen.

Hans Moors

VS: PRESIDENTEN EN DE VERKIEZINGEN VAN 2000

Willem Post, *Dollars, macht en idealen. Het Amerikaanse presidentschap en de verkiezingen van 2000* (Uitgeverij Aspekt, Soesterberg 2000), 384 blz., prijs f 39,90 (recent ook f24,95).

Altijd als ik Amerika-commentator Willem Post op radio of tv hoor over een actueel onderwerp, spits ik de oren. Hij spreekt onderhoudend, analyseert helder en etaleert zo'n uitstekende inside-kennis van de Verenigde Staten, dat je verbaasd staat dat hij Amerika 'maar' enkele keren per jaar bezoekt. In *Dollars, macht en idealen* leidt Post ons naar de Amerikaanse presidentsverkiezingen van 2000. Die verkiezingsstrijd neemt maar een zevende deel van het boek in beslag. De tekst van het boek werd reeds in november 1999 afgesloten, nog voor de eerste 'primary'. Het zwaartepunt van het boek ligt bij reportages rond historische locaties, die verbonden zijn met bepaalde presidenten. Die reportages zijn bijzonder interessant voor wie Amerika al eens bezocht, of een bijzondere belangstelling koestert voor figuren als Jefferson, Lincoln en Roosevelt. De auteur is onze gids bij vele rondleidingen, zoals in het historische Williamsburg, in Mount Vernon, in de Nixon- en Reaganbibliotheken.

Het boek draait grotendeels om vroegere presidenten. Volgens Post staan Amerikanen tweeslachtig tegenover de bekleder van dit hoogste ambt. Enerzijds moet de president een verheven, samenbindend symbool van de natie zijn; anderzijds moet hij ook duidelijk 'one of us' zijn. Het Witte Huis is dan ook geen protserig Versailles of Schönbrunn, maar een eenvoudig, strak ontworpen residentie, waarvan elke president zijn eigen invulling kon verzinnen, zoals de Camelot-mythe van Jacky Kennedy aantoonde.

Het Lewinskyschandaal uit 1998 heeft eens te meer bewezen dat presidenten geen goden of heiligen zijn, maar mensen van vlees en bloed, geen haartje beter dan de gemiddelde Amerikaan.

Post wijdt een hoofdstuk aan de Constitutie, het heilige staatsstuk. Toen ik het las, dacht ik: sinds Presser en Schulte Nordholt heeft in Nederland misschien wel geen historicus zo onderhoudend over het document geschreven. Nadere inspectie van die oude werken leerde echter, dat Post wel érg veel letterlijk ontleend heeft aan die auteurs, ook de interpretaties en soms het taalgebruik. Bij bepaalde passages verwijst hij weliswaar naar auteursnamen (behalve beide genoemden ook Lammers, Nevins & Commager, Ambrose, Wills, Taylor Branch en vele anderen) of boektitels, maar dat er een literatuurlijst ontbreekt, vind ik een omissie. Het was prettiger geweest bepaalde anekdotes, waar Presser patent op had, hier met directe bronvermelding terug te vinden, bijvoorbeeld die over de hond van Lincolns dokter (115).

Veel wordt goedgeemaakt door de vlotte schrijfstijl, waardoor je zonder al te veel moeite, zelfs met veel leesplezier, door dit boek heenschiet. Voor mij was het echt een boek om in één adem uit te lezen. De beschouwingen en oordelen van Post over figuren als George Washington, Thomas Jefferson, Andrew Jackson, Abraham Lincoln en de Kennedy's zijn accuraat én met gevoel geschreven. De details waarin Post de persoon Lincoln beschrijft, tot en met de gelaatstreken van het beeld in het Lincoln Memorial, kan ik zó in de klas gebruiken. Post is goed in karakterbeschrijvingen. Hij wijst bijvoorbeeld op parallellen in de carrières van Richard Nixon

('Tricky Dick') en Bill Clinton ('Slick Willie'), die beiden zich uit een moeilijke jeugd een weg omhoog moesten worstelen, en daarbij niet in hun eerste leugen gestikt zijn.

De lezer moet enkele slordigheden voor lief nemen. Dat de eerste presidenten voor hun toiletgang buitenom moesten, staat zowel op bladzijde 31 als op bladzijde 78. De obelisk voor George Washington is 170 meter hoog op bladzijde 67, en 168 meter op bladzijde 101. Pericles' beroemde grafrede (119) dateert niet van de slag bij Marathon (490 v.C.), maar van zestig jaar later, het begin van de Peloponnesische Oorlog. Roosevelt werd viermaal gekozen, dus niet viermaal herkozen. De relatie tussen deze president en Stalin zou ik nooit 'realistisch' (153) durven noemen, eerder naïef. Had een redacteur van uitgeverij Aspekt de auteur niet even kunnen bijstaan?

De lezer die houdt van smakelijke verhalen, moet zich door mijn gepietepouter maar niet laten weerhouden het boek van Post ter hand te nemen. Alleen het hoofdstuk met alle politici die in 1999 nog meedongen naar de presidentskandidatuur van hun partij, is al gedateerd. Daags na 7 november weten we wie de nieuwe president is, en dan zijn die laatste vijftig bladzijden van de tekst rijp voor de schaar.

Jan van Oudheusden

VADERLANDSE GESCHIEDENIS

Han van der Horst, *Nederland. De vaderlandse geschiedenis van de prehistorie tot nu* (Prometheus, Amsterdam 2000) 623 blz., prijs f52,75.

Je moet maar durven. In een pil van meer dan 600 pagina's heel de vaderlandse geschiedenis willen vertellen voor een uitgebreid lezerspubliek. Naast tijd, eruditie, energie, inspiratie, een berg naslagwerken, dien je ook nog eens over een vaardige pen te beschikken om de aandacht van de lezer vast te houden. Han van der Horst, historicus en werkzaam bij het Nuffic (de Nederlandse organisatie voor internationale samenwerking in het hoger onderwijs) beschikt kennelijk over deze benijdenswaardige combinatie van omstandigheden en kwaliteiten, want hij schrikt niet terug voor de uitdaging en het resultaat mag er wezen.

De auteur onttrekt zich naar eigen zeggen aan de discussies tussen vakgenoten over de begrenzing van het toneel van de vaderlandse geschiedenis. Zijn uitgangspunt was: alle gebeurtenissen en ontwikkelingen 'die dit land heeft gezien' te beschrijven, dat wil zeggen het Nederland zoals dat sinds 1839 op de kaart staat. Iedereen die daar nu woont, autochtoon of nieuwkomer, kan de sporen van het verleden zien, zoals de middeleeuwse kerk op het dorpsplein of de herenhuizen aan de haven. Als het goed is, leidt dat tot nieuwsgierigheid naar de handel en wandel van onze voorouders. Die nieuwsgierigheid wil hij bevredigen.

Het grote pluspunt van dit boek is de uitstekende leesbaarheid. Van der Horst beschikt over het vermogen de zaken bondig en concreet te omschrijven. Heeft hij het bijvoorbeeld over de Germanen (die het gebruik van de schoorsteen nog niet kenden) bij hun kennismaking met de nieuwigheden van de Romeinse veroveraars, is het: 'Wie zich liet incorporeren

in het Rijk, kon zich met het nodige geluk en doorzettingsvermogen opwerken van rookgat tot vloerverwarming'. Dat is een mooi beeld. Daar kun je als geschiedenisdocent nog wat van leren. Net als van de zin (over de instorting van Wall Street): *'Toen werd in de oktobermaand van 1929 het tapijt onder die welvaart weggetrokken'*.

Zo schildert Van der Horst met een veelkleurig palet aan uitdrukkingen het ganse bonte tafereel van onze vaderlandse geschiedenis, het Frankische rijk, de Noormannen, de christelijke middeleeuwse maatschappij, de blikverruiming van Renaissance en ontdekkingen, de worsteling met koning Filips II, het goud van de Republiek, de pruikentijd, de Bataafs-Franse episode, het verenigd koninkrijk onder Willem I, Thorbecke, Kuyper, Domela en Troelstra, de massacultuur vanaf begin twintigste eeuw, Colijn, de oorlog, vaders Drees, tot en met het poldermodel. Het is onvermijdelijk dat de lezer tussen de veelheid van politieke, sociaal-economische en culturele thema's bepaalde onderwerpen mist. Zo is de cultuur van de Gouden Eeuw karig beschreven, en lees ik vrijwel niets over de situatie in de generaliteitslanden in de zeventiende en achttiende eeuw.

Het betoog is opgedeeld in hoofdstukjes van zo'n twintig bladzijden, met pakkende titels, zoals 'De Hoogmogende Heren' (over de regenten in de Republiek), 'De professor' (over Thorbecke) of 'Zuinigheid met vlijt' (over de wederopbouwjaren 1945-1960). Die hoofdstukjes zijn niet verder onderverdeeld, wat het grote nadeel heeft dat het betoog hier en daar van de hak op de tak springt. Niet eens een witregel, laat staan tussenkopjes, dus moet je als lezer op je hoede zijn, want je wordt (zoals op blz. 489) onverhoeds van de bommen op Hiroshima en Nagasaki naar de zeventiende-eeuwse handel van de West-Indische Compagnie geslingerd.

Dat er diverse storende foutjes in de tekst voorkomen (bijvoorbeeld een aantal verkeerde jaartallen, ook in de chronologie achterin) en dat een literatuurverwijzing ontbreekt, evenals illustraties en een deugdelijk zakenregister, is bepaald jammer. Maar toch kan ik elke geschiedenisdocent en andere geïnteresseerde in vaderlandse geschiedenis dit boek van harte aanbevelen, omdat het een geslaagde poging is de biografie van het Nederlandse volk vanuit één visie en in één stug volgehouden, zeer heldere schrijfstijl te presenteren. Een ouderwetse schoolmeester zou het niet beter kunnen vertellen.

Jan van Oudheusden

HOLOCAUST

Clive A. Lawton, *Het verhaal van de Holocaust* (Ars Scribendi, Harmelen 2000) 48 blz., f34,95.

De Engelse pedagoog, radio- en televisiemaker, vice-voorzitter van de Anne Frank Educational Trust (equivalent van de Anne Frank Stichting) en schrijver Clive Lawton heeft in het verleden veelvuldig meegewerkt aan het ontwikkelen van lesmateriaal over de Holocaust. Ook *Het verhaal van de Holocaust* is bedoeld om jeugd, in de ruimste betekenis, uit te leggen hoe het mogelijk was dat onder het bewind van de nazi's tien miljoen mensen vermoord zijn. Misschien rijst na het lezen van deze zin de vraag waarom het enorme cijfer van tien miljoen wordt gehanteerd in plaats van de normaliter, ook zeer ruime, zes miljoen joden die tijdens Hitlers bewind zijn omgekomen. Lawton verklaart dat in het register door te stellen dat de Holocaust weliswaar meestal verwijst

naar de systematische moord op de joden, maar dat ook miljoenen anderen bloot stonden aan vervolging. Dat hij alleen het verhaal van de jodenvervolging beschrijft, schijnt hem daarbij te ontgaan, want welgeteld één fotootje herinnert aan de uitroeiing van de zigeuners.

Is dit zoveelste werk over de (joden)vervolging een aanvulling op alle bestaande literatuur? Misschien iets voor de schoolbibliotheek, om te raadplegen bij het maken van een werkstuk? De inhoud van het boek is daarvoor te mager en jammer genoeg historisch slap, met hier en daar zelfs uitspraken die de tenen spontaan doen krommen. *Het verhaal van de Holocaust* is vooral een fotoboek waarbij de tekst totaal ondergeschikt is aan het beeldmateriaal.

Net als de oorspronkelijke documentaire over de ontdekking van concentratiekamp Bergen-Belsen, opent Lawton met een combinatie van beelden die bestaan uit een (hedendaags) rustiek Duits dorp en een kuil vol met lijken. De begeleiden de zin *'En het gebeurde allemaal op een plaats en in een tijd die veel lijkt op de onze'* kondigt een gruwelijk sprookje aan. Duitsland werd na de Eerste Wereldoorlog vernederd, was snel 'straatarm' en daardoor richtten 'veel' inwoners zich *'wanhopig tot het communisme'*, maakten anderen zich toch *'niet zoveel zorgen om de toekomst'* en kwam er een sterke leider zodat ze trots op hun land konden zijn. *'Een man met de naam Adolf Hitler'*. En deze boze wolf beschouwden 'veel Duitsers' als een held. In het Europa aan het begin van de twintigste eeuw woonden echter ook *'in veel landen joden'* die *'een vooraanstaande plaats innamen op het gebied van kunst, wetenschap, geneeskunde en industriële ontwikkeling'*. Die mensen hadden zich *'tot op zekere hoogte aangepast aan de westerse samenleving en waren volledig geïntegreerd in het sociale, commerciële en artistieke leven'*. Helaas bestond de multiculturele samenleving nog niet en waren de joden *'daardoor het mikpunt van racistische gevoelens die soms leidden tot uitbarstingen van geweld'*. Het toonbeeld van zo'n welvarende succesvolle joodse familie was bijvoorbeeld de familie Frank, meldt het onderschrift bij een foto van een feestelijk gezelschap, en daarna *'In 1945 was de hele familie Frank, uitgezonderd de vader, dood'*.

Hoe is dat nu zo gekomen? Lawton somt algemene oorzaken op: Hitler zorgde voor werkgelegenheid, hield vurige toespraken en de joden kregen overal de schuld van. Persoonsbewijzen, Neurenberger wetten, Kristallnacht, getto's, doodseskaders en concentratiekampen razen in snel tempo voorbij. Tegen de Endlösung werd door groepen en individuen wel verzet gepleegd, maar dat was ontoereikend. De misdadigers werden gestraft, maar *'Er komen constant nieuwe onrechtvaardigheden aan het licht'* verwijst de schrijver streng naar de laatste stand van zaken rond de geroofde joodse bezittingen. Het einde van dit 'Greuelmärchen' luidt vervolgens dat de mensen sindsdien heus hun best wel doen om *'lessen van de geschiedenis te leren'*; ze stelden immers een universele verklaring van de rechten van de mens op, maar de slachtingen in Ruanda, Bosnië en Kosovo laten zien dat het niet zo goed wil lukken.

Het verhaal van de Holocaust is prachtig uitgegeven. Een harde kaft, fraaie kleurenfoto's, soms zelfs tamelijk onbekende exemplaren. Verder is het boek smaakvol opgemaakt, voorzien van een verklarende woordenlijst en twee pagina's vol 'Belangrijke Data' en een uitgebreid register. Helaas is de inhoud weinig overtuigend.

Maria van Haperen

CD-ROM ONTDEKKINGSREIZIGERS VAN DE NIEUWE WERELD

In 1995 verscheen er een leuke Engelstalige cd-rom *Explorers of the New World*. Tot het genoegen van computerminnende geschiedenisleraren in Nederland werd er een jaar later een Nederlandse vertaling op de markt gebracht door Domus-software, Amsterdam. In KLEIO nummer 6 van september 1997 beschreef Huub Oattes de inhoud en mogelijkheden van dit programma. Zijn eindoordeel luidde dat het een fraai vormgegeven en gebruiksvriendelijk programma is. En dat het bij gebruik naast het leerboek een stimulerende werking kan hebben op de leerlingen in de basisvorming.

Wat er aan ontbrak is goedgemaakt in de derde uitgave van dit programma: een leerlingenwerkboek én docentenhandleiding. De Domus-uitgave kostte destijds fl. 89,50. De cd-rom inclusief leerlingenwerkboek wordt nu door uitgeverij Nijgh Versluys te koop aangeboden voor fl. 29,00. Voor een docentenhandleiding betaalt u fl. 30,00 extra. Het beschikbaar komen van dit lespakket is de reden dit programma nogmaals onder uw aandacht te brengen.

In het programma *Ontdekkers van de Nieuwe Wereld* vertellen Columbus, Magelhaes en Cortez over hun expeditie. Dit gaat aan de hand van een animatie en de stem van een verteller, of met een videofragment. Daarnaast is er de beschikking over een elektronische kaartenbak waarin gegevens zitten over zestig andere ontdekkingsreizigers (hier vermeldt zich de Engelse herkomst van het programma) aangevuld met informatie over vorsten, wetten en verdragen.

Het werkboek biedt de leerlingen structuur en zorgt ervoor dat het werken met de cd-rom behalve dat het leuk is, ook tegemoetkomt aan de eisen die in het onderwijs gesteld worden aan het gebruik van computers in de les. Het vrijblijvende gaat eraf. Als alle opdrachten over een bepaald onderwerp zijn beantwoord heeft de leerling echt meer kennis en inzicht gekregen. Zelden zal leren zo leuk worden gevonden.

Er zijn vijf opdrachterseries: Columbus, Magelhaes en Cortez, gevuld door twee thema-opdrachten over "reizen" en over "kolonisatie". De laatste twee zullen voor een aantal leerlingen moeilijk zijn, omdat ze op allerlei verschillende manieren aan de antwoorden moeten zien te komen, terwijl bij de drie ontdekkingsreizigers de vragen in volgorde van hun route aan de orde komen. Degenen die hulp nodig hebben kunnen terugvallen op het laatste deel van het leerlingenwerkboekje: de aanwijzingen bij de verschillende opdrachten. Bijvoorbeeld: Vraag 11 bij Columbus luidt "In het oerwoud ligt een dorp verborgen. Ga het dorp in door op de pijl bij het hutje te klikken. In het dorp zie je een aantal Araukanen eten klaarmaken. Wat was daar voor de Spanjaarden zo bijzonder aan?" Een leerling die hier niet uitkomt vindt bij aanwijzing 11 de tekst "Heb je al op KOKEN geklikt?" Met deze hulpstructuur is het zelfstandig werken mogelijk.

De docentenhandleiding bevat een verantwoording over het belang van het onderwerp, de plaats in het lesprogramma, de betreffende kerndoelen van de basisvorming die aan de orde komen, een inleiding op het programma, de antwoorden bij de opdrachten, suggesties voor planning en gebruik en een overzicht van de belangrijkste onderdelen van het programma.

Ideeën en tips voor gebruik in de klas

- De drie ontdekkingsreizigers kunnen los van elkaar bestuurd worden. Leerlingen kunnen eventueel kiezen naar welke persoon hun belangstelling uitgaat.
- Het werken in tweetallen is aan te raden: het stimuleert het samenwerken en de taken (opdrachten lezen/schrijven en bediening van de computer) kunnen steeds gewisseld worden.
- Het is raadzaam te werken met koptelefoons voor de leerlingen. De afleiding/herrie is anders te groot.
- Indien de stof geen onderdeel uitmaakt van het standaard lesprogramma is de cd-rom goed bruikbaar als extra materiaal voor de snelle leerlingen. Het stimuleert de anderen ook hiervoor in aanmerking te komen.
- Na hulp/toezicht bij het starten is er zeer zelfstandig mee te werken voor leerlingen. Het werkboek biedt vanzelfsprekend hulp bij het starten, maar sommige leerlingen hebben net als sommige collega's drempelvrees!
- Door de beschikbare hulp in de vorm van aanwijzingen per onderwerp is het programma niet alleen geschikt voor vwo/havo-leerlingen maar ook voor mavo-leerlingen.
- Bij klassikaal gebruik kan de leerstof van een proefwerk worden uitgebreid met informatie uit dit pakket.
- Bij individueel gebruik zijn een aantal opdrachten bijzonder goed geschikt als basis voor een beoordeling.
- Ook zonder toetsen/beoordelen vormt deze cd-rom een prima middel voor verrijking en verdieping.
- In het werkboek wordt niet geschreven. Om er met een klas tegelijk aan te werken is het nodig om over ongeveer vijftien (groepsgrootte / 2) leerlingenpakketten te beschikken. Of probeer eerst een enkel exemplaar uit. (De cd-rom draait niet in een netwerk!)

De gegevens op een rijtje

De ontdekkers van de Nieuwe Wereld (volledig Nederlandstalig), uitgever Domus software.
Systeemeisen: PC 486 of hoger, 8 MB RAM, SVGA met minimaal 256 kleuren, Double speed CD-ROM-speler, Windows compatible geluidskaart, Windows 3.1 of hoger

CD-ROM + leerlingenwerkboek: f 29,00.

CD-ROM + leerlingenwerkboek + docentenhandleiding: f 59,00.

Verkrijgbaar bij Nijgh Versluys, Postbus 225, 3740 AE Baarn, tel. 035-5482470, fax 035-5418221

Alphons Mens

Kleiookrant

ing bepleit
ca-onderwij
itatie door veelheid aan opleidings
ronduit 'ongewenst' dat universi-
taire instellingen zich telkens la-
verleiden tot het creëren van

al behaalt uiteindelijk
een redelijk perce
de eindstreep. Bij
dingen is meer

Nieuws van het

VGN

bestuur

Op 6 september hebben we de eerste vergadering na de vakantie gehad. De belangrijkste zaken voor dit schooljaar zijn de evaluatie en implementatie van de resultaten van de commissie-De Rooij en de reorganisatie van de VGN.

De eerste veldraadplegingen van de commissie-De Rooij worden gehouden op 4 en 9 oktober. Op beide bijeenkomsten, de eerste voor docenten en de tweede voor experts, zullen leden van het bestuur aanwezig zijn. Indien mogelijk gebruiken we de eerste ochtend van de Geschiedenisdagen, op 17 en 18 november, voor een ledenraadpleging. Voor de reorganisatie van de VGN organiseren we op 11 oktober een 'Ledenraad', waarvoor alle leden van de VGN-commissies zijn uitgenodigd.

Wat het overige betreft: We zijn blij dat er voor de reis naar Kiev in de meivakantie voldoende aanmeldingen zijn. Die gaat dus door! Er zijn problemen geweest met de drukker van *Kleio*, maar die zijn door goed optreden van Tineke Bogaerts opgelost. Het examen van 2000, met name het havo-examen, verdiende geen schoonheidsprijs. Op de website kregen we veel reacties. Alle zorgen zijn overgekomen en we hebben de stellige indruk dat Cevo en Cito het zich hebben aange trokken. We wachten nu op de evaluaties van het Cito. Die

zullen op de website komen te staan.

De SLO heeft al onze veldaanvragen afgewezen. We gaan proberen ze bij andere instellingen onder te brengen. Het bestuur is ook actief op ICT-gebied. Een aanknopingspunt leek Kennisnet, maar tijdens een landelijke bijeenkomst in juni bleek daar nog niet veel schot in te zitten. Wij richten onze pijlen nu op samenwerking met het geschiedenisnet en het PVVO.

Veel werk dus aan de winkel. Het bestuur heeft dan ook dringend behoefte aan uitbreiding naar acht leden! Wie durft?

Voorlopig gaan we gewoon aan de slag en we wensen iedereen een vruchtbaar schooljaar toe!
Renée Schreuder

Leids Themacollege Amerikanistiek 2000

Het witte huis in Washington.

Democracy in America American political culture and the electoral process

In september is een serie van twaalf lezingen gestart, waarin toelichting wordt gegeven op de komende verkiezingen in de Verenigde Staten en deze in een breder historisch en politiek kader geplaatst worden. De colleges zijn ook toegankelijk voor toehoorders, tegen betaling. Als dit nummer van *Kleio* verschijnt, zijn er nog negen lezingen over. U kunt proberen daarvoor niet het volle pond voor de hele cursus (f295,-) te hoeven betalen. De lezingen worden meestal op dinsdag gegeven (17.15 - 18.45 u.) in zaal 028 van het Centraal Faciliteitsgebouw, Cleveringaplaats 1 te Leiden. Voor inlichtingen en inschrijving: mw. A. Jousstra, tel. 072-5274014.

Programma

wo. 4 okt. *Projecting the winner: the outcome of US elections 2000* door Jeff Eller, former Deputy Assistant to President Clinton.
di. 10 okt. *Televisie en de Amerikaanse presidentsverkiezingen, een noodlottige combinatie?* door Maarten van Rossem (Universiteit Utrecht)
di. 17 okt. video en besprekingscollege

di. 24 okt. *The US Presidential Elections from 1896 to 2000*, door Douglas Brinkley (University of New Orleans)
di. 31 okt. *Strength and weakness in the modern American Presidency*, door Fred I. Greenstein (Princeton)
di. 7 nov. *The meanings of the 2000 US national elections*, door Lawrence D. Longley (Lawrence University)
wo. 8 nov. Video-interview met politiek commentator in Washington (onder voorbehoud)
di. 14 nov. *'Of the People, by the People, for the People'. Making Democracy work in the 21st century*, door Carolyn Jefferson-Jenkins (League of Women Voters)
di. 21 nov. *What voter turnout means: a historical perspective*, door Michael Schudson (University of California, San Diego)
di. 28 nov. *The politics of representation: Amerikaanse politici en hun achterban*, door Eduard van de Bilt (Leiden)
ma. 8 jan. 2001 *The Clinton Legacy*, door William Schneider (CNN)
Inlichtingen over het programma en boekje bij dr. J. Kardux, tel. 071-5272 2336 of 5272 233 en
<http://www.let.leidenuniv.nl/history/themacollege.htm>

Symposium Extreme armoede in Drentse venen?

Zaterdag 18 november van
13.00 tot 17.00 uur in het
Drents Museum in Assen

Al enkele jaren is er een fel
debat gaande over de mate
van armoede onder de arbeiders
in de Drentse veengebieden in de 19de en eerste helft
van de 20ste eeuw in vergelijking met elders in Nederland.
De Drentse Historische Vereniging organiseert een discussiemiddag hierover: 'Paupers
in plaggenhutten of paradijselijk platteland?'

Onder voorzitterschap van
prof.dr. Pieter Boekholt zullen
de volgende sprekers hun visie
geven: dr. Johan Frieswijk, dr.
Vincent Tassenaar, mr.drs.
Wim Visscher, dr. Michiel
Gerding, Dr. Meent van der
Sluis en dr. Harry Gras. Het
symposium sluit aan bij het
proefschrift van Tassenaar *Het
verloren Arcadië. De biologische
levensstandaard in Drenthe
1815-1860* en van de bundel
artikelen *De extreme armoede
van de arbeiders in de Drentse
venen* onder redactie van dr.
Richard Paping.
De kosten bedragen f10,-.
Aanmelden bij dr. R. Paping,
RUG, Afdeling Geschiedenis,
Postbus 716, 9700 AS
Groningen of per e-mail:
R.F.J.Paping@let.rug.nl

NRC HANDELSBLAD STUDIEHUIS

Handige sites misschien

<http://studiehuis.nrc.nl>

Deze site is speciaal gemaakt
voor de tweede fase en houdt
jongeren en docenten op de
hoogte van de actualiteit.
Actuele informatie, kort
nieuws, gerichte toegang tot
het NRC-archief, kant en klare
opdrachten en informatie
voor werkstukken voor de vak-
ken geschiedenis, economie
en algemene natuurwetenschappen en een open
podium voor jongeren en
door jongeren zijn hier bij
elkaar gebracht. Ook suggesties
van docenten zijn van harte welkom.

De site is nu net gestart. Kijk
eens of je wat kunt met al
deze kosteloze informatie.

De wereld van Peter Stuyvesant

In het museum van de
Utrechtse Universiteit (Lange
Nieuwstraat 106) wordt tot 10
december een tentoonstelling
gehouden over 'Nederland aan
de Hudson, Utrechtse in New
York in de zeventiende eeuw'.
Aan de hand van boeken, ge-
bruiksvoorwerpen en kaarten
wordt het verhaal van de kolo-
nie Nieuw-Nederland verteld.
Deze tentoonstelling is het
uitvloeisel van de digitalise-
ring van zeventiende-eeuwse
reisverhalen door de Univer-
siteitsbibliotheek. De verhalen
zijn door geschiedenisstuden-
ten voorzien van historische
achtergrondinformatie.
Het eindresultaat is de web-
site: De wereld van Peter
Stuyvesant. U komt er via
www.museum.uu.nl

VGN-Studiereis Kiev

Er zijn al zoveel aan-
meldingen voor de Kiev-
reis in de meivakantie
van 2001 dat deze zeker
doorgaat. Toch kunnen
we nog deelnemers
gebruiken. Meld je per
ommekeer aan bij
Johan Raven!
Zie voor de reis de adver-
tentie in *Kleio* 4, blz. 32.

Ingezonden brief

Ik heb genoten van het inter-
view met Hans Wiegel. Op
bladzijde 4 (van *Kleio* nr 5,
juli/augustus 2000) staat onder
de kop 'Aantjes' het volgende:
'Hoe kijkt u terug op de kwes-
tie Aantjes (de AR-leider die in
zijn jeugd lid van de Waffen-
SS bleek te zijn geweest om
aan tewerkstelling in
Duitsland te ontkomen).
Ik meen te weten dat Huub
Oattes en Jan van
Oudheusden hier een fout
maken. Aantjes was geen lid
van de Waffen SS maar van de
Germaanse SS.
Juist *Kleio* dient zo'n fout niet
te maken.
Bas in 't Veld

*De briefschrijver heeft volkomen
gelijk! Een onbegrijpelijke fout
van de interviewers, waarvoor
onze welgemeende excuses.
Jan van Oudheusden*

Word lid van de VGN

Discussieer mee op de Website!

Doe goede ideeën op in KLEIO!

Kom naar de examenbesprekingen!

Ga mee met excursies!

Vergeet de didactiekconferentie niet!

Leer meer collega's kennen.

Praten over je vak, elkaar inspireren en
gezamenlijk klagen is leuker!

Ja,

ik word lid van de VGN

Naam

Adres

Postcode

Woonplaats

Soort Lidmaatschap

Informatie over de soorten leden van de VGN en de bijpassende hoogte van de contributie vind je voor in het blad.
Stuur deze bon (of een kopie ervan) naar: Administratie VGN, Juliana van Stolberglaan 41, 2595 CA Den Haag

A la recherche du temps perdu

Illusies

Nu al meer dan vijftientig jaar prijkt bij ons in de boekenkast een reeks Franse pockets, de serie *A la recherche du temps perdu* van Proust. Was het eerst: pas als ik afgestudeerd ben, heb ik daar tijd voor, maar laat ik de boeken maar vast kopen ... En vervolgens, als ik wat aan het lesgeven gewend ben, krijg ik wel meer tijd ... Nu is het wachten op BOPA-regeling en VUT.

Maar eens zullen we ze lezen: deze steeds historischer wordende romans. Al wel nieuwsgierig naar de inhoud viel het oog in de boekhandel op twee stripboeken van Stéphane Huet, die gebaseerd zijn op de delen *Combray* en *A l'ombre des jeunes filles en fleurs*. De mooie tekeningen tonen de negentiende eeuwse Franse bourgeoisie en de tekst is ontleend aan Proust. De boeken verschenen in 1998 en 2000 en worden geïmporteerd door Nilsson en Lamm, prijs f39,50 per stuk (?)

Historische Jeugdboekenprijs

Oproep aan docenten

De VGN stelde in 1997 de Historische Jeugdboekenprijs in met de bedoeling daar een traditie van te maken. De jeugd door middel van het historische jeugdboek voor het verleden te enthousiasmeren, lijkt een goede zaak. In 1998 werd de prijs voor de eerste keer uitgereikt. Tijdens een feestelijke presentatie op het Muiderslot werden aan Thea Beckman de prijs en een oorkonde overhandigd voor haar hele oeuvre waarvan *Kruistocht in Spijkerbroek* nog steeds het meest favoriet was/is.

De organisatie van de prijs lag in handen van de Commissie Basisvorming van de VGN. Bavo-leerlingen in de jaren '97 en '98 van de scholen van de betrokken commissieleden maakten hun voorkeur voor schrijver en boek bekend en bepaalden zo de selectie. De via korte enquêtes verkregen oordelen van de jeugdige leerlingen werden verwerkt tot een juryrapport.

Om de prijs een grotere bekendheid te geven zoekt de huidige, gefuseerde Commissie bavo/vmbo van de VGN naar mogelijkheden het netwerk te vergroten. Vandaar dat zij u uitnodigt mee te werken aan een nieuwe selectieronde. Wij stellen de volgende procedure voor.

Als u met uw school mee wilt doen aan de Historische Jeugdboekenprijs, laat u dit vóór 15 oktober 2000 aan de secretaris van de Commissie bavo/vmbo weten.

U informeert de leerlingen op uw school dat zij mee kunnen doen aan de nominatie van een Nederlandse Historische Jeugdboekenschrijver(st)er. Het moeten boeken zijn van Nederlandse auteurs. U geeft aan de leerlingen die een historisch jeugdboek lenen een enquêteformulier mee (zie bladzijde 40) en vraagt hun dat samen met het boek bij u in te leveren. De

bijlage kunt u zelf zo vaak als nodig kopiëren. De leesperiode loopt van 15 oktober tot eind februari 2001. U archiveert de enquêteformulieren en bewaart ze, zodat u in staat bent begin maart 2001 een TOP-TIEN van de meest gelezen auteurs op uw school samen te stellen. (Alle formulieren gewoon opsturen mag ook.) U stuurt de TOP-TIEN samen met de enquête-formulieren naar de secretaris.

Uiterlijk 10 maart 2001 moeten de namen van de TOP-TIEN met de enquêteformulieren binnen zijn bij de secretaris van de Commissie bavo/vmbo, René Corbey te Soest.

Begin april ontvangt u bericht welke drie auteurs landelijk als nummer 1, 2 en 3 worden genoteerd met de titel(s) van hun boeken. Met het boek of de boeken van de als no. 1 gekozen auteur starten we de volgende leesronde. Mocht Thea Beckman opnieuw als winnaar worden aangewezen, dan gaat de wimpel naar de als tweede genomineerde. De uitslag maakt u op uw school bekend. De leerlingen die mee willen dingen naar een plaats in de jury en aanwezig willen zijn bij de officiële prijsuitreiking, lezen het/de uitverkoren boek(en) van de gekozen auteur en beantwoorden schriftelijk een aantal vragen over dit boek/deze boeken.

15 mei 2001 sluit de leestermijn. U stuurt de ingevulde antwoordlijsten op naar de secretaris van de commissie; alle materiaal moet op 1 juni bij hem binnen zijn. De prijs wordt uitgereikt op een locatie zo mogelijk in het centrum van het land in het najaar van 2001.

Bij de prijsuitreiking zal een vertegenwoordiging aanwezig

zijn van de leerlingen van de scholen die aan de nominatie hebben deelgenomen. Aantallen zijn afhankelijk van het aantal deelnemende scholen. De school geeft een indicatie welke leerling(en) eventueel in aanmerkingen komen o.g.v. betrokkenheid. De Commissie bavo/vmbo bepaalt in laatste instantie wie worden uitgenodigd.

Om de prijsuitreiking cachet te geven en een activiteit van leerlingen te laten zijn, worden door de commissie vragen opgesteld die worden beantwoord door leerlingen.

Uit de antwoorden wordt het juryrapport samengesteld door de commissie-BAVO/VMBO. De prijsuitreiking zal een feestelijk karakter hebben waarin voor de aanwezige leerlingen een belangrijke rol zal zijn weggelegd.

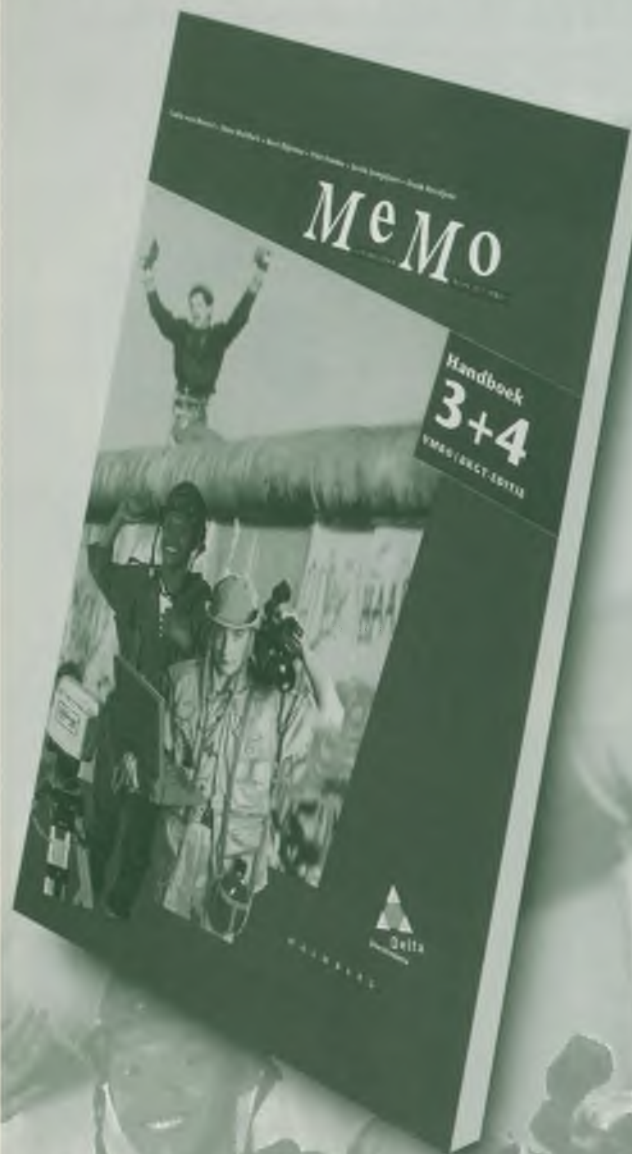
Graag vernemen wij van u vóór 15 oktober 2000 of u aan de selectie van de auteur voor de Historische Jeugdboekenprijs wilt deelnemen.

Inlichtingen bij:
Annet van Leersum
(tel. 0187-602792)
Fabiusstraat 18,
3248 AJ Melissant.
Marie-Jes Boonekamp
(tel. 043-3211534)
Notgerusweg 23,
6212 BJ Maastricht.

Met vriendelijke groet,
Marie-Jes Boonekamp.

Secretariaat Commissie
BAVO/VMBO:
René Corbey, Specht 19,
3766 WN Soest.
Email: rcorbey@casema.net
Tel: 035-6023741.

Altijd de juiste leerweg met de nieuwe edities van *MeMo*

MeMo heeft als meest gebruikte methode in zowel de tweede generatie basisvorming als de tweede fase een prima naam opgebouwd. Vanzelfsprekend speelt deze succesvolle methode geschiedenis ook in op de nieuwe leerwegen en exameneisen in het vmbo. Begin 2001 verschijnen alle delen voor het vmbo. Dit betekent dat u en uw leerlingen er vanaf schooljaar 2001/2002 mee aan de slag kunnen. Precies op tijd dus voor de eerste nieuwe examens in 2003.

De kenmerken van de nieuwe *MeMo* voor het vmbo:

- Volledig afgestemd op de nieuwe examens voor het vmbo.
- De glasheldere structuur biedt zowel leerlingen als docenten uitstekende mogelijkheden om lessen te organiseren.
- Een leerlingendisk (cd-rom) per leerling met o.a. oefentoetsen met feedback, een interactieve tijdbalk, een statistiekprogramma, een begrippen- en vaardighedenlijst en een toetsspel.
- Samenhang in de basisvorming, het vmbo en de tweede fase en met andere mens-en-maatschappijvakken zorgt voor een doorgaande lijn van brugklas tot en met eindexamenklas.
- Flexibele opzet van de leerinhouden in modules.
- Methodegebonden internetsite.
(www.memo-malmberg.nl).

Wij werken samen met u aan beter onderwijs

Enquête Historisch Jeugdboek

Er is een groot aantal Nederlandse schrijvers die historische jeugdboeken hebben geschreven. Deze boeken gaan over een periode in het verleden. De leraren Geschiedenis willen graag jouw mening weten over een 'historisch' boek dat jij gelezen hebt. Daarom vragen zij je dit enquêteformulier in te vullen.

Spelregels

Je mag zoveel boeken lezen en beoordelen als je wilt.

Lever voor elk boek een apart formulier in.

Lever je formulier(en) in uiterlijk op 1 maart 2001 bij je docent/de mediathecaris.

Auteur boek.....

Titel boek.....

Ik geef dit boek het cijfer, want

omcirkel je keuze

het is spannend

ja/nee

de tijd/periode vind ik interessant

ja/nee

ik kan me in de hoofdpersoon verplaatsen

ja/nee

ik heb ervan geleerd

ja/nee

ik kon het makkelijk lezen

ja/nee

ik heb het achter elkaar uitgelezen

ja/nee

ik zou het zelf willen hebben

ja/nee

Vertel kort (in ongeveer 5 zinnen) waarom je een klasgenoot aanraadt dit boek te lezen.

Naam

jongen/meisje

Leeftijd

School

Woonplaats

Contact

Binnenkort verschijnen de

Nieuwe Studiegidsen voor het nieuwe
examenonderwerp 'Nederland en
Indonesië. Vier eeuwen contact
en wederzijdse beïnvloeding'.

Met:

- boeiende opdrachten in zowel
de vmbo/mavo- als havo/vwo-editie
- vertrouwde hoofd- en
deelvragenstructuur
- uitstekende ingangen voor een zelf-
standige voorbereiding op het examen
- docentenhandleiding

Vraag nu een beoordelingsexemplaar
aan! Bel onze Docentenlijn

(0575) 59 48 80

Onze educatief adviseurs zijn ook
te bereiken via e-mail:

info.avo@thiememeulenhoff.nl

thiememeulenhoff

Wij maken leermiddelen, u maakt er onderwijs van

Postbus 7 _ 7200 AA Zutphen

| www.thiememeulenhoff.nl _ info.avo@thiememeulenhoff.nl

Examenkaternen
nu ook met

cd-rom

voor zelftoetsing, met een ruime
keuze aan toetsvragen en bijbehorend
bronnenmateriaal!

Sfinx

Binnenkort

biedt nieuwe mogelijkheden!

verschijnen de nieuwe *Sfinx*-examen-

katernen: Nederland en Indonesië.

Vier eeuwen contact en wederzijdse

beïnvloeding.

Docenten en leerlingen werken graag
met de examenkaternen van *Sfinx*.

Zowel de vm- als de hv-editie biedt:

- een cd-rom voor zelftoetsing
- een heldere opzet
- integratie van bronnen,
tekst en opdrachten
- consequente aandacht voor
actualisering van de thema's
- het stimuleren
van zelfwerkzaamheid
- intensieve training

Vraag nu een beoordelingsexemplaar
aan! Bel onze Docentenlijn

(0575) 59 48 80

Onze educatief adviseurs zijn ook
te bereiken via e-mail:

info.avo@thiememeulenhoff.nl

thiememeulenhoff

Wij maken leermiddelen, u maakt er onderwijs van

Postbus 7 _ 7200 AA Zutphen

| www.thiememeulenhoff.nl _ info.avo@thiememeulenhoff.nl